

Abdülhamid'in Cinci Hocası

Ebü'l-Hüda

Süleyman Tevfik ÖZZORLUOĞLU

SÜLEYMAN TEVFİK ÖZZORLUOĞLU

ABDÜLHAMİD'İN

CINCI HOCASI:

EBÜ'L-HÜDA

Hazırlayan

SÜLEYMAN TEVFİK ÖZZORLUOĞLU
ABDÜLHAMİD'İN CİNCİ HOCASI: EBÜ'L-HÜDA

Hazırlayan: Hüseyin Sarı
Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Karagüllüoğlu
Sayfa Düzeni: İrfan Güngörür
Kapak Tasarım: Sercan Arslan

Yeditepe Yayınevi
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com

SÜLEYMAN TEVFİK ÖZZORLUOĞLU

1861 yılında İstanbul’da doğdu. Mabeyin kâtiplerinden Zorluluzade Hacı aziz Hüsnü Bey’in oğludur. Cumhuriyet dönemi önemli kadın şair ve yazarlarından Halide Nusret Zorlutuna’nın amcasıdır. İyi bir öğrenim gördü; Arapça, Farsça, Fransızca ve İtalyanca öğrendi. 1881’de Antep’te Fransızca öğretmenliği yaptı. Halep ve Selanik’te çeşitli memurluklarda bulundu. 1897’de *Sabah* gazetesinin muhabiri olarak Osmanlı-Yunan Savaşı’na katıldı. 1906’de Meclis-i Kebir-i Maarif azası oldu. Meşrutiyet sonrası ve Cumhuriyet’in ilanından sonra çeşitli gazetelerde çalıştı. Çok geniş bir ilgi sahası olan Süleyman Tevfik, din, edebiyat, folklor, tarih, yemek ve dil konularında iki yüze yakın kitap ve gazete ve dergilerde kalmış binlerce yazı kaleme almıştır.

Hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için şu eserler bakılabilir: N. Akbayer, “Tevfik Süleyman Özzorluoğlu”, *TDEA*, VIII, 340; M. Sabri Koz, “19. ve 20. Yüzyıllarda İki Fıkra Derleyicisi: Mehmet Tevfik ve Süleyman Tevfik”, *Müteferrika*, s. 4, 1994.

HÜSEYİN SARI

13/01/1970’de İstanbul’un Bakırköy ilçesinde dünyaya geldi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden 1995’te mezun oldu. Tasavvuf Düşüncesi, Kültür Tarihi, Eğitim Bilimleri, Türk Musikisi ilgi alanını oluşturmaktadır. Daha önce Samipaşzade Sezai’nin *Sergüzeşt* isimli romanını yayına hazırlayan yazar, on beş yıllık eğitim çalışmalarını sürdürmekte, hâlihazırda Bahçelievler İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü’nde Şube Müdürü olarak görev yapmaktadır.

Önsöz

II. Abdülhamid tarikatlara özel bir önem vermiş, bunların yemek ve aydınlanma gibi masraflarını bizzat kendi karşılamış, harap halde olan tekkelerin onarımlarını yaptırıp, tarikat büyüklerinin türbelerini tamir ettirmişti. Arap vilayetleri ve Afrika'daki nüfuzlu tarikat şeyhlerine nişan ve rütbeler ihsan etmenin yanında maaşlar da bağlayan Padişah, Ebu'l- Huda Efendi, Zafir Efendi gibi şeyhleri yanında tutarak onların nüfuzlarını kullanmıştı. Din kitapların doğru bir şekilde basım ve yayınına dikkat edilmiş, gerek memleketin en ücra köşelerine gerekse sömürgelerde yaşayan Müslümanlara Kur'an-ı Kerimler gönderilmişti.

Padişahın İslam birliği politikasının devlet dâhilinde uygulanması çeşitli boyutlarda incelenmesi gereken bir özellik gösterir. Toplum hayatında, milletin devletle kaynaşmasını, bağdaşmasını sağlayan en önemli unsurların başında din birliği gelmektedir. Abdülhamid bunu Müslümanların dâhil oldukları çeşitli tarikatları ve bu müesseselerin temsilcilerini ön plana çıkararak yapmıştır. Sarayda onlarla yakın ilişkiler kurarak kendisine yaklaştırmıştır. Öyle ki Abdülhamid'in neredeyse o dönem için mevcut hemen her tarikata üye olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. İstanbul'daki, Osmanlı coğrafyasındaki büyük tarikat kollarının hemen hepsiyle yakından ilgilenilmiş, pek çok maddi ihtiyaçları karşılanmış, devlete karşı yükümlülük olarak algılanabilecek pek çok işlemde muaf tutulmuşlardır. Bu çerçevede toplumla halife arasında özellikle II. Abdülhamid'in şahsına yönelik bir etkileşimin, bir bağın son derece kuvvetli olarak kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada padişahın din adamlarını özellikle koruyup kolladığını, maddi durumlarını, sosyal statülerini düzelttiğini görmek mümkündür. Müslümanların yoğun yaşadığı yerlerdeki günlük yaşantının İslami şartlara çok daha uygun olmasını sağlamaya yönelik düzenlemeler, cami çevrelerinin düzenlenmesi gibi, din kitaplarının devlet matbaasında çok sayıda bastırılıp dünyanın her tarafına dağıtılması gibi uygulamalar devletin bu yönünü veya halifenin bu yönünü çok daha fazla ön plana çıkarmıştır. II. Abdülhamid döneminde, özellikle ilk ve orta öğretimde müfredatta din derslerinin sayısını arttırmaya yönelik düzenlemeler de yapılmıştır. Bu okullarda eğitimin dini hassasiyete uygun yürütüldüğünü kontrol etmek için müfettişlikler görevlendirilmiştir. II. Abdülhamid bu manada son derece hassastır.

II. Abdülhamid'in, sözü edilen politikaları uygularken yanında bulundurduğu din adamlarından biri de Ebu'l- Huda Efendi'dir. Ebul Huda fakir bir imam iken yaşadığı Halep'te köyün vakıf mütevelliliğini almak için İstanbul'a gelmişti. Gelirken de Cabirizade Nafi Paşa'dan bir tavsiye mektubu getirmişti. Türkçesi garip, çok zeki, hoşsohbet, fakir bir köy hocası idi. İstanbul'da bir süre Ahmet Hulusi Efendi'nin Süleymaniye'deki konağında misafir kalan Ebul Huda, konak halkının sevgisini kazanarak onların falına bakıyordu. İnanılmaz hafızası, kendine gelen kişilerin, gelmiş, geleceği hakkındaki isabetli tahminleri ile tanınmış, meşhur olmuştu. Sonunda Yıldız Sarayı'na davet edilmişti. Sultan II. Abdülhamid Serencebey yokuşundaki Kuşçubaşı Mustafa Bey'in konağını dayalı-döşeli olarak onun emrine tahsis ettirdi. Ebul Huda, 1908 Haziranında, yani ikinci Meşrutiyetin ilanından kısa zaman önce kendi arzusu ile Büyükkada'ya taşındı. Burada 1909 yılında hayatını kaybetti.

Bundan tam altmış iki sene evvel 1292/1876 yılının ilkbaharında bir Cuma günü sabah erkenden odamda oturmuş kitap okuyordum. O zaman Sultanahmet civarında Firuzağa Mahallesi'nin Toprak Sokağı'nda 9 numaralı evde oturuyorduk. Büyük babam zamanından kalma, dayımın ve annemin lalası olduğu cihetle evimizin en eski emektarı bulunan Said Ağa yanıma geldi. Kırk senedir İstanbul'da olduğu halde bir türlü düzeltemediği çetrefil dili ile:

“Küçük Bey, Bir misafir geldi, büyük beyi görmek istiyor” dedi.

Böyle sabah erkenden gelen misafirin kim olduğunu merak ile:

“O misafiri buraya getir” dedim.

Biraz sonra odanın kapısı açıldı. Uzuna yakın orta boylu, etine dolgun, kara ufak sakallı, Rufaî dervişleri gibi saçları omuzlarına değin uzanmış genç bir adam odaya girerek selâm verdi.

Selâmını aldım. Elimle gösterdiğim kaneppe üzerine oturdu ve hemen söze başladı. Lisanından Arap olduğu anlaşılıyordu. Sözlerinin arasına birçok Arapça kelimeler karıştırıyordu.

“Beyefendi!” dedi. “Ben Halep'ten geliyorum. Şimdi vapurdan çıktım ve ilk olarak buraya geldim. Halep ileri gelirlerinden Kevakibîzade Abdülkadir Efendi'den^[1] beybabanıza bir mektup getirdim.”

Sözünü bitirince ayağı kalktı, koynundan çıkardığı mektubu bana uzattı. Sabah çok erken olduğundan babam henüz selâmlığa çıkmamıştı. Mektubu alarak hareme götürdüm, babama verdim. Her zaman olduğu gibi:

“Aç da oku. Bakalım ne imiş?” dedi.

Zarfi yırtıp okudum; mektupta şöyle deniliyordu:

“Halep vilâyetinin Han Şeyhun köyünde Rufaî tarikatı şeyhi Sayyadîzade Şeyh Hasan Efendi'nin büyük oğlu Ebü'l-Hüda Efendi Bab-ı Meşihat'taki^[2] işini kovalamak için İstanbul'a gitmiştir. Gerek babası ve gerek kendisi sevdiğimiz dostlarımızdandır. İşlerinin kolaylaştırılmasını, kendisinden değerli yardımlarınızı esirgememenizi rica eder ve bu vesile ile arz-ı hürmet ederim.”

Babam kalkıp selâmlığa çıktı ve misafirle görüştü. Ebü'l-Hüda Efendi işini şöyle anlattı:

“Halep Nakibü'l-eşraf kaymakamı Suyutîzade Seyyid Rıza Efendi bundan iki ay kadar evvel vefat etti. Ondan açık kalan bu vazifeyi almak için İstanbul'a geldim. Dersaadet'i^[3] ilk defa olarak görüyorum. Burada bildiğim ve tanıdığım kimse yoktur. Bu sabah vapurdan çıktım. Mahmutpaşa'da Sultan Odaları'nda oturan Halep tacirlerinden Sübaîzade Ahmed Efendi'ye kardeşinden bir mektup getirmişti. Doğruca onun yanına gidip eşyayı bıraktım. Şimdi de sizi rahatsız ettim.”

Ebü'l-Hüda Efendi'yi tavsiye eden bu mektubun sahibi Kevakibîzade Abdülkadir Efendi babamın eski bir dostu ve pek sevdiği ahababı idi. VI. Ordu müşiri ve Bağdat valisi tayin olunan Serdar-ı ekrem Ömer Paşa^[4] ile beraber mektupçu olarak Bağdat'a giden babam, Paşa ile beraber Halep'te Kevakibîzadelerin konağına misafir olmuş, o zaman genç bulunan Abdülkadir Efendi ile görüşüp tanışmış idi. Paşanın azliyle Diyarbakır'da ikamete memur edildiği zaman İstanbul'da icap eden

yerlere müracaat etmek için Paşa tarafından yalnızca olarak İstanbul’a gönderildiği cihetle babam Halep’ten geçerken yine oraya misafir olmuştu. O vakitten beri Abdülkadir Efendi ile sık sık mektuplaşmakta aralarında kurulan dostluğu sürdürmekte olduğundan onun tavsiye ettiği adama elinden geldiği kadar her bir yardımı yapmayı bir dostluk ödevi saymakta idi. Bundan dolayı Ebü’l-Hüda Efendi’ye büyük bir saygı gösterdi, öğle yemeğine alıkoydu. Ve yemekten sonra gitmek üzere müsaade istediği zaman da dedi ki:

“Şeyh efendi! Yarın saat üçte buraya geliniz. Sizi Bab-ı Meşihat’a götürüp Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi’ye takdim edeyim, işiniz için de ricada bulunayım.”

İstanbul’da dostu ve ahababı çok, sözü geçer, hatırı sayılır, ricası kabul edilir bir adam olan babam ertesi gün Ebü’l-Hüda Efendi’yi arabasına alarak Süleymaniye’deki Şeyhülislâm Dairesi’ne götürdü. O zaman şeyhülislâm bulunan ve kendisini sevmeyenlerce “Kezzûbî”^[5] diye anılan Hasan Fehmi Efendi ile^[6] görüştü.

Babam ile şeyhi büyük bir saygı ve güler yüzle karşılayan Şeyhülislâm Efendi:

“Evet Beyefendi! Halep Nakibü’l-eşraf kaymakamı Süyutîzade Seyyid Rıza Efendi geçende vefat ettiğinden açılan bu vazifeye kardeşi Abdülmecid Efendi’nin tayinini vilayet inha etmiştir. Evrakı muamelededir. Sizin hatırınız için şimdi o muamelenin durdurularak evrakının hıfzını söyleyecek ve Ebü’l-Hüda Efendi’nin, o vazifeye liyakati olup nasbında bir mahzur olmadığı halde inha edilmesini vilayete yazacağım. Alacağım cevap üzerine gereğini yaparım” diyerek vaatte bulundu. Şeyhülislâm’ın verdiği bu söz üzerine artık işinin yoluna girmiş olduğunu sanan Ebü’l-Hüda Efendi çok sevinmişti. Eğer bu vaat, o zamanın birçok vaatleri gibi baştan savmak için olmayıp da ciddi ve sağlam olsa bile yazılıp çizilerek dosyası büyüdükçe büyüüp kocaman bir tomar haline gelecek, işte aylarca, belki senelerce uzanıp gidecekti.

O günden sonra Ebü’l-Hüda Efendi sık sık, hemen her gün evimize gelip gidiyordu. Çok zeki, iyi huylu, tatlı dilli, hal ve tavrı sevimli sesi güzel bir adam olduğundan evce hepimiz sever, sayar, her vakit iyi karşılardık. Her geldiğinde güzel güzel hikâyeler söyler, ceddinin kerametlerini gösterir fıkralar anlatır, babamın evde olmadığı vakitler de Arapça mavallar ve kasideler okur ve kendisini bize sevdirdi.

Babam da ondan çok hoşlanmıştı.

“Şeyh efendi gitme de bu akşam beraber yemek yer ve vakit geçiririz, gece gider ve yahut burada kalırsın” diyerek onu çok kere yemeğe alıkoyardı.

Bir gün haremden selâmlığa çıktığım zaman onu bir çiğ patlıcanı hıyar gibi yerken gördüm. O vakte kadar çiğ patlıcanın böyle yenildiğini görmemiş hatta duymamış olduğumdan^[7] şaşırıp kalmıştım. O günden sonra Ebü’l-Hüda Efendi her geldikçe mutfaktan bir patlıcan alıp ona götürür ve yemesini rica ederim. O da: “Hat garş”^[8] der ve bir gümüş kuruşluk mukabilinde çiğ bir patlıcan yedi.^[9]

Ebü’l-Hüda Efendi, babamın tembihi veçhiyle üç dört günde bir şeyhülislâm kapısına gidip işini kovalar ve oradan da usulü ve âdeti veçhiyle “Bugün git yarın gel, daha cevap gelmedi, birkaç gün daha sabrediniz” gibi sudan ve baştan savma cevaplar alırdı.

İşinin bu suretle bugünden yarına kaldığını, uzanıp gittiğini gören ve daha da belki aylarca

uzayacağını anlayan şeyh cebindeki parasının suyunu çekmekte olduğunu görüyor, harçlıksız kalıp darlığa düşmemek için bir çare düşünüyordu. Babasından isteyip para getirtmek de mümkün değildi, çünkü o da ötekinin berikinin adakları, hediyeleri, yardımları ile geçiniyordu.

O tarihlerde Nuruosmaniye Caddesi'nde, Mahmutpaşa Camii civarında birkaç falcı ve üfürükçü dükkânı vardı. Bunların hepsi de halkın, bilhassa kadınların safdilliğinden bilistifade para kazanır ve bolluk içinde yaşarlardı. Mahmutpaşa'dan bize gelip giderken, Nuruosmaniye Caddesi'nden geçerken şeyh bunları görüyordu. Kendisi için de bu işin, falcılığın pek uygun ve kolay olacağını düşünen Ebü'l-Hüda, o caddede bir dükkân tutmuş. İstanbul'a geldiğinden beri durduğu sultan odalarını bırakarak orada yatacağı.

Bu dükkân Cağaloğlu'ndan Nuruosmaniye Camii'ne giden caddede, Bezmiâlem Valide Sultan Kız Lisesi'ne dönen sokağın sağ köşesinde terzi dükkânına bitişik olan dükkân idi. Bugün [1938] numara 43'tür ve kitapçı dükkânıdır. Ben mektebe gidip gelirken ara sıra dükkânına uğrar ve her zaman orada, çoğu kadın olmak üzere birkaç müşteriye rast gelirdim.

Şeyh Efendi, büyük zekâsı sayesinde —bu işte zekânın çok tesiri vardır— az zamanda epeyce müşteri edindi. İstanbul'da “Arap Hoca” diye şöhret kazandı. Hastalara okur, fala bakar, muska yazar, dargınları barıştırır, hasretleri kavuşturur, sözün kisası o saate ait her şeyi yapardı. Bu yüzden bir hayli para kazanır, güzel yer ve içer ve babasına harçlık bile gönderirdi.^[10]

Nuruosmaniye Caddesi'nin kapalı fırın sırasındaki çeşmenin üzerinde Bezmiâlem Valide Sultan Kız Lisesi'ne dönen köşenin sol tarafındaki 1 numaralı^[11] evde o zaman Sultan Abdülmecid'in çırak çıkarılmış cariyelerinden bir saraylı hanım oturuyordu.

Çok sofı, derviş-meşrep, hurafata inanır, ihtiyarca bir kadın olan bu hanım “Arap Hoca” diye adı çıkan Ebü'l-Hüda Efendi'nin kerametine inanan, evliyalığına iman eden en sadık ve temelli müşterilerinden biri idi. Onun kılavuzluğu, propagandası sayesinde birçok saraylı hanımlar şeyhe müşteri olmuşlar, dükkânına gelip gitmeye başlamışlardı.

Bu halde günler, aylar geçiyordu. Şeyh bir taraftan hocalık, bakıcılık yaparak kazandığı para ile güzel güzel geçiniyor, bir taraftan da şeyhülislâm kapısındaki Nakibü'l-eşraflık işini kovalıyordu.

Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın vefatından sonra Midhat Paşa'nın etrafına toplanmış olan Yeni Osmanlılar Cemiyetinin^[12] tertip eylediği hocalar ve medrese talebesi ayaklanması 1293/1877 senesi Nisanının 27. Çarşamba günü sabahleyin Fatih Camii avlusunda birkaç bin softanın toplanması ile başladı. Bu hareket bir iki saat sonra İstanbul'un bütün medreselerine sirayet etmiş, Süleymaniye, Beyazıt, Ayasofya, Sultanahmet camileri avlularında binlerce sarıklılar toplanmıştı. Bu ayaklanmanın asıl merkezi Fatih idi. Fatih ders hocalarından birkaç zatta bu harekete iştirak eylediklerinden orada toplanan talebe üç dört bini geçiyordu. Camiinin avlusunda kazasker Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi ve bazı hocalar, Namık Kemal ve Ziya^[13] Beyler dolaşıyor, ikide birde musalla taşlarına, merdiven başlarına çıkarak talebenin heyecanını artıracak sözler söylüyorlar, talebe de hep bir ağızdan:

“İstemeyiz! Artık sabrımız kalmadı, ölürüz dönmeyiz!” diye haykırıyorlardı.

Onlar aldıkları talimat mucibince memleketi Moskoflara satan Sadrazam Mahmud Nedim Paşa ile ona uygun olan Şeyhülislâm “Kezubî” Hasan Fehmi Efendi'yi istemiyorlardı.

Padişah Abdülaziz bu vakayı ancak o gün öğleden sonra haber aldı. Sarayda bu hadiseden en evvel haber alan Valide Sultan idi. Büyük bir telaş içinde, titreyerek koşmuş, oğluna haber vermişti. Bu haberden fevkalâde merak ve endişeye düşen, ne olduğunu anlamak isteyen padişah, Başmabeyinci Mehmed Bey’le Başyaver Halil Paşa’yı göndererek softalardan ne istediklerini, bu ayaklanmalarının sebebi ne olduğunu sordurdu.

Mehmed Bey’le Halil Paşa’nın cami avlusuna geldikleri zaman etraflarına toplanan softalar:

“Biz velinimet padişahımızın en sadık ve fedakâr kullarıyız. Onun haberi ve emri olmadan memleketi Moskoflara satan, devletin idaresini karmakarışık edip her tarafında ihtilal ateşlerinin yalın salmasını bâdi olan sadrazam ile onun yardakçısı şeyhülislâmı istemiyoruz. Çünkü bunlar padişaha sadık değillerdir. Memlekete hıyanet ediyorlar. Gidip padişahımıza bu dileğimizi söyleyin. Bu devlet ve millet hainlerini başımızda kaldırsın. Eğer siz bizim bu istediğimizi padişaha söylemezseniz biz kendimiz saraya gidip arz ederiz” dediler.

Bunun üzerine Mehmed Bey’le Halil Paşa saraya döndüler, padişahın huzuruna çıkıp bu ayaklanma sebebini, talebenin sadrazam ile şeyhülislâmı istemediklerini haber verdiler. Buna fena halde kızan hünkâr, bu hadlerini bilmez softa parçalarının cezalandırılmalarını, dağıtılmalarını istedi ise de İstanbul’daki bütün askerin Rumeli ve Bosna ihtilallerini bastırmak için oralara gönderilmiş olduklarından binlerce silahlı softayı dağıtmaya, tevriye ve tedip etmeye yetiyecek kadar elde kuvvet yoktu. Yumuşaklık yolunu tutarak onları dağıtmak, tehlikeyi savuşturmaktan başka çare olmadığını gören ve anlayan padişah, başmabeyinci ile seryaveri, saray erkânından daha birkaç kişiyi asilerin yanına gönderdi. Bunlar süratle gittiler, dağılmaları için padişahın emirlerini götürüp vaatlerini bildirdiler. Fakat talebe söz dinlemiyor, dağılıp yerlerine gitmiyor, istediklerini yaptırmak için ayak diriyorlardı.

Ayaklanmanın üçüncü cuma günü idi. Abdülaziz validesinin de arzusu ile yalnız şeyhülislâmı feda ederek, istediği kadar para bularak^[14] sarayın israfına hizmet ettiği cihetle Mahmud Nedim Paşa’dan bir türlü vazgeçmek istemiyordu. O softaları memnun etmek fikrine düştü. Kazasker Gürcü Şerif Efendi’yi şeyhülislâm yapmaya karar verdi. Sadrazam da bu sureti uygun buluyordu. Hâlbuki Gürcü Şerif Efendi’nin şeyhülislâm olması Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin hiç de işine gelmiyordu.

Padişah Gürcü’yü saraya çağırttı. Onu şeyhülislâm tayin ederek talebeyi bir emrivaki karşısında bulundurmak istiyordu. Çünkü Şerif Efendi’nin softalar üzerinde hoca olmak hasebiyle, bir dereceye kadar nüfuzu olduğundan onları dağıtacağı kuvvetle umuluyordu.

Bu ayaklanma hazırlandığı sırada şeyhülislâm olması matlup olan zatın ismi talebeye bildirilmemiş olduğundan Kezûbî’nin azliyle Gürcü’nün tayini üzerine dilek yerine geldi sanarak onların dağılmaya razı olmaları ihtimali vardı.

O gün, yani ayaklanmanın üçüncü cuma günü sabahleyin evimize Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nden biri geldi, babamla gizlice konuştular. Misafir gidince babam beni çağırdı ve:

“Şimdi bir sürücü atına binerek doludizgin Fatih’e git, dayını görerek şu pusulayı, ona ver” dedi.

Derhal evden çıktım, bir sürücü atına bindim, yarım saat sonra Fatih’te idim. Halk, cuma namazına hazırlanıyordu. Fatih zaptiye karakolunda dayım Alaybeyi Kerim Bey’i^[15] buldum ve babamın pusulasını ona verdim.

Bu pusulada “Gürcü Şerif Efendi şeyhülislâm oluyor, işlerin bozulması muhakkaktır, bunun önüne geç” deniliyordu.

Kerim Bey pusulayı okuduktan sonra bana:

“Haydi, sen git ben icabına bakarım, merak etmesinler” dedi.

Ben de yine doludizgin eve döndüm ve Kerim Bey’in cevabını babama bildirdim.

Bir saat sonra idi. On binlerce talebenin Beyazıt’tan Sultan Mahmud Türbesi’ne kadar olan caddeyi doldurmuş oldukları halde, bağırarak, nümayişler yaparak Babîâli’ye doğru gelmekte olduklarını haber aldık. Bu alay yeni Şeyhülislâm Gürcü Şerif Efendi’yi Sirkeci iskelesinde^[16] karşılayıp hakaret edecekler, geri saraya göndereceklerdi.

Bu sarıklı alayı Babîâli^[17] önünde durdu. Hep bir ağızdan:

“Gürcü hocayı istemeyiz, gelirse parçalarız. Hayrullah Efendi’yi isteriz” diye bağırıp bir nümayiş yaptıktan sonra Sirkeci iskelesine doğru yürümeye başladı.

Bu olgu; Babîâli telgrafhanesi vasıtasıyla derhal Dolmabahçe Sarayı’na bildirildi. Abdülaziz fena halde kızdı. Yüzü kıpkırmızı olmuş, bir yerde duramıyor, köpürüyordu. Odasında bir müddet hızlı hızlı dolaştı: Nihayet sarayda bulunan Gürcü hocayı geri göndererek Hasan Hayrullah Efendi’yi çağırttı. Huzuruna kabul ile:

“Hoca ben seni mümkün değil şeyhülislâm yapmazdım. Fakat ne yapayım ki, seni istiyorlar. Haydi, şeyhülislâm ol, git bu edepsiz asileri dağıt; sonra görüşürüz”^[18] demişti.

Cuma ve tatil günü olmakla beraber durumun önemi dolayısıyla Babîâli’ye gelmiş olan Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, talebe alayının gelmekte olduğunu duyunca can korkusuyla, Babîâli’nin Soğukçeşme tarafındaki arka kapısından çıkarak saraya koşmuş ve vükelânın değiştirilmesi lüzumunu arz etmiş ve istifa eylemiş olduğundan sadrazamlığa Hasan Hayrullah Efendi, seraskerliğe zahirde Bursa valisi ve hakikatte orada sürgün olan Hüseyin Avni Paşa tayin olundukları gibi Midhat Paşa da Şura-yı Devlet riyaseti ile Meclis-i Vükelâ’ya memur edildi.

Padişah, bu zoraki teveccühat ile softa ayaklanmasının önünü almak ve bir müddet sonra yine Mahmud Nedim Paşa’yı sadarete getirerek asilerin ve softaların kafalarını ezdirmek fikrinde idi.

Yeni Sadrazam Rüştü Paşa, arkadaşları gibi Abdülaziz’in devletin ve memleketin başından kaldırılması lüzumunu takdir ediyor ise de buna, biraz korkak olduğu cihetle cesaret edemiyor ve tereddüt içinde kıvranıyordu. Hüseyin Avni ve Midhat Paşalar onu kandırmaya muvaffak olarak yola getirdiler. Hasan Hayrullah Efendi fetvasını verecek, Harbiye Mektebi Nâzırı Ferik Süleyman Paşa da sarayı abluka ederek hal’i icra edecekti. Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmed Paşa, sarayın deniz cihetini muhafaza etmek için donanmaya emir verecekti. Mayısın 19. Çarşamba günü Topkapı Sarayı’nda ve Hırka-i Şerif Dairesi’nde veliaht-ı saltanat Murad Efendi’ye, “V. Sultan Murad” namıyla biat töreninin yapılmasına karar verildi.

Mayısın 16. Pazar günü öğleden sonra padişah Serasker Hüseyin Avni Paşa’yı saraya çağırttı. Paşa bu daveti Abdülaziz’in işten haber almış olmasına atfettiğinden, saraya gider ise hapis ve tevkif edilerek kararlaştırılmış olan işin bozulmasının ihtimalini düşündüğünden saraya gitmedi. Ve o gün

arkadaşlarını Vaniköyü'ndeki yalısına toplayarak işin uzatılmayarak hemen bitirilmesini teklif etti. Mayısın 18. Salı günü Abdülaziz sabaha karşı hal' edilerek Serasker Kapısı'nda^[19] yeni padişah Sultan V. Murad'a biat olundu.

Biz, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne münasebeti olanlar bir haftadan beri 19 Mayıs Çarşamba günü hal' ve cülus merasiminin icra edileceğinden haberdar idik ve o gün sabahleyin toplar atılarak ilan edilmesini beklemekte idik. Bir gün evvel, salı günü sabahleyin atımlıya başlayan toplar herkes gibi bizi de meraka düşürmüştü, çünkü son kararda haberimiz yoktu. Top sesleriyle uykularından uyanıp sokağa düşen halk çok geçmeden keyfiyeti anladılar, çünkü mahallelerde tellal çağırılarak cülus ilan edilmişti.

Evvelce biatin Topkapı Sarayı'nın Hırka-i Saadet Dairesi'nde yapılmasına karar verilmiş olduğu halde Serasker Kapısı'nın yapılması sebebi, hal' olunan Abdülaziz'in sabaha karşı, beş çifte bir kayıkla, validesi, oğulları Yusuf İzzeddin ve Mahmud Celaleddin Efendilerle beraber Dolmabahçe Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na götürülmesidir.

Hal'den üç gün sonra Abdülaziz'in yeni padişaha bir mektubu geldi. Bunda eski hükümdar yeğenini tebrik ettikten sonra Topkapı Sarayı'nda geçen kanlı vakalar dolayısıyla pek sıkıldığından kendisinin başka saraylardan birine, mesela Çırağan Sarayı'na nakledilmesini rica eylediğinden isteği veçhile Çırağan Sarayı'na getirildi. Orada, iki gün sonra kollarının damarlarını keserek intihar etti.^[20]

Sultan V. Murad amcasının bu suretle vefatını haber alınca büyük bir korkuya düştü. Sabık padişah tarafından senelerce gördüğü şiddetli tazyik ve işrete inhimakı dolayısıyla bir müddetten beri müptela olduğu sinir hastalığı arttı. Yapılan tedaviye rağmen bu hastalık günden güne tezayüt ederek divanelik derecesine geldiğinden cülusundan üç ay sonra, 1293/1877 senesi Ağustosunun 19. Çarşamba günü hal' edilerek küçük kardeşi II. Abdülhamid padişah oldu.

Sultan Murad da oğlu Salâhaddin Efendi, validesi ve haremeleri ile beraber Çırağan Sarayı'na nakil ile orada taht-ı muhafazaya alındı.

Medrese talebesinin ayaklanması, Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'nin azli, iki padişahın birbiri ardınca hal'i, şiddetle devam eden Bosna Hersek ve Rumeli isyan ve ihtilâli, Rusya ile harbe başlanması, Hersek'ten Rumeli'ne trenler dolusu gelen muhacirlerin perişan hali İstanbul'daki endişe ve telâşı artırmış, hükümet dairelerindeki bütün hususî işleri durdurmuştu.

Ebü'l-Hüda Efendi de böyle gaileli bir zamanda istediği memuriyeti alabilmekten ümidini kesmişti. Hususiyle hocalık ve üfürükçülük işlerinde günden güne ileri gidip halk arasında büyük bir şöhret kazandığından bol bol para kazanıyor, geniş geniş, rahat ve refahla geçiniyordu. Bunun için artık memuriyet peşinden koşmaktan, üç dört günde bir şeyhülislâm dairesine gidip gelmekten vazgeçmişti.

Muharebenin, Rumeli ve Anadolu cephelerinde aldığı şekil, İstanbul'un büyük küçük bütün cami, medrese ve mekteplerini dolduran muhacirlerin acıklı hali, açlık, yersizlik ve sefalet yüzünden zuhur eden salgın hastalık, hepsinden ziyade Meclis-i Mebusan'ın durumu genç padişahı derin derin düşündürüyordu.

Midhat Paşa'nın tazyik ve ısrarı ile kabul ettiği meşrutî idareyi, ilan eylediği Kanunuesasî'yi kaldırmak, fikir ve arzusuna göre mutlak bir devlet idaresi kurmak için çare arayan padişah, bütün bu işleri birçok sebebi saydığı Midhat Paşa'yı, Kanunuesasî'nin bir maddesine istinaden hudut harici

etmekle işe başlamıştı. Sarayda millet ve memleketin halinden ziyade kendi çıkarlarını düşünen müşavirlerinin, bilhassa Mabeyin Başkâtibi Said Bey'in^[21] akıl hocalığıyla harekete iptidar etmişti.

Ebü'l-Hüda Efendi, dükkânına, gelip giden saraylı müşterilerinden ustalıkla aldığı malûmat sayesinde padişahın meşrutî idareyi ortadan kaldırmaya Meclis-i Mebusan'ı dağıtarak mutlak bir devlet idaresi kırmak için çare aramakta olduğunu öğrenmiş, bunun üzerine günlerce düşünerek bir yalan hazırlamıştı. Büyük zekâsı ile tam fırsattan istifaden edecek zamanın geldiğini hesap eden şeyh, kurduğu planın icrasına karar verdi.

Bir gün sabahleyin dükkânından çıkarak sabık Hicaz Valisi Halet Paşa'nın Saraçhanebaşı'ndaki konağına gitti. Paşanın kâhyası Mustafa Bey'le görüşmek istediğini ağalara söyledi. Kâhya beye haber verdiler ve misafiri de bir odaya aldılar.

Çok geçmeden odaya gelen Mustafa Bey'e kendini takdim ettikten sonra çok mühim ve acele bir iş için paşa hazretlerine bazı söyleyecekleri olduğunu bildirdi.

Keremeti ve evliyalığı ile meşhur olan bu hocanın böyle erkenden konağa kadar gelmesi işin önemine delâlet ettiğinden kâhya Mustafa Bey, henüz haremde bulunan paşaya haber gönderdi. Birkaç dakika sonra selâmlığa çıkan paşa şeyhi derhal kabul etti. Büyük bir saygı ile karşıladı. Ebü'l-Hüda Efendi, paşanın karşısındaki kanepeye oturarak derhal söze başladı:

“Paşa hazretleri, böyle sabah erkenden zat-ı devletlerini rahatsız ettiğimin sebebi şudur: Bu gece âlem-i manada Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri'ni gördüm. Yanlarında ashab-ı kiramdan, şahıslarını tanımadığım birkaç zat-ı şerif ile beraber ceddin Seyyid Ahmed er-Rufaî vardı. Uzaktan yedd-i saadetleriyle bana işaret buyurarak yaklaşmayı emrettiler. Huzurlarına vardım, mübarek ellerini öptüm. Emirlerine intizaren yere bakarak ve el bağlayarak ayakta durdum. Bana hitap ile: ‘Oğlum Ebü'l-Hüda! Bunları sevgili halifem Abdülhamid'e arz et' diyerek bazı emirler verdiler. Bunun üzerine ben: ‘Ya Resûlullah! Ben aciz ve fakir bir dervişim. Abdülhamid gibi büyük bir padişahı nasıl görür ve emirlerinizi tebliğ ederim?’ diye sordum. Risaletpenah Hazretleri de: ‘Seni ümmetimden en ziyade sevdiğim biri Abdülhamid ile görüştürecektir’ buyurdular. Uyanıp yataktan kalktığım zaman çok düşündüm. Devletin şimdiki ricali arasında zühd ü takva cihetiyle Hazret-i Peygamber'e en yakın ve sevgili olabilecek ancak zat-ı samilerini hatırladım. İşte bunun için gelerek keyfiyeti arza müsaraat ettim.” dedi.

Halet Paşa, Cenab-ı Peygamber'in “En ziyade sevdiğim biri” diye vasıf buyurdıkları adamın kendisi olmak şerefine mazhariyetini temin için derhal arabasının hazırlanmasını emretti ve şeyhi alarak Yıldız Sarayı'na götürdü. Bir rivayete göre başmabeyinci Osman Bey ve başka bir rivayete göre de İkinci Mabeyinci Hacı Ali Bey vasıtasıyla huzur-ı hümayuna kabulünü istirham etti.

Verilen müsaade üzerine biraz sonra Abdülhamid'in odasına giren Halet Paşa, Ebü'l-Hüda Efendi'nin gördüğü rüyayı anlatarak böyle önemli ve hayırlı bir işe delâlet etmiş olmak için şeyhi beraber getirmiş olduğunu arz eylediğinden verilen izin üzerine Kızlarağası Hafız Behram Ağa koşup Hacı Ali Bey'in odasında beklemekte olan Ebü'l-Hüda'yı getirdi.

Şeyh içeri girince Halet Paşa ile Hafız Behram Ağa dışarı çıktılar ve onu padişah ile yalnız bıraktılar. Sağ eliyle masasına dayanmış olduğu halde ayakta bulunan genç hünkâr şeyhe masanın önüne konulmuş olan sandalyeyi göstererek oturmasını emretti ve kendi geri çekilerek yerine oturdu ve sonra:

“Peygamberimiz Efendimiz hazretlerini rüyada görmüş olduğunuzu ve Risalet-penah’ın, bana tebliğ olunmak üzere size bazı emirler vermiş bulunduğunu Halet Paşa söyledi. Bunlar ne gibi şeylerdi?” diye sorunca Ebü’l-Hüda:

“Evet velinimet! Cenab-ı Peygamberimiz buyurdular ki...” diye söze başlayıp evvelden tertip ve ihzar eylemiş olduğu şeyleri, tabii padişahın hoşuna gidecek ve muvaffak olacağını gösterecek tarzda, bir bir arz etti^[22]

Bir saatten artık süren bu mülâkat esnasında Hafız Behram Ağa ile Halet Paşa koridorlarda bekliyorlardı.

Mülâkat nihayet bulunca padişah ayağa kalktı ve:

“Benim için bir beşaret olan bu emirleri tebliğe gösterdiğiniz müsaraattan dolayı çok memnun oldum. Bundan sonra her zaman lüzum görürseniz, başka vasıtaya müracaata hacet olmaksızın doğruca saraya gelin ve Hacı Ali Bey vasıtasıyla bana haber gönderiniz” buyurdu ve masanın üzerindeki çingırağa bastı. Derhal odaya giren Hafız Behram Ağa’ya:

“Şeyh Efendi’yi Hacı Ali Bey’in odasına götür. Orada biraz istirahat etsinler” dedi.

Bu emir üzerine Behram Ağa önüne düşerek Ebü’l-Hüda ile Halet Paşa’yı mabeyin dairesine, Hacı Ali Bey’in odasına götürdü.

Yarım saat geçmemiş idi ki, Kızlarağası tekrar geldi, Hacı Ali Bey’e yavaşça bir şeyler söyleyerek bir çıkın verdi. O zaman Hacı Ali Bey ayağa kalkarak çıkını Ebü’l-Hüda’ya vererek:

“Taraf-ı şahaneden ihsan buyrulmuştu” demekle artık avdet zamanının gelmiş olduğunu anlayan Halet Paşa ayağa kalktı. Mabeyinci beye arz vedadan sonra saraydan çıktılar, orada beklemekte olan paşanın arabasına binip İstanbul yolunu tuttular.

Paşanın emri üzerine araba Babıâli (şimdiki Ankara) Caddesi’nden geçerek Nuruosmaniye Caddesi’ne geldi ve Ebü’l-Hüda’nın dükkânı önünde durdu. Şeyhin mükemmel bir konak arabasıyla geldiğini gören komşular şaşırdılar, onun büyük kapılara çatmış olduğunu anladıklarından hakkındaki hürmet ve riayeti arttırdılar.

Şeyh dükkânın önünde paşadan ayrıldıktan sonra Hacı Ali Bey’in verdiği ve alıp koynuna koyduğu çıkını çıkardı. Bu kırmızı atlastan yapılmış bir keseydi ve içinde yüz tane Osmanlı altını vardı.

II

Ebü'l-Hüda Efendi'nin aylarca düşünüp tertip ettiği büyük planın neticesi Abdülhamid ile mülakat, yüz lira ihsan ve dilediği zaman saraya gitmek müsaadesinden ibaret kalmıştı. Hâlbuki şeyhin asıl dilediği bu değil, saraya yerleşmek ve büyük bir mevki işgal etmektir.

Zekâsının kuvvetine, bahtının yar olduğuna güvenen şeyh bunu da, az zaman içinde temin edeceğine emindi. Bu hususta birkaç gün düşündükten sonra bir akşam komşusu saraylı hanımın konağına gitti. Hanım, zamanın kutbu ve en büyük valisi saydığı Ebü'l-Hüda'yı fevkalâde bir hürmetle karşılayıp elini öptü, misafir odasında, sedirin üst başında yer göstererek kendi de karşısına oturdu.

Şeyh söze başlayarak:

“Bilirsiniz ki, birkaç gün evvel gördüğüm mühim bir rüya üzerine padişah ile görüşmüş, Peygamber Efendimiz Hazretleri'nin verdiği emirleri ona tebliğ ederek vazifemi ifa etmiştim. Dün gece de âlem-i manada pirim ve ceddım Seyyid Ahmed er-Rufaî hazretlerini gördüm, bana: ‘Sultan Abdülhamid’in çevresinde ve memlekette birçok düşmanları vardır. Onu bunların şerrinden muhafaza için her zaman yanında kudsî bir kuvvetin bulunması lâzım gelir. Onun manevî himayesine taraf-ı risaletten sen memur buyrulduğun cihetle gözünü aç, gece ve gündüz onu düşman şerrinden, kem gözden korumaya çalış...’ buyurdu. Bu emir üzerine bugün akşama kadar bu ödevi nasıl ifa edebileceğini düşündüm. Bu sırada siz hatırıma geldiniz. Bu işte bana yardım edeceğinizi umarak buraya geldim” dedi.

Şeyhin “Siz hatırıma geldiniz” sözünü büyük bir teveccüh sayarak çok memnun olan saraylı hanım:

“Efendi hazretleri! Ben her cihetle size, elinden gelen hizmeti yapmaya hazırım. Fakat benim elimden ne gelir? Size ne yolda yardım etmemi istiyorsunuz?” diye sordu.

Şeyh hanımı istediği noktaya getirdiğine emin olarak sözüne devam ile:

“Sizin padişahımız efendimiz hazretlerini ne kadar sevdiğinizi, onun her hususta emniyet ve muvaffakiyetini dilediğinizi bilirim. Filhakika padişah bana, ‘İstediğin zaman doğruca saraya gel, Hacı Ali Bey vasıtasıyla bana haber gönder, derhal seni kabul ederim’ diye buyurdu. Fakat ben gidip de hünkâra, ‘Benim sarayda, daima yanınızda kalmaklığım lâzımdır’ demeyi muvafık görmüyorum. Belki zihn-i hümayunda benim dünyaya gözüm ve meylim olduğu şüphesi hâsıl olur diye korkuyorum. Hâlbuki ceddımın emrettiği gibi onun daima manevî muhafazası benim her zaman onun yakınında bulunmaklığımıza bağlıdır. İşte sizden beklediğim yardım bu husustadır’ dedi.

Saraylı hanım:

“Ben, dedi, padişahı düşman şerrinden korumak için size elimden gelen her türlü yardımı esirgemem. Ne yapmak icap ediyorsa söyleyiniz, hemen yarından itibaren yapayım.”

“Siz yarın yahut öbür gün saray-ı hümayuna giderek makam-ı mihr-i ulya-yı saltanat^[23] kadın efendi hazretlerine, ceddım Seyyid Ahmed er-Rufaî'nin bana rüyada verdiği emri, icap eden surette anlatarak benim her vakit nezd-i hümayunda bulunmamı temine himmet edersiniz. Bu suretle de gerek siz ve gerek Kadınefendi Hazretleri padişahımıza büyük bir hizmet etmiş olursunuz.”

“Ben, Hak ecelden aman verirse yarın, saray-ı hümayuna gider, Kadınefendi'yi ziyaretle kendisine

izahat verip bu işi yoluna koymaya elimden geldiği kadar gayret ederim ve umarım ki, muvaffak da olurum.”

Saraylı hanımın bu kesin söz vermesi üzerine şeyh artık atmak istediği taşla kuş vuracağına emin olarak, kalbi rahat olduğu halde dükkânına döndü. İhtimal ki tatlı rüyalar görerek, sabaha kadar uyudu.

Ertesi gün saraylı hanım, Ebü'l-Hüda'ya vaadi veçhiyle, bir arabaya binerek saraya gitti. Makam-ı mihr-i ulya-yı saltanat kadın efendi ile görüşerek, şeyhi birçok medh ü senadan sonra, keyfiyeti uzun uzadıya anlattı. Bu büyük ve kerameti zahir evliyanın her zaman padişahın yanı başında bulunması hususunu temin etmesini ondan rica etti.

Kadınefendi bilhassa o zamanın bütün kadınları gibi hurafata inanır, şeyhlerden ve hocalardan fevkalâdelikler umar, safdil bir kadın olduğundan, şeyhin rüyada Seyyid Ahmed er-Rufaî hazretlerini görerek padişahın manevî himaye ve muhafazasını temine memur olduğunu duyunca çok sevindi, bu iş için elinden gelen her şeyi yapmayı vaat etti. Saraylı hanım ise, şeyhe verdiği sözü, hem de muvaffakiyetle yerine getirdiğinden memnunen saraydan avdetinde doğruca şeyhin dükkânına giderek ona bu büyük müjdeyi verdi.

O akşam Abdülhamid, yatmak için harem dairenin geldiği zaman, sarayda âdet olduğu veçhile analığı Kadınefendi tarafından karşılanarak odasına götürüldü.

Kadınefendi, mutad hal ve hatır sualinden sonra:

“Arslanım! Bugün dadınız... Kalfa beni ziyarete geldi. Öteden beriden konuşurken söz arasında evlad-ı Arap'tan ve kibar-ı evliyadan bir zat-ı şerifin İstanbul'a gelmiş olduğunu, bütün gizli şeyleri, gelecek zamanlara ait işleri bildiğini, kerametleri ile âlemin ahvaline hâkim bulunduğunu söyledi. Bu mühim zattan sizin haberiniz var mı?” diye sordu.

Padişahın:

“Bu zat-ı şerifin adı ne imiş?” sualine kadın efendi cevap vererek:

“Adı Mehmed Ebü'l-Hüda imiş. Rufaî tarikatı şeyhlerinden olup Nuruosmaniye Caddesi'nde bir dükkânda oturuyor ve fakirane yaşıyormuş... Kalfanın evine yakın olduğu cihetle onun bütün hallerini, kerametlerini, manevî kuvvetlerini biliyor. Birkaç gün evvel onu Halet Paşa bana getirdi. Rüyasında Hazreti Peygamber'i görmüş, bana tebliğ olunmak üzere Peygamber ona bir takım emirler vermiş, onları bana söyledi.”

“Siz ona ne yaptınız?”

“Yüz altın ihsan verdim, her istediği zaman buraya gelerek beni görmesini tembih ettim. Vallahi arslanım! Bana kalırsa evliya-yı ilâhtan böyle büyük bir zat-ı şerifin her zaman yanınızda bulunması çok münasip olacaktır. Rüyasında gördüğü Hazreti Peygamber'i onunla size bir takım emirler göndermesi size onu manevî bir tavsiye demektir. Böyle bir zat-ı şerifin padişahlığınız zamanında ve payitahtınızda bir dükkân köşesinde, âdi bir hoca gibi kalması layık değildir. Siz onu yanınıza alıp manevî kuvvetlerden istifade etmelisiniz.”

“Ben de ilk önce öyle düşündüm. Fakat ne yapalım? Ona göre sarayda bir memuriyet bir vazife yoktur ki... İhtimal ki o da sarayda bir vazife sahibi olmayı kabul etmez.”

“Ona verilecek memuriyet, vazife dünyevî ve cismanî olmaktan ziyade manevî ve ruhanî olmalıdır ve bu da hazırdır. Ecdadınızda hemen hepsinin şeyhleri, mürşitleri vardı. Onların himmetleri, kerametleri sayesinde bütün güçlükleri bir yana ederlerdi. Siz de bu zata sarayın şeyhi adını verirsiniz. Yakınıınızda olması için civarda bir ev ihsan edersiniz, olur biter ve bu da kimsenin gözüne batmaz.”

“Yarın inşallah icabına bakarım.”

Abdülhamid analığına gece verdiği sözü yerine getirdi.

Ertesi gün, öğleden evvel, Şeyh Efendi’nin Nuruosmaniye Caddesi’ndeki dükkânı önünde bir saray arabası durdu. Arabadan inen bir hizmetkâr çavuşu dükkâna girip Ebü’l-Hüda Efendi’ye selâm verdikten sonra:

“Sizi şimdi İkinci Mabeyinci Hacı Ali Bey Efendi istiyor. Sizi alıp saraya götürmek için benim ve bu arabayı gönderdiler” dedi ve şeyhi arabaya bindirerek Yıldız Sarayı’na götürdü.

Hacı Ali Bey Ebü’l-Hüda’nın geldiğini arz eder etmez padişah Kızlarağası Hafız Behram Ağa delâletiyle Şeyh Efendi’nin huzura getirilmesini emretti.

Şeyh, padişahın odasına girince Abdülhamid oturduğu yerden ayağa kalkarak^[24] lâzım olan ihtiramı yaptıktan sonra yer gösterdi ve hemen söze başladı:

“Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri taraflarından geçende bana tebliğ ettiğiniz şeylerin suret-i icrasına bizzat bakmanızı, manevî yardımlarınızı, değerli öğütlerinizin daimî olmasını istiyorum. Bunun için size mabeyin dairesinde bir oda verilmesini ve ikametiniz için de Serencebey Yokuşu’nda münasip bir evin hazırlanmasını emrettim. Bu hane döşenip hazır oluncaya kadar Hacı Ali Bey’in^[25] konağında misafir kalmanızı muvafık görüyorum. Artık o dükkânı bırakınız, gece ve gündüz benim yanımda, yakınımda olunuz” dedi.

Zeki şeyh, padişahın bu iradesini işitince bir durakladı, işin aldığı bu vaziyetten memnun olmamış gibi göründü. Çünkü kendisini ağır satmakla Abdülhamid üzerinde daha büyük ve iyi bir tesir yapacağını hesap ediyordu. Yüce evliyalık makamına erişmiş bir zatın dünya işlerine önem vermemesi, dünya ikbalinin kendisine teveccüh etmesini istememesi pek tabîî olduğunda onun bu hesabı çok doğru idi. Bu hâli padişah üzerinde büyük bir tesir yaptı.

Başını göğsü üzerine eğip murakabeye vararak, müsaade istiyormuş gibi gözlerini kapayarak biraz düşündükten, bir iki kere başını salladıktan sonra cevap verdi:

“Gerçi duacınız saray-ı hümayununuzda, halk nazarında her zaman câh ve makam hırsıyla itham edilecek bir mevkide bulunmayı arzu etmem. Fakat ulû’l-emrin buyruğuna baş eğmek, emirlerine itaat eylemek farzdır. Tarikat ehli zuhurata uymak ile mükelleftir. Kendi say’i, fiilî eseri olmaksızın karşısına çıkacak şeyleri, tereddüt ve itirazsız, olduğu gibi kabul etmek vazifemizdir. Bunun için irade ve fermanınıza ‘sem’ina ve ata’na’ demekten başka yapacağım bir şey yoktur. Levh-i Mahfuz’da, şüphesiz böyle yazılı olmalıdır.”

Kurnaz şeyhin bu istifhamkâr ve mürâice sözleri Abdülhamid’i ona daha ziyade ve yürekten bağladı, ona karşı inancı kat kat arttı.

Bu konuşma esnasında kapının önünde ve ayak üzerinde duran Hafız Behram Ağa, hünkârın bir işareti üzerine padişaha yaklaşıp bazı emirler aldıktan sonra şeyhi alıp İkinci Mabeyinci Hacı Ali Bey’in (bir rivayete göre Serkarin Hacı Osman Bey’in) odasına götürdü.

Ebü’l-Hüda Efendi’nin dükkânındaki eşyasını, kitaplarını almak, dükkânın anahtarlarını sahibine teslim etmek üzere, hazırlanan bir araba ile Nuruosmaniye Caddesi’ne gittiği sırada Mabeyin Dairesi’nde kendine tahsis olunan oda, bir şeyhin oturmasına lââyık surette âyetler, hadisler yazılı levhalarla süslenerek hazırlandı. Serencebey Yokuşu’nda, Yıldız’dan Beşiktaş’a inerken sol tarafta beş odalı bir evin tamir ve tefrişi bitirilinceye kadar Şeyh Efendi, Hacı Ali Bey’in (bir rivayete göre Osman Bey’in) konağında on on beş gün kadar misafir kaldı.

Bu müddet içinde tahsis olunan ev döşenip hazırlanmış olduğundan şeyh oraya nakletti. Hizmetine bakmak üzere iki cariyeye ve iki erkek hizmetçi ve bir de aşçı tayin edilmişti. Ebü’l-Hüda gündüzleri saraydaki odasında ve geceleri evinde geçirmeye başladı.

İşte beş yüz kuruş aylıklı Halep Nakibü’l-eşraf kaymakamlığını almak için Halep eşrafının iane ve tavsiyeleriyle İstanbul’a gelmiş, aylarca şeyhülislâm kapısına gidip geldikten sonra geçinmek için Nuruosmaniye Caddesi’ndeki dükkânda üfürükçülüğe başlamış olan Han Şeyhun köyü Rufaî tekkesi şeyhi Sayyadîzade Şeyh Hasan Efendi’nin oğlu Ebü’l-Hüda, İstanbul’a geldiğinden iki sene kadar sonra II. Abdülhamid’in şeyhi ve “Cinci Hoca”sı olarak Yıldız Sarayı’na yerleşti.

III

1293/1877 senesinde toplanan ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı azasından bir haylisi babamın dostu ve ahababı olduklarından sık sık evimize gelirler, memleketin selametine dair konuşmalarda bulunurlardı.

Bir gün Edirne saylavı Rasim, Selanik saylavı Mustafa, Halep saylavları Cabirîzade Nâfi^[26] ve Bakîzade Hüsni^[27] ve Meclis-i Mebusan ikinci kâtibi ve stenografî Antepli Arif^[28] Beyler bize gelmişlerdi.

Nuruosmaniye Caddesi'nde açtığı dükkânda hocalık ve falcılık etmekte olan Ebü'l-Hüda Efendi'nin -yukarıda yazdığım gibi- sabık Hicaz Valisi Halet Paşa delaletiyle saraya çatmış olması mevzubahis oldu. Babam bu adamın aslını neslini, tercüme-i hâlini Halep saylavlarından sordu.

Halep saylavı Bakîzade Hüsni Bey şu malûmatı verdi:

“Mehmed Ebü'l-Hüda Efendi, Halep vilâyetine bağlı elli altmış evli küçük bir köy olan Han Şeyhun'da doğmuştur. Babası Sayyadizade Şeyh Hasan Efendi o köydeki Rufaî tekkesinin şeyhidir. Bu köy halkı, erkek kadın cümlesi Rufaî tarikatına mensuptur.

Suriye ve Halep vilâyetinde bulunan derviş tekkelerinin onda sekizi, bu dervişlerin de yüzde sekseni Rufaî tarikatının Sayyadî koluna dâhildirler. Han Şeyhunlular da, başka Rufaîler gibi vücutlarına neşter saplayarak, kılıç ve kama vurarak, ateş ve cam parçaları yiyerek birtakım maharetler gösterirler. Yılan ve akrep gibi zehirli haşaratı elleriyle tutarak, koyun ve ceplerine koyarak gezerler, ellerindeki mazharları^[29] çala çala, bilhassa harman mevsimlerinde köylerde dolaşıp zahire toplar ve bununla bir sene geçinirler.

Şeyh Hasan Efendi ve tekkesine, gerek Han Şeyhun ve gerek civar köyler halkı son derece mutakit olup çok hürmet ve riayet eylediklerinden, bir hastaları, göç bir işleri, arzu edip de elde edemedikleri bir şeyleri olduğu zaman oraya adak yaparlar, hastam iyi olursa, filân işim yoluna girerse tekkeye bir kurban götürürüm, şunu veririm, diye vaat ederler, koyun, kuzu, yağ, bal, peynir gibi hediyelerini eksik etmezler.

Hakikatte çok iyi huylu, sakin tabiatlı, saf yürekli, misafirseven, eli, kapısı açık, dini bütün bir adam olan Şeyh Hasan Efendi herkesin saygı ve itibarını kazandığı gibi Halep ileri gelenlerinden birçoğunun sevdikleri dostları, ahababı olduğundan ara sıra Halep'e gelir, onlar tarafından da epeyce yardım görür.

Büyük oğlu Ebü'l-Hüda Efendi on dört, on beş yaşlarına yetiştiği sırada artık ihtiyarlamaya başlamış olan babasının yerine, tekkeye zahire ve başka yiyecekler toplamak üzere, birkaç derviş ile beraber köy köy, harman harman dolaşmaya başlamıştı. Kendisi sevimli ve sesi çok güzel olduğu cihetle okuduğu kasidelerle bütün köylülere tesir eder ve salyanı fazla yapardı.

Babasıyla beraber Halep'e geldikçe büyük zekâsı, sevimliliği, güzel sesi ve bilhassa Rufaî dervişlerine mahsus silâh ve ateş oyunlarındaki fevkalâde mahirliği ile herkese kendini sevdirmişti. İlim tahsiline, okuyup yazmaya çok istekli bulunduğu köy hocasından yazıp okumayı öğrenmiş, “Emsile” ve “Bina”yı okumuş, bir derecelere kadar tenevvür etmişti. Velhasıl başka köylü dervişler gibi cahil değildi.

İki sene evvel Halep Nakibü'l-eşraf kaymakamı Süyûtîzade Seyyid Rıza Efendi vefat etmişti. O sıralarda Halep'te bulunan Ebü'l-Hüda Efendi, sâdattan bulunduğu güvenerek o vazifeyi almak üzere İstanbul'a gelmeye karar verdi ve bu kararını bazı dostlarına söyleyerek onların bu hususta ne düşündüklerini sordu. Reylerini anlamak istediği zevat da bunu münasip gördüler.

Lâkin en müşkül mesele para işiydi. Yol parasını ve İstanbul'da bir müddet geçinmesini temin edecek kadar parayı aralarında toplayıp vermek suretiyle bu güçlüğü ortadan kaldırdılar.

Ebü'l-Hüda Efendi, Halep'e gelip gittikçe, aslı bir Türk olan ve baklavayı çok sevdiği cihetle şeyh baklava diye tanınan Rufaî şeyhi Ali Efendi'nin tekkesine misafir olduğu gibi Türk memurlarla da münasebette bulunduğundan oldukça Türkçeyi öğrenmiş, Türk diliyle derdini meramını anlatabilmek kudretini kazanmıştı.

İstanbul'a geldikten sonra büyük zekâsı, kuvvetli hafızası sayesinde Türkçesini gereği gibi ilerletmiştir. Bundan sonrası sizce de malûmdur."

Şeyh Ebü'l-Hüda Efendi, yukarda yazdığım gibi Abdülhamid'e çatıp saray şeyhi olunca ilk işi, aylarca Bab-ı Meşihat'a gidip geldiği, bu kadar çalıştığı halde kendisi için alamadığı Halep Nakibü'l-eşraf kaymakamlığı, vazifesini babasına verdirmek oldu. O zaman şeyhülislâm bulunan Üryanizade Esad Efendi'ye bu husus için gönderdiği adam, tayin emrini beraber getirdi.

En adi bir işin çıkarılması için haftalarca ve belki aylarca gidip gelmek, uğraşmak, yalvarıp yakarmak lâzım olan şeyhülislâm dairesinden bu emrin bir saat zarfında yazılıp verilmesi Şeyh Efendi'nin, saraya çatmakla kazanmış olduğu nüfuz ve ehemmiyetin derecesini gösterir.

Herkes hünkârın yeni şeyhine çatmak, hoş görünmek ve o sayede bir külâh kapmak hevesine düşmüştü. Vükelâ, valiler, mutasarrıflar, bütün memurlar onu memnun etmek için âdeta yarışa çıkmışlardı. Bu cümleden olarak Halep'teki Rufaî tekkelerinin en fazla vakfi ve iradı olanının meşihâtı, vilâyet evkaf idaresi tarafından babası Şeyh Hasan Efendi'ye tevcih olundu. Bunun üzerine Şeyh Hasan Efendi ve ailesi Han Şeyhun köyünü bırakarak Halep'e geldiler. Geçinmek için köy, köy, harman harman dolaşarak zahire toplamak ve hediye ve adak beklemek ihtiyacından kurtuldular.

Saray şeyhi unvanıyla Yıldız Sarayı'na yerleştiğinden itibaren bir sene sonuna kadar yalnız padişaha gizli gizli ders vermekle, kâh Hazreti Peygamber ve kâh Seyyid Ahmed er-Rufaî tarafından vekâlete akıl hocalığı edip hatt-ı hareket tayin etmekle iktifa eden, ekşiye tuzluya karışmayan şeyh, etrafına toplanan birçok dalkavukların, ondan yardım görmek, bir fayda elde etmek için İstanbul'a koşan Halepli, Şamlı, Mısırlı menfaatperestleri telkin ve teşvikleri ile baştan çıkmış, üstüne hiç gerekmeyen, kendisine ufak bir suretle bile ilgisi olamayan işlere burnunu sokmaya, adamları, mensupları için devlet dairelerini tavsiyelere boğmaya başlamıştı.

En ziyade ve sık sık müracaat ettiği Şeyhülislâmlık, Dâhiliye, Maarif ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretleri ile Rüsumat ve Şehremanetleri idi. Birçok adamlarını, mutasarrıf, kaymakam, kadı ve evkaf müdürü tayin ettirdi. Bir hayli Araplara, hususiyle Halepli ve Mısırlılara rütbeler, nişanlar verdirdi. Babasıyla beraber Halep'te bulunan küçük kardeşi Abdürrezzak Efendi'yi İstanbul'a getirterek Meclis-i Kebir-i Maarif'e aza yaptırdı. Cemiyet-i Rüsumiye, Maarif Nezaret Meclis-i Kebiri, basılacak kitap ve eserleri sansür ederek izin vermek vazifesiyle işgal eden encümen teftiş ve muayene ve Şehremaneti Meclisi gibi parası çok, iyi yok, aylığı peşin dairelerin bir kaçar adamı aza ve memur idi.

Padişaha gizli gizli verdiği hususî derslerin tesiri sarayda da görülmeye başlamıştı. Abdülhamid durup dururken akıl ve fikre gelmeyen bir takım emirler veriyor, saray erkânının işlerini altüst ediyordu.

Sarayda şeyhi çekemeyenlerin en büyüğü Başkâtip Said Paşa^[30] idi. Sırasını düşürdükçe hünkâra şeyhten şikâyet ediyor, fakat Abdülhamid bu şikâyetlere ehemmiyet vermiyordu.

Abdülhamid padişah olduktan sonra bir müddet, vakitli vakitsiz kimseye haber vermeden, çok kere kendi kullandığı iki atlı bir araba ile yanına bendegânından birini^[31] ve bir yaver alarak saraydan çıkar, kâh Babîâli'ye, kâh serasker kapısına ve kâh Bab-ı Meşihat'a gider, İstanbul'un her tarafında gezer dolaşırdı.

Hünkârın böyle ansızın devaire gelip gitmesini, her işe karışmasını, ötede beride gezip dolaşmasını hoş görmeyen vükelâdan bazıları onu halktan korkutmaya, sarayında kapalı bir hayat yaşatmaya karar vermişlerdi. Bu kararı tatbik etmeye başladılar. Padişaha her gün suret-i haktan görünerek:

“Efendimiz! Halk sizden memnun değil. Büyük ve küçük biraderlerinizin taraftarları, mensupları gece ve gündüz durmayıp aleyhinizde çalışıyorlar, bin türlü yalan uydurup tezvirat yapıyorlar. Maazallah Efendimiz'e karşı bir suikast vâki olmak ihtimali vardır” gibi sözlerle onu korkutmaya, halktan soğutmaya, padişah ile millet arasına derin bir hendek kazmaya başladılar. Onlara yardım eden, Abdülhamid'i bu yalanlara inanmaya sevk eden vakalar da vardı. Ali Suavi Vakası, hal' için Gelibolu'da bulunan Müşir Süleyman Paşa'nın^[32] çağrılmasına Meclis-i Mebusan tarafından karar verildiğine dair M... sayı 100 ... Efendi tarafından verilen jurnal^[33] Evkaf ketebesinden ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti azasından Aziz^[34] Bey'in Aksaray'daki evinde yapılmakta olan toplantının meydana çıkarılması gibi önemli ve telâşlı mucip hâdiseler hünkârın korkutulmasına pek çok yardım eden hallerdendi.

1296/1880 senesi ortalarında Abdülhamid'e bir jurnal verilmiş. Bunda Yıldız Sarayı'ndaki daire-i hümayunun altına bir varil dinamit konulduğu ve ansızın havaya uçurulacağı yazılıyordu.

Bu jurnalın kimin tarafından verildiği anlaşılmamıştır. Çünkü jurnal bir zarf içinde ve üstünde büyük yazı ile: “Bunu bulan Allah aşkına padişaha versin, çok mühim ve müstaceldir” yazılı olduğu halde mabeyin dairesinin merdivenlerinde bulunmuş ve hünkâra verilmişti.

Bunu alınca büyük bir korku ve telâşa düşen padişah çehresi ölü gibi sapsarı olduğu halde, titreye titreye hemen bahçeye çıkmış, derhal getirttiği amele vasıtasıyla etrafını kazdırmaya başlamış ve bu kazma işine bizzat kendisi nezaret ediyormuş. Biraz sonra açılan hendeğin bir tarafında bir insanın geçeceği genişlikte bir delik görülmüş, Padişah yanında bulunan en sadık adamlarında iki kişiyi^[35] derhal bu tüneli tetkik etmeye memur etmiş.

Bu tünelin Yıldız Sarayı'ndaki Daire-i Hümayun'un altından Ortaköy'de Süruri Paşa Yalısı'na^[36] kadar uzandığı görülmüş ve sarayın altından da büyükçe bir varil patlayıcı madde çıkarılmış.

Bunu gören Abdülhamid pek fena korkmuştu. Bundan sonra padişahın vesvesesi, korkusu arttıkça arttı.

Bundan bir müddet sonra Tahir^[37] adlı bir Arnavut, Dolmabahçe Gazhanesi'nin hanından geçerek Maçka'ya uzanan Arapyolu üzerinde kazılan bir çukura, ne olduğunu bilmediği bir şeylerin

gömlüğünü Beşiktaş Muhafızlığı'na haber verdi ve Muhafızlık da muhbiri karakolda alıkoyarak keyfiyeti müstacelen saraya bildirdi.

Bu işin tahkik ve tetkikine Kahvecibaşı Mahmud Efendi memur edildi. Muhbirin yol üzerinde gösterdiği yer kazılarak birtakım mevadd-ı müştaiile çıkarıldığı gibi Tahir ve gece yarısından sonra o çukuru kazdıran iki kişi yakalandı. Onlara, bunu kimin sevk ve teşvikiyle yaptıklarını söyletmek mümkün olamadı. Yalnız padişahın Kâğıthane'ye gitmek üzere ara sıra oradan geçtiği cihetle böyle bir zamanda berhava edilmek üzere bu tertibatın yapıldığı anlaşıldı.^[38]

Bunun üzerine Abdülhamid, bilhassa kendi şahsî selametine karşı yapılacak tertibat ve teşkilâtın haberdar olmak ve derhal buna karşı lâzım olan tedabiri icra edebilmek için sarayda bir hafiye teşkilâtı vücuda getirtti. Hünkârın vehmini ve korkusunu arttırmak isteyenlerin telkin ve teşviki ile vücuda getirilen bu hafiye teşkilâtı işe başladı. Abdülhamid ile halk arasında geniş bir girdap açılmıştı. Kendilerine bendegân-ı şahaneden unvanı verilen, her gün getirilen ve ekserisi uydurma olan yüzlerce binlerce jurnallerin önemlilerini padişaha vermekten başka bir işleri olmayan, halk arasında “serhafiye, ikinci hafiye” gibi adlarla iştihar eden adamların ikbal tepesine doğru adım adım yükseldiklerini gören birçok kimseler jurnalcilik etmeye başlamışlardı.

Saraydaki bu hafiye alayının başında Serhafiye Ahmed Bey vardı. Bu Ahmed Bey 1301/1885 senesinde bir Çerkez hükümeti kurmak için etrafına birçok Çerkez ileri gelirlerini toplayarak muhalif-i rıza-yı âlî işlerde bulunduğu hakkında o zaman kâtibi bulunan Kadri Bey tarafından verilen bir jurnal üzerine Halep'e nefyedilmişti. Orada bir seneden fazla kaldıktan sonra cülus-ı Hümayun'un yıldönümü olan 1303/1887 senesi Ağustosunun on dokuzuncu günü padişaha çektiği bir tebrik telgrafi üzerine affedilip İstanbul'a gelmiş ve çok geçmeden liva olmuştu. Yine sarayda hafiye işleriyle iştigal ediyordu. Hafiyelik jurnalcilik gittikçe bütün memlekette dal budak saldı, Esvapçıbaşı İsmet ve Serküttâbî Hasbi Beylerden başka bütün saray erkân ve memurîni bu işle az çok uğraşmaya başladığı cihetle Ahmed Paşa'nın vazifesi Avrupa'da ve Mısır'daki kaçak Türklerin işlerine hasredilmişti. Çok zeki, işgüzar olmakla beraber okuyup yazması az olduğu ve yeni vazifesinde buna ihtiyaç bulunduğu cihetle 1314/1808 senesinde *Sabah* gazetesi muharrirlerinden ve Mekteb-i Harbiye Tarih-i Siyasî muallimi Diran Kelekyan Efendi'yi hususî kâtipliğine almıştı. Onu, Jöntürklerle temasta bulunmak üzere birkaç kere Avrupa'ya gönderdiği gibi birkaç defa da Paris'e ve Mısır'a beraber götürmüştü. Bu gidişlerinin birinde Mizancı Murad Bey'i dönmeye kandırarak İstanbul'a getirmişti. Nihayet Mısırlı bir prenses ile evlenmek işinden dolayı padişahla arası bozularak işten çekilmiş ve Abdülhamid devrinin son zamanlarında Paris'e gidip Jöntürlere iltihak etmişti. Vefat etmiştir.

Bu zat (Serhafiye Ahmed Bey) Abdülhamid'in para ile satın aldığı Çerkez kölelerinden idi. Cülustan sonra askere girmesine müsaade buyrulmasını padişaktan yalvararak istemiş olduğundan uhdesine mülâzımlık rütbesi tevcih olarak silâhşorlar sırasına geçirilmişti. Uzun boylu, çok yakışıklı bir genç idi. Padişaha çok merbut ve sadık olup daima hizmetinde, her emrine hazır olduğundan az zamanda rütbesi miralaylığa (Albay) kadar yükselmiş, Maiyet-i Seniye Çerkez Süvari Alayı teşkil olduğu zaman o alaya komutan tayin edilmişti.

Serhafiye Ahmed Bey'den başka sarayda hafiye işleriyle iştigal edenlerin en mühimleri Ahmed Bey'in eski kâtibi ve muavini “Bendegân-ı Şâhâne”den unvanını haiz Kadri Bey, Kahvecibaşı ve Gidiş müdürü Sansar Mahmud Efendi, Kilercibaşı Osman, Seccadecibaşı İzzet, Musahip Kâğıthane imamzade Rifat Beyler idiler.

Sonraları bunlara kurenadan Ragıp Paşa, kurenadan Emin ve Faik beyler, ikinci kâtip Şamlı İzzet Paşa, şifre kâtibi Kâmil, musahip Mustafa, yaverandan Kenan, Fehim Paşalar, yine yaverlerden Miralay Ahmed Şevket ve biraderi Rıza Beyler iltihak ettiler.

IV

“Hünkâr bunları ne yapar?”

“Sabahtan gece geç vakte kadar bunları okumakla, incelemekle iştigal eder. Mühim, tahkik ve araştırmaya değerli gördüklerini, o jurnali, takdime vasıta olandan başka birine havale ederek, tetkik ve tahkik ettirir. Diğerlerini de yırtıp atar sanmayınız, hepsini, iş odasının bir köşesine konulmuş olan boş bir sandığa atarak saklar, sandık dolunca başka bir odaya götürülerek yerine başka bir sandık konur. İşte bu suretle cülusundan beri verilmiş ve şüphesiz sayısı belki milyonu aşmış olan jurnallerin hepsi mevcuttur.”

Saray erkân ve memurlarından başka Şura-yı Devlet, Cemiyet-i Rüşumiye, Şehremaneti Meclisi, Meclis-i Kebir-i Maarif, Encümen-i Teftiş ve Muayene, Matbuat-ı Dâhiliye ve Hariciye aza ve memurlarından bazıları, o zaman yücelme ve geniş geçinmenin biricik çaresi sayılan hafiyeliğe süluk etmişlerdi. Bunlardan her birinin yüzlerce hafiyesi vardı.

1317/1901 senesinde hakkında verilen bir jurnal üzerine Yıldız Sarayı’nda musahip Kâğıthane’li Rifat Bey’in odasında yirmi dört gün misafir kalmıştım.

Bir akşam yemekten sonra konuşurken söz padişaha verilen jurnallere intikal etti. Ben:

“Sanırım ki her gün padişaha otuz kırk jurnal veriliyor” dedim.

Rifat bey gülerek cevap verdi:

“Ne diyorsun? Her gün padişaha sunulan jurnallerin sayısı şüphesiz binden artıktır.”

31 Mart Vakası üzerine Selanik’ten gelip İstanbul’u işgal eden Hareket Ordusu tarafından, Ayasofya’da toplanan Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan’ın kararıyla Abdülhamid hal’ ve Selanik’e gönderildikten sonra Mahmud Şevket Paşa’nın emriyle Yıldız Sarayı’nda yapılan araştırmada iki yüzden artık büyük sandık jurnal bulunması Rifat Bey’in bu sözünü teyit etmiştir.

O zaman sarayda bulunmuş olan bu jurnal sandıkları, muhtevi oldukları kâğıtları inceleyip ayırmak ve sıralamak maksadıyla Hareket Ordusu kumandanı tarafından verilen emir üzerine Bab-ı Seraskerî’ye getirilmişti. Bu işe memur edilen sekiz dokuz zabıt, aylarca uğraştıkları halde beşte birini elden geçiremedikleri cihetle işin çok güç ve uzun zamana mütevakıf olduğu anlaşıldığına binaen yine Mahmud Şevket Paşa’nın emriyle tasnif ve tetkikten vazgeçilmiş ve bir müddet sonra da hepsi yakılmıştı.

Bu terk ve ihrakın hakikî sebebi, o zaman işlerin içyüzüne vakıf olanların beyanına göre, bu jurnaller arasında, ilân-ı Meşrutiyet üzerine birer kahraman-ı hürriyet kesilip iş başına geçmek kolayını bulmuş olanlardan bir hayli zevat-ı kiramın jurnalleri bulunmuş olduğu idi.

Ebü’l-Hüda Efendi’nin saraya çatıldığından beri iki seneden fazla bir zaman geçti. Yukarıda yazdığım gibi sarayda ve memlekette hafiyeye teşkilâtı vücuda getirilip jurnalcılık gergi gibi revaç bulunca, o vakte kadar şeyhlik ve evliyalıktan başka bir maharet göstermemiş olan Ebü’l-Hüda Efendi de, kendi rivayetlerine göre bir takım esbab-ı siyasiyeden dolayı Mısır’dan kaçıp gelmiş ve onun tavassutu ile meclislerden birine aza tayin edilmiş olan birkaç mülteci tarafından hafiyelik yoluna sevk olunmuştu.

İstanbul'da bulunan, etrafına toplanarak ona dalkavukluk etmekle ellerine birer yağlı kuyruk geçirmeye çalışan bir takım işsiz, güçsüz, hususiyle haris ve ahlâksız Araplar^[39] sabahtan akşama kadar İstanbul'un içinde dolaşarak, her duyduklarını yüzde yüz ilavesiyle, en ehemmiyetsiz şeyleri birçok uydurmalarla mühim şekline koyarak ve jurnal suretinde yazıp ona getirirlerdi. O da, bunlardan memnun olmamakla beraber reddetmez, böyle şeylerle meşgul olmaktan onları men edemezdi. Çünkü jurnalcileri bundan menettiğini padişah duyarsa kızar ve darılır diye düşünür ve korkardı. Bundan dolayı bu jurnalleri alıp hünkâra sunardı.

İşte bu suretle saray şeyhi ve kibar-ı evliyaullahtan ve sâdat-ı kiramdan Ebü'l-Hüda Efendi de hafiye âmireleri zümresinde iltihak etmişti.

Ebü'l-Hüda Efendi'nin şeyhlik ve evliyalıktan başka jurnalcilikte de mahareti olduğunu gören padişah, Suriye, Hicaz, Yemen ve Mısır gibi Arap memleketlerinde kendi aleyhine çevrilen dolapları, olup bitenleri anlamak ve icabı halinde önlemek hususunda şeyhten mühim surette istifade edeceğini takdir etmiş, onu büyük ve bol ihsanlar, rütbe ve nişanlar ile bu yeni işinde cesaretlendirecek tarzda harekete başlamıştı.

Bundan bir müddet sonra hiç inanılmayacak bir haber yayıldı. Şeyh Ebü'l-Hüda Efendi birdenbire Rodos adasına nefyedilmişti. O zaman bu nefyin sebebi olarak Arabistan'da bir Arap hükümeti tesisine ve hükümdarlığına da Mısır hıdivinin getirilmesine teşebbüs edenlerin başında bulunduğu dair bir jurnal verilmiş olduğu söylendi. Fakat esrara vakıf olanların beyanına göre bu nefyin hakikî sebebi başkaydı. Arabistan hükümeti meselesi suret-i mahsusada uydurulmuş ve halk arasında yayılmıştı.

O zamanlarda, Mısır'ın hıdivi ailesine mensup prens ve prenseslerinden, âyan ve eşrafından, ileri gelir memurlarından bir haylisi, yaz mevsimini geçirmek için Rodos'a gelirlerdi, ada sanki Mısır'ın bir sayfiyesiydi.^[40] İşte Ebü'l-Hüda Efendi onlarla temas etmek, aralarına girip sırlarını, düşüncelerini anlayarak padişaha bildirmek için, zahiren sürgün ve gözden düşkün bir halde Rodos'a gönderilmişti.

Şeyh Ebü'l-Hüda efendi, Rodos adasında bir yaz kaldı ve sonra, padişahın gördüğü bir rüya üzerine affedilerek, İstanbul'a getirilip evvelce olduğu gibi şeyhlik ve jurnalcilik vazifelerine devamla başladı. Seyyid Ahmed er-Rıfâî onu padişaha rüyasında kuvvetle tavsiye eylediğinden hakkında gösterilen hürmet ve riayet kat kat arttı.

Bütün bu yerli misafirlerin, hoca, derviş, memur ve tacirlerden gelip gidenlerin yedirilip içirilmesi için Yıldız Sarayı mutfağından sabah ve akşam beşer tabla yemek tayin ve tahsis olundu.

1307/1891 senesinde Halep'te, Emlâk-ı Hümayun Komisyonu'nda aza ve tahrirat kâtibi idim. O sırada Ebü'l-Hüda Efendi'nin babası Şeyh Hasan Efendi'nin tekkesini tamir ve tevsî için Hazine-i Hassa Nezareti'nden emir geldi ve derhal yapılan keşif mucibince inşaata başlandı. Ben, komisyon tarafından yapıya nezarete memur olduğumdan her gün tekkeye gidip geldikçe şeyh ile görüşüyor, ihtiyarlığına hürmet ederek elini öpüyor ve hatırını sayıyordum. Keşif haricinde yapılmasını arzu eylediği ufak tefek işleri, ustalara emredip yaptırmak suretiyle şeyhi memnun etmiştim.

O sene nihayetinde izinli olarak İstanbul'a gelmişim. Bir gün eski dostlarımdan ve Mısır firarîlerinden Mehmed Safa Bey^[41] yanıma geldi ve beni Ebü'l-Hüda Efendi'nin görmek istediğini söyledi.

“Acaba şeyh beni niçin görmek istiyor.” diye sordum.

O da:

“Galiba babasından bir mektup almış, Halep’teki tekkenin tamiri esnasında gösterdiğin gayretten dolayı size teşekkür etmesini, icap ederse yardım eylemesini yazmış” cevabını verdi.

Bunun üzerine o cuma günü namazdan sonra şeyhin ziyaretine gitmeye karar verdik. Ben, ondan hiçbir yardım ve muavenet beklemiyordum. Ancak 1294/1878 senesinden beri şahsen görmediğim Ebü’l-Hüda’yı tekrar görmek. Nuruosmaniye Caddesi’ndeki dükkânda üfürükçü Ebü’l-Hüda’nın saray şeyhi, kazasker Ebü’l-Hüda ile bir farkı olup olmadığını tetkik etmek istiyordum.

Cuma günü namazdan evvel Yıldız’a gittik. Hamidiye Camii’nde namazı kıldıktan sonra yavaş yavaş Serencebey Yokuşu’na doğru yürüdük. Tekkeye vardığımızda şeyh henüz gelmemiş olduğundan bekleme odasında oturduk. Orada birkaç sarıklı efendi ile bir de sivil bey vardı. Arkadaşım, bu sarıklıların Meclis-i Maarif azasından Kazasker Esad, Tetkikat-ı Şer’iye Meclisi azasından Cemil ve Fatih dersiamlarından Halis Efendiler oldukları ve sivil beyin de Zaptiye Nezareti mektupçusu Galip Bey olduğunu söyledi.

Bir saat kadar sonra şeyh gelip odasına gitti. Biraz sonra bir hizmetçi gelip gibi efendi hazretlerinin yanına buyur etti. Öteki misafirler kalkıp gittiler. Ben, Ebü’l-Hüda Efendi’yi تنها görmek istediğimden arkadaşım ile beraber orada kaldık, iki üç dakika sonra o hizmetçi tekrar gelerek bizi de davet etti ve Efendi Hazretleri’nin öyle emir buyurdıklarını söyledi. Bunun üzerine biz de kalkıp öteki odaya şeyhin yanına gittik.

Ebü’l-Hüda Efendi bizi görünce kıyam ile yer gösterdi ve:

“Babamdan bir mektup aldım. Sizin izinli olarak İstanbul’a geldiğinizi yazıyor. Oradaki tekkenin tamiri esnasında gösterdiğiniz gayret ve himmetten çok memnun olmuş. Sizde görüşmemi, bir işiniz olursa yardım etmemi bildiriyor. Onun için Safa Bey’le haber göndererek teşrifinizi rica ettim” dedi.

Ben de:

“Pederiniz Şeyh Hasan Efendi hazretlerine hürmet bir vazifedir. Bundan dolayı teşekkürle bir değerim yoktur” cevabını verdim.

Bundan sonra o sordu:

“Asıl nerelisiniz? Halepli olmadığınızı sanırım.”

“Bendeniz İstanbul’da doğdum. Fakat ceddin Erzurumludur.”

“Pederiniz hayatta mıdır?”

“Hayır efendim, Antakya’da vefat etti ve orada Büyük cami avlusunda medfundur.”

“Babanız kimdi?”

“Babamı tanırırsınız sanırım. Eski Meclis-i Vâlâ azalığından mütekait Hacı Hüseyin Hüsnü Bey...”

Bu sözün üzerine hemen ayağa kalktı, bana dikkatle bakarak:

“Şüphesiz tanırım. Hatta İstanbul’a geldiğim zaman doğruca sizin evinize gelmişim. Bilmem hatırlar mısın? Evinize geldikçe senden bir kuruş alır ve bir çiğ patlıcan yedim” dedi.

Kibardan birkaç misafir huzurunda, geçmiş düşkün zamanlarını, birçok türediler gibi saklamayarak, bu vakayı söylemesi onun çok mütevazı bir zat olduğunu bana gösterdi. Onun bu itirafı üzerine ben utandım ve kızardım. Bir cevap vermedim.

Bundan sonra şeyh öteki misafirlere dönerek:

“Ben, Halep Nakibü’l-eşraf kaymakamlığını almak için 1292/1875 senesinde İstanbul’a geldiğim zaman, getirdiğim bir tavsiye mektubu ile en önce bunların evine giderek merhum babasından çok hürmet ve yardım gördüm. Evlerinde kaldım. Çok ekmeklerini yedim” diyerek beni misafirlere takdim etti.

Sonra yine bana dönerek:

“Burası senin kendi evindir. Sizin için bir oda hazırlasınlar, burada, benim misafirim olarak kalınız” dedi.

Buna cevaben ben de:

“Çok teşekkür ederim. Ancak dayım Şevki Bey’in^[42] evindeyim. Orayı terk edersem korkarım ki bana gücenir. Müsaadenizi dilerim. Sık sık hizmetinize gelir ve saygılarımı sunarım” cevabını verdim. Bir müddet daha oturduktan sonra izin alarak arkadaşım ile beraber şeyhten ayrıldık.

Bu vakayı yazmaktan maksadım, Ebü’l-Hüda Efendi’nin fevkalâde mütevazı ve hadşinas bir adam bulunduğunu göstermiştir.

Ebü’l-Hüda Efendi’in Yıldız Sarayı’na çatarak Abdülhamid nezdinde bu kadar makbul ve hürmete şayan görülmesini çekemeyenler, ona rakip olanlar eksik değildi.

Bunların en mühimlerinden biri, Beşiktaş’tan Yıldız’a giden cadde üzerindeki Şazeli tariki tekkesi şeyhi Şeyh Mehmed Zâfir Efendi idi.

O da, Abdülaziz devri saltanatında, 1291/1874 veya 1292/1875 senesinde İstanbul’a gelmiş, Nuruosmaniye Caddesi’nde, Şeref Sokağı’ndaki Ebüzziya Matbaası’na dönen sokağın sol taraf köşesinde, bugün [1938] hallaç dükkânı olan yerde hocalık ve bakıcılık etmeye başlamıştı.

O, Abdülhamid’e, cülusunu müteakip ve Ebü’l-Hüda’dan çok evvel çatmıştı. Bu çatışın sebebini o zaman şöyle anlatıyorlardı:

Bir gün Şehzade Abdülhamid Efendi, gözdelerinden birine, sonradan Burhaneddin Efendi’nin validesi olan kadına kızmış, onu, bendeğânından birinin evine göndererek münasip bir koca bulunup verilmesini emretmişti. Onunla evlenmeye birçok talip çıkıyor, fakat kadın, hiçbirini kabul etmeyip red cevabı veriyormuş. Çünkü Abdülhamid’i, daha doğrusu ileride padişah karısı ve kısmetinde varsa daha sonra valide sultan olmayı seviyor ve istiyormuş. Gece gündüz bunu düşünüyor, yine saraya dönmek ve Efendi ile barışmak için bir çare bulmak için çalışıyormuş.

Misafir olduğu evin hanımı da Abdülhamid’in sarayında çırak çıkmış bir kadın olduğu cihetle saraylı hanımı evvelden tanıyor ve onun tekrar şehzadenin yanına gitmesinden kendine bir fayda

umuyormuş. Bunun için ona yardım ediyormuş.

Bir gün oraya bir takım misafirler gelmişler. Şehzade Abdülhamid Efendi ile saraylı hanımın dargınlığına intikal etmiş. Misafirlerden ihtiyarca bir kadın:

“Efendim! Böyle boş durmakla olmaz, dünyada her derdin bir çaresi vardır. Sen de okutup üflet, Baba Cafer’e gidip tespihten geç, bir şirinlik muskası yazdır, efendinin kalbini çevirecek büyü yaptır.”

Deyince saraylı hanım:

“Ben şirinlik muskası yazanı, böyle büyük yapanı nereden bulayım. Memlekette hiçbir yeri, kimseyi bilmem.”

Demiş. Bunun üzerinde o ihtiyar misafir:

“Nuruosmaniye Caddesi’nde bu gibi şeyleri yapan hocalar vardır. Onlardan birine müracaat ederseniz kolayını bulursunuz.”

Cevabını vermiş olduğundan saraylı hanım ertesi gün ev sahibi ile beraber bakıcılara başvurmak için İstanbul’a geçip Nuruosmaniye Caddesi’ne gitmişler. Kendilerinin saraylı olduklarını bildirmemek için, o zamanın saraylıları gibi kolalı, süslü ferace giymeyip orta halli bir esnaf ailesi gibi arkalarına yeldirmevarî bir ferace giymişler, kolasız ve ütüsüz bir yaşmak bağlamışlardı. Eseri tesadüf olarak en önce Şeyh Mehmed Zâfir Efendi’nin dükkânına gitmişler.

Şeyh bu köylü kıyafetli müşterilere o kadar ehemmiyet vermemiş, yalnız yarım ağızla bir buyurun, demekle iktifa etmiş. Hanımlar, hocanın sedirin üstüne oturarak söze başlamışlar. Saraylı hanım, demiş:

“Hoca Efendi! Benim kocam ile aram bozuldu. Birbirimizden ayrıldık. Şimdi ben, bu hanımın evinde misafir olarak ondan ayrı yaşıyorum. Dünyada kimsem olmadığı gibi kocamda gözüm vardır. Onu seviyor ve tekrar barışmak ve birleşmek istiyorum. Acaba bunun imkânı var mı? Onun beni tekrar alması için bir çare bulunur mu?”

Hanımın bu sözlerini dikkatle dinleyen şeyh:

“Bunların cevabını bize ilm-i şerif verecektir. Bir kere bakayım da sonra söylerim. Bana evvelce, senin ve kocanın adınızı söyleyiniz.”

Demekle saraylı hanım:

“Benim adım Emine Gülnaz, kocamın adı da Hamid’dir.”

Demiş. Bunun üzerine şeyh eline bir kalem ve kâğıt alarak birtakım noktalar yazmış, çizgiler yapmış, sonra çekmecenin üstünden aldığı bir eski kitabı açıp biraz okuduktan sonra başını kaldırarak ve saraylı hanıma bakarak, demiş:

“Kızım! Bu adamın burcu çok yüksek, yıldızı parlak, bahtı ve talihi son derece iyidir. Eğer herkesin padişah olması mümkün olsa bunun da padişah olacağını söylerdim. Fakat bu mümkün olmadığından padişah olacak diyemem. Fakat kendinin işi ve mesleği ne ise onun en yüksek yerine erişecektir. Mesela memur ise sadrazam, asker ise serasker, ulemeden ise şeyhülislâm, esnaf ise en büyük tacir,

hamal ise hamallar kâhyası olacaktır. Hem de bu uzun sürmez, nihayet altı yedi aylık bir ıştır.

Aranızdaki bozukluğa gelince bu anda aranızda dargınlık görünmüyor, senin onu düşündüğü gibi o da seni düşünüyor. Bugün yarın, çok uzun sürse bir haftaya kadar yüz yüze gelecek, bir dam altına gireceksiniz. Bu hale göre bizim yapacağımız bir şey yoktur.”

Şeyhin bu sözleri üzerine saraylı hanımla arkadaşı, hocaya bir meci diye vererek dükkândan çıkıp Beşiktaş’taki evlerine dönmüşler.

Filhakika beş gün sonra Abdülhamid, gözdesini çağır t mış. Çünkü onun çıkan isteklilerinin hepsini reddederek şehzadeden başkasına varmam, ölürüm de diğ er bir erkek ile birleşmem, dediğini haber almış, hakkındaki kızgınlığı zail olmuştu.

Saraylı hanım, saraya döndüğü günün akşamı, yatak odasına hizmete gitmiş, gösterilen lütuf ve inayete teşekkür etmiş. O sırada arada şöyle bir konuşma olmuş:

“Seni isteyenlerin hepsini reddetmişsin. Benim tekrar seni yanıma alacağımı neden umuyordun?”

Sualine cevap olarak:

“Efendimizin beni yine çağıracağınızı biliyordum. Bunu bana Nuruosmaniye Caddesi’nde dükkânı olan bir hoca efendi haber verdi. Hatta o hoca, sizin nihayet yedi aya kadar padişah olacağınızı da müjdeledi.”

Deyince Abdülhamid:

“İşte o hoca bunda halt etmiş! Amcam bugün aslan gibi tam sıhhatte. Ondan sonra da biraderim var. Bana padişahlık sırası gelinceye kadar seneler, seneler geçer.”

Diye cevap vermişti.

Bu vakadan iki üç ay sonra Abdülaziz’in ve üç ay sonra da Sultan Murad’ın hal’i üzerine hocanın dediği çıkmış, yedi ay olmazdan evvel Abdülhamid padişah olmuş.

Cûlus merasimi icra edilip bittikten ve saray sükûnet haline avdet edince yeni padişah, derhal Nuruosmaniye Caddesi’ndeki Şeyh Mehmed Zâfir Efendi’yi saraya çağır t tı. Gelince huzuruna kabul ile hürmet ve iltifat ettikten sonra bendegânından birinin evine misafir vermiş ve Beşiktaş’tan Yıldız’a giden cadde üzerindeki küçük cami ile Şazelî tekkesini yaptırarak Şeyh Mehmed Zâfir Efendi’yi oraya şeyh tayin etmiş, tekkenin tek mil masrafını Ceb-i Hümayun’dan, dervişlerin ve misafirlerini, yiyeceklerini de saray mutfağından tahsis eylemişti.

O zaman bu hikâyeyi birçokları gibi ben de işitmiştim.

1312/1896 senesinde *Sabah* gazetesinde başmuharrirlik ediyordum. Bir gün Mahmud Zeki Efendi^[43] adlı bir Mısırlı genç, matbaaya gelerek beni ziyaret etti. Bu zat, Mısır’da gazeteci imiş, Kraliçe Viktorya aleyhinde yazdığı bir yazıdan dolayı İngilizler tarafından takibata uğradığı, İskenderiye’den vapura binmek imkânı olmadığı için karadan Bingazi’ye kaçmış ve oradan İstanbul’a gelmiş. Bingazi’de Şeyh Mehmed Zâfir Efendi’nin senasını işittiği cihetle buraya gelince doğ ruca Şazelî tekkesine giderek orada misafir olmuş.

İki gün sonra ona iade-i ziyaret bahanesi ile Şazelî tekkesine gittim. Bundan asıl maksadım,

Mahmud Zeki Efendi'ye ziyaretini iadeden ziyade, Şazelî tekkesini ve mümkün olursa Şeyh Mehmed Zâfir Efendi'yi görmeye bir vesile bulmaktı.

Umduğum gibi de oldu. Mahmud Zeki Efendi'yi orada buldum. O, beni, dergâhın en ileri gelirlerinden, şeyhin tarikat kardeşi, daha doğrusu orada şeyhten ziyade şeyh bulunan Tunuslu Seyyid Ömer Efendi^[44] ile görüştü. Uzun boylu, iri vücutlu, güzel ve düzgün çehreli, kır sakallı olan bu zat, Tunus'un Cami-i Zeytune^[45] Darülfünun'da ikmalî tahsil etmiş, âlim ve fâzıl, sözü sohbeti yerinde, çok zeki ve vakur bir zat idi.

Beni saygı ile karşıladı. Bir saat kadar öteden beriden konuştuk. Sonra dedi ki:

“Burayı teşrifinizden bilistifade sizi Şeyh Efendi Hazretleri'yle görüştüreyim. Sizi görmek ve tanışmak ile memnun olacağına eminim.”

Bunu söyleyerek kalktı. Beraberce yukarı kata çıkarak Şeyh Efendi'nin odasına girdik. Şeyh Mehmed Zâfir Efendi, sedirin üzerinde bağdaş kurmuş oturuyordu. Bizim içeri girdiğimizi görünce yerinden kalkmak istedi. Ben, acele ederek, ayağa kalkmasına meydan vermeyerek elini öptüm. Beni hürmetle yanı başına oturttu ve Seyyid Ömer Efendi'nin yüzüne baktı.

Seyyid Ömer Efendi beni takdim etti.

Şeyh:

“Görüştüğümüze çok memnun oldum” dedi.

Öteden beriden konuşmaya başladık. Bütün düşüncem şeyhin muhtasar bir tercüme-i haline vakıf olmaktı. Söz arasında bir münasebet getirerek İstanbul'u teşrifini sordum.

Şeyh cevap vererek:

“Şeyhle beraber Medine-i Münevvere'deydim. Bir gün bana: ‘Derviş Zâfir, sen İstanbul'a gideceksin’ diye emretti. Ben de kalkıp buraya geldim. Burada yiyecek ekmeğim, içecek suyum varmış” dedi.

Abdülhamid'e çatması hakkındaki rivayetin doğru olup olmadığını anlamış isem de, bunu şeyhim kendisinden sormayı münasip görmedim. Yarım saat kadar görüştüktan sonra müsaade alarak, Seyyid Ömer Efendi ile beraber şeyhin yanından çıktık.

Şeyh Mehmed Zâfir Efendi salah ve takva erbabından, dünya işleriyle alakası olmayan, zikir ve ibadet ile vakit geçirir bir zat olduğundan o Ebü'l-Hüda'ya rakip değil, Ebü'l-Hüda ona rakip idi. Abdülhamid'in ara sıra Şeyh Mehmed Zâfir Efendi'yi çağırarak huzuruna kabul etmesi, elini öpüp duasını alması Ebü'l-Hüda Efendi'nin hoşuna gitmez ve onu kendisine büyük bir rakip sayardı Şeyh Mehmed Zâfir Efendi ise, bunun aksi olarak, Ebü'l-Hüda'nın terakki ve ikbalini büyük bir lakaydi ile telakki ediyordu. Ebü'l-Hüda gibi ekşiye tuzluya karışmıyor, kimse için padişaha, vükelaya ve devaire müracaat ve iltimasta bulunmuyor, kendisine bir iş için delâlet ve tavsiyeyi rica eden olursa: “Biz derviş bir adamız dünya işleri için erkânı devleti rahatsız etmek bize münasip değildir. Böyle şeyler elimizden gelmez. Elimizden gelen duadır, Allah muvaffak etsin” cevabını verirdi. Kendine evlâtlarına karşı karihadan vaki olan ihsan ve iltifata da zuhurat diyerek tabi oluyordu. Bununla beraber Şazelî tekkesinde siyaset ve devlet işlerine karışanlar, Ebü'l-Hüda'nın aleyhinde atıp

tutanlar vardı.

Bunlardan biri Şeyh Mehmed Zâfir Efendi'nin büyük oğlu, Şura-yı Devlet azasından Mustafa Bey ve biri de Seyyid Ömer Efendi'ydi, Şeyhin ikinci oğlu Ahmed Efendi ise tam babası gibi derviş meşrep, dindar, mütevazı, dedikoduyu sevmez, devlet ve hükümet işlerine karışmaz bir zattı. Babasının vefatından sonra tekkeye o şeyh olmuştu.

Ben, bu ilk ziyaretten sonra ara sıra Şazelî dergâhına gider, Seyyid Ömer Efendi'yi, Mahmud Zeki Efendi'yi, şeyhin oğullarını ziyaret ederdim.

Bir gün Seyyid Ömer Efendi'ye, şeyhin padişaha münasebet peyda etmesi hakkındaki rivayetten bahis açarak bunun aslı olup olmadığını sordum.

“Evet! Dedi. Şeyh efendi cifir ve remil ilimlerinde üstattır; olacak ve bitecek şeyleri evvelden keşfetmekte büyük mahareti vardır. Padişahın cülusundan altı yedi ay evvel bunu haber vermiştir. Bunun için hünkâr mühim bir iş zuhur ederse ondan sorar ve remile baktırır.”

Demek ki Şeyh Mehmed Zâfir Efendi'nin Abdülhamid nezdinde vazifesi, eski padişahların saraylarındaki müneccimbaşlıları vazifesi nevinden bir şeydi.

Ebü'l-Hüda Efendi'nin ikinci oğlu rakibi, daha doğrusu kendine rakip gördüğü ve sandığı Feraşet-i Şerife Vekili Esad Efendi'ydi. Medine'deki hücre-i saadette, yani Peygamber'in kabri olan yerde herhangi bir hizmeti, dini bir şeref uhrevî bir necat vesilesi sayanlar, Evkaf Nezareti'nden orada bir feraşlık yani hizmetkârlık vazifesi satın alırlardı ve Evkaf Nezareti de bunun için, bir tasarruf, bir tapu senedi demek olan berat verirdi. Bu hizmeti satın alanlar kendileri bizzat Medine'ye gidip bu hizmeti görmezler ve bir ücret mukabilinde Haremeyn halkından birini vekil ederek gördürürlerdi. İşte feraşet vekili bu işi görmeye vekil edilen adamlardı.

Esad Efendi Haremeyn ahalisinden olup hacı delili olarak her sene İstanbul'a gelip giderdi. Mekke ve Medine halkından birtakım adamlar vardı ki, İstanbul'a, Anadolu'nun bütün şehir ve kasabalarına, hatta büyükçe köylerine kadar giderler, bütün büyük ve büyükçe zatların konak ve evlerini ziyaretle, Mekke'de ve Hac zamanında dualarında bulunmak üzere onlardan az çok para alırlar ve topladıkları bu para ile memleketlerine dönünce bir sene geçinirler, ziyaret ettikleri yerlerden hac için Mekke'ye gidenlerin önlerine düşerek ziyareti icap eden yerleri gezdirirler ve onlara hac töreninin icrasında rehber ve delil olurlardı ve bu adamlara “Hacı delili” derlerdi.

Esad Efendi İstanbul'u ziyaretlerinden birinde Şehzade Abdülhamid Efendi'nin sarayına gitmiş ve kendini sevdirdiği için efendi hazretlerinin feraşeti vekâletini deruhte etmişti. Cülusundan sonra padişah onu Feraşet-i Şerife vekili unvanıyla İstanbul'da alıkoyarak kendisine Yıldız civarında bir konak vermişti. Esad Efendi çoluk çocuğu, hizmetçi ve cariyeleriyle orada müreffeh bir hayat geçirir ve haremi şerifteki feraşlık vazifesini vekâletle icra ettirirdi.

Ebü'l-Hüda Efendi Arapların, İstanbul'da kendisinden başka başvuracak, müracaat edecek, bir kapıya malik olmalarını bir türlü çekemediği için Feraşet-i Şerife vekili Esad Efendi'ye rakip kesilmiş, padişah nezdinde onun birkaç kere aleyhinde söz söylemiş ise de Abdülhamid bu sözlere, sırf haset ve çekememezlik eseri olduğunu sezdiğinden ehemmiyet verip kulak asmamıştı.

Esad Efendi'yi şahsen tanımadım. Fakat onun da değerli hayırhah, misafirperver bir adam olduğunu işitmiştim.

Ebü'l-Hüda'nın üçüncü ve en büyük rakibi Şeyh Cemaleddin Efendi idi.

Bu zat İranlı ve ulemadan olup hürriyet taraftarı, istibdat aleyhtarıydı. Siyasî esbaptan dolayı İran'dan kaçıp Afganistan'a gitmiş ve orada yerleşmiş olduğundan, "Afganî" demekle şöhret bulmuştu. Bu zatta İstanbul'a geldi. Her gelen biraz tanınmış adamlar gibi padişahın iltifat teveccühüne mazhar olarak Nişantaşı'ndaki Misafirhane-i Hümayun'a yerleştirilmişti.

Şeyh Cemaleddin-i Afganî son derece cömert, güler yüzlü, iyi ve çekici sözlü, ilim ve fazilet sahibi ve bilhassa hürriyet taraftarı olması dolayısıyla az zamanda İstanbul'da mensupları, ziyaretçileri çoğalmıştı. Hususiyle Ebü'l-Hüda Efendi'ye uzun zamandan beri kafa sallamış ve fakat bir külâh kapamamış olan Arap gençleri, Mısır mültecileri, İstanbul'da bulunan Irak ve İran münevverleri onun etrafına toplanmışlardı.

Bütün ziyaretçilerini büyük bir saygı ile karşılar, ikram ve izzet eder, yedirir, içirir, fakir olanlarına da ayrıca harçlık verirdi.

Onun İstanbul'a gelmekten asıl maksadı Abdülhamid nezdinde büyük bir makam kazanmak, padişahı eline alarak onu idare etmek suretiyle bir takım siyasi düşüncelerini tatbik edebilmektir, çünkü şark memleketlerinde amellerini tatmin için en müsait Türkiye'yi bulmuştu. Hâlbuki buraya gelir gelmez kendisine en büyük muarız ve mâni Ebü'l-Hüda'yı karşısında bulmuş, onu düşürmedikçe sarayda padişaha söz geçirecek derecede mühim bir mevki işgaline imkân olmadığını anladığı için aleyhinde atıp tutmağa açıktan açığa yalancı, hilekâr, desiseci, devlet ve millet haini, asıl ve nesli alçak, dilencilikten gelme biri olduğunu söylemeye başlamış, hatta ona soyadı olan Sayyadî yerine, Şehhadî (dilenci) dermiş.

Cemaleddin Afganî'nin bu sözleri, tabii günü gününe Ebü'l-Hüda'ya eriştiriliyormuş, çünkü en emin adamlarından üç dört kişiyi, güya kendine darılmış gibi görünmek suretiyle Cemaleddin Afganî'ye intisap ettirmiş ve gece gündüz onun beraberinde ve hizmetinde bulunmaya memur edildiği gibi bütün hafiyelerini de ona karşı seferber etmiş.

Bunlar her gün Cemaleddin Afganî'nin sözlerini, işlerini, nerelere gidip geldiğini, kimlerle görüşüğünü Ebü'l-Hüda'ya yetiştiriyorlar, o da fena halde kızıp küplere biniyormuş. Sırasını getirerek ikide bir de onun bir ihtilalci, bir anarşist, bir padişahlık düşmanı olduğunu, burada hükümet aleyhinde, meşruti idare lehinde propaganda yapıp bir takım safdil gençleri baştan çıkardığını ve binaenaleyh memleketle vücudu muzır olduğu için hudut harici edilmesi icap edeceğini söylüyormuş.

Cemaleddin Afganî de padişahla görüştüğü zamanlarda Ebü'l-Hüda aleyhinde bulunmaktan saray haricinde söylediği sözleri Abdülhamid'e de söylemekten geri kalmıyormuş.

Hünkâr da bu iki büyük rakibin birbiri hakkında söyledikleri sözlerinden, her ikisinin ahval-i umumiye ve hususiyelerine vakıf olmak suretiyle istifade etmek istiyor. Cemaleddin Afganî'nin sözlerini Ebü'l-Hüda'ya ve Ebü'l-Hüda'nın dediklerini de Cemaleddin Afganî'ye söylüyormuş.

Abdülhamid, Fransızların "Diviser pour régner"^[46] sözünü mevkii tatbik ve icraya koyarak birinin sözünü ötekine ve onun sözünü da berikine yetiştirmek âdetindeydi.

Bununla da maksadı aralarına fesat ve düşmanlık koyarak kendi aleyhinde birleşmemelerini temin idi.

Padişah Cemaleddin Afganî'den hiç hoşlanmıyor, onun İstanbul'da bulunmasını istemiyor ise de onu memleketten çıkarmayı yahut buradan başka tarafa gitsinler, diye rica etmeyi de münasip görmüyordu. Cemaleddin Afganî'nin bütün şark memleketlerindeki büyük şöhretinden çekiniyordu. Onun İstanbul'da hürriyet lehindeki propagandasından ürküyor, fakat onu memleketten kovmak ile aleyhinde bir dedikodu mevzuu çıkarmak da arzu etmiyordu. Ebü'l-Hüda'ya:

“Ne yapalım? Misafirimizdir, gücendirmeyelim. Ancak tedbirli de bulunalım. Binaenaleyh onu daima göz önünde tutunuz.”

Diye emir ve tembih etmekle iktifa ediyordu.

Nihayet bir gün Cemaleddin Afganî hastalandı. Hastaneye götürölerek kanserden muzdarip olduğu anlaşıldığından ameliyat yapıldı ve bunun üzerine vefat etti. O zaman bu ölümün, Abdülhamid'in emriyle Ebü'l-Hüda'nın adamları tarafından zehirlenmiş olduğuna, götürüldüğü hastanede ameliyat neticesinde vefat ettiğı suret-i mahsusada uydurularak yapıldığına atfedenler oldu, hatta bunu bazı ecnebi gazeteleri de yazdılar.

Halep'te, küçük bir memuriyet almak üzere 1292/1876 senesinde İstanbul'a gelmiş olan Ebü'l-Hüda Efendi'nin en parlak devri, bundan tam yirmi sene sonra 1313/1897 senesiydi. Osmanlı saltanatının en yüksek ilmî rütbesi olan Rumeli Kazaskerliğine yükseldi. En büyük nişanları almış, kardeşi Abdürrezzak Efendi'yi de kazasker yaptırmış, oğlu Hasan Bey'i gençliğine rağmen Saray-ı Hümayun kitabet-i sânilğine tayin ettirmişti. Bütün adamlarını, dalkavuklarını, mensuplarını birer azalığa, birer vazifeye geçirmişti. Hatta ecnebi sefirleri bile ona müracaat ederlerdi. O sene Tesalya'daki ordunu bütün Tesalya'yı işgal ile Termopil geçidini geçerek asıl Yunanistan'a gireceği sırada yapılan mütarekenin, Rum patriği tarafından Ebü'l-Hüda'ya müracaat ve rica edilmesi üzerine Abdülhamid'in razı edildiğini söyleyenler de vardır.

Ben buna inanmıyorum. Çünkü mütareke hakkında aldığım çok doğru haber başka türlü idi.

1313/1897 senesi Tesalya Muharebesi'nin başından sonuna kadar *Sabah* gazetesi muhabiri olarak Osmanlı ordusuyla beraber idim. Bütün harekâtı harbiye gözlerimin önünde cereyan etti. Dömeke Kalesi'nin zaptından sonra ordu Termopil boğazına doğru ilerledi. Ancak İran şahı meşhur Dârâ ile Büyük İskender'in ünlü savaşlarının yapıldığı bu sarp geçidi düşman fevkalâde tahkim ettiğinden kolay kolay geçilemeyecekti.

Tesalya Osmanlı ordusu Erkân-ı Harbiye ikinci reisi bulunan Seyfullah Paşa vaktiyle Tesalya'da Osmanlı şebhenderi bulunduğu sırada avcılık bahanesiyle bu yerleri ve dağları baştanbaşa dolaşıp karış karış incelemiş ve boğazdan başka dağlardan, ufak bir tamir ile orduyu geçirebilecek yollar bulunduğunu görmüş imiş. Müşarünileyhin bunu haber vermesi üzerine ordu istihkâm taburları o patikaları yol haline koymaya teşebbüs eylediklerinden düşman Osmanlı ordusunun asıl Yunanistan'a girmesine mâni olamayacağını anlamıştı. Ordu Lamyâ ovasında yolların açılmasını bekliyordu. Bir gün sabahleyin mezkûr kasaba belediye reisi ile Yunan ordusu Erkân-ı Harbiyesi'nden bir zat Osmanlı ordusunun piştar kuvveti kumandanı Ferik Hayri Paşa'nın nezdine geldiler. Ve iki devlet arasında mütareke aktedilerek sulh müzakeresine başlanacağını bildirdiler.

O sırada İstanbul'dan gelen bir telgraf ta bunu teyit eylediğinden asker ileri hareketi tatil ve olduğu yerde kaldı. Bu keyfiyet bütün ordu erkânını olduğu gibi beni de müteessir etmişti.

Harp bitip askerin geri alındığı sıradan en de İstanbul'a dönmek üzere Selanik'e geldim. Selanik'ten hareketimden evvel matbaaya gelerek İstanbul'a erişeceğim gün ve saatin neşredilmemesini yazmıştım. Bunun sebebi de Sirkeci istasyonunda gazete okuyucularından, halk tarafından gösterilecek bu teveccüh ve takdir eserinden padişahın kuşkulanasından korkum idi.

Telgrafımdaki ricaya rağmen gazete rakip olduğum trenin İstanbul'a vasıl olacağı saati ilân etmişti. Bindığım katarın Sirkeci'ye geldiği zaman istasyonun içinde, dışında binlerce adamların beni karşılamaya gelmiş olduklarını gördüm. Buna canım sıkıldı ise de bir kere olan olmuştu. Halkın alkışları, beni kucaklamaya koşuşları arasında istasyondan çıkıp Ankara Caddesi'ndeki Sabah Matbaası'na (şimdiki Tan Matbaası[1938]) geldim.

Akşamüzeri, saat on birde (alaturka) Yıldız'dan gelen hünkâr çavuşu beni şifre kâtibi Kâmil Bey'in istediğini söyledi. Bosna muhacirlerinden olan Kâmil Bey'i Hoca İbrahim Efendi'nin Darüttalim adlı hususi mektepte talebe ve sonra öğretmen olduğu sırada şahsen tanımıştım. Çavuşla beraber saraya

gittim. Oraya yetişerek Kâmil Bey'in odasına girdiğim zaman saat gecenin biri idi.

Kâmil Bey bana:

“Siz oturunuz. Ben gidip efendimize haber vereyim.”

Diyerek odadan çıktı. Biraz sonra gelerek:

“Beraber geliniz.”

Dedi ve beni alıp huzura götürdü. Abdülhamid büyük bir odada, sol eliyle yazıhanesinin bir yanına dayanmış ve ayakta olarak beni kabul etti. Masanın önüne konulmuş sandalyeyi göstererek:

“Buyurun, oturun.”

Dedikten sonra da geri çekilerek yerine oturdu. Muharebenin ne suretle geçtiğine dair izahat istedi. Ben de, başından sonuna kadar, kumandanlardan birinin adını zikretmeyerek (tarafgirliğe atfedilmemesi için) yalnız fırka, liva ve kıta adlarıyla harekâtı mücmelen anlattım. Padişah:

“Gazeteye gönderdiğiniz telgraflar önce bana geliyordu. Sizi o vakitten beri tanıyorum ve bu zahmetli işi gördüğünüzden dolayı da takdir ediyorum.”

Diyerek ayağa kalktı. Ben de mülâkatın artık sonuna erdiğini anlayarak yerimden kalktım. O zaman Abdülhamid:

“Tamamıyla bitaraf olarak vakayi-i harbiyeyi yazınız.”

Buyurdu. Yerle beraber temenna ettikten sonra Kâmil Bey'le beraber dairesine geldik. Huzura girdiğim zaman saat bir ve çıktığım vakit saat dört idi ki bu hesaba göre orada tam üç saat

kalmıştım.

Henüz akşam yemeği yemediğim için Kâmil Bey kilere haber göndererek kahvaltı getirtti. Bu sırada mütarekenin nasıl ve ne sebebe binaen yapıldığını sordum:

“Harbin dedi, bütün Yunanistan’ın işgali ile neticeleneceğini gören Kraliçe Olga kardeşi Rusya imparatoruna müracaatla harbe nihayet verilmek için delâletini rica etmiş. Bu müracaat üzerine Rusya’nın resmen mütareke ve musalaha talebinde bulunacağını haber alan sefirimiz Turhan Paşa şifre ile bildirdi. Bunun üzerine efendimiz başkâtip vasıtasıyla hemen Rum patriğini çağırarak huzuruna kabul ile: ‘Ben harp taraftarı olmadığım halde Yunan hükümeti, Etniki Eterya Komitesi’nin teşviki ile bize taarruz ettiğinden ben de harbe girmeye mecbur kaldım. Şimdi Yunanistan, komitenin bu hatasını anlamış olmalıdır, bu güne değin bir hayli kan döküldü. Daha dökülmesini arzu etmiyorum. Bunun için sizin çağırttım. Siz şimdi, Rum kilisesinin en büyük reisi olmak sıfatınızla bana mütareke ve musalahayı rica eder surette takrir yazıp veriniz. Derhal icabını emredeyim’ demiş, patrik de, büyük bir memnuniyetle huzurdan çıkıp Başkitabet Dairesi’nde böyle bir ricaname yazıp takdim etmiş. İşte bunun neticesi olarak mütareke yapıldı ve Rusya’nın resmen, âdet olduğu veçhiyle amirane bir surette talep ve iş’arına meydan kalmadı.”

İşte Tesalya Muharebesi’nin, tam can alacak bir noktaya geldiği ve büyük bir zaferle hitama ermek üzere bulunduğu sırada mütareke yapılması sebebi en doğru olarak budur. Bundan evvel, yine Rum patriğinin hususî bir ricası üzerine Ebü’l-Hüda Efendi’nin padişahdan böyle bir ricada bulunmuş olmasının da ihtimali vardır.

Her cuma günü, cuma namazında Hamidiye Camii’nde bulunması mutad olan şeyh, bilhassa 1315/1899 senesinden sonra ara sıra camiye gelmez olmuştu. Dikkat nazarını çeken bu halin sebebinin soranlara efendinin rahatsız olduğu cevabı veriliyordu. Hâlbuki hastalık, rahatsızlık uydurma bir bahane idi. Doğrusu ya padişahdan bir şey istemiş de vermemiş ve yahut kendisine eğri bakıldığını hissetmiş olması idi. İşte bunun için Ebü’l-Hüda yalancılıktan hasta oluyordu.

Padişah, şeyhin hastalığını haber alınca Mabeyinci Ragıp Paşa’yı, ya Faik Bey’i ve yahut başka birini evine kadar gönderiyor ve hatırını sorduruyordu. Bunun üzerine şeyh ne, mahza iltifat-ı Seniye’nin şifa bağışlayan tesiri ile ifakat buluyor, saraya giderek arz-ı şükran ediyordu.

Abdülhamid Ebü’l-Hüda’nın evliyalığına, zamanın kutbu olduğu gibi inanmıyordu. Genç iken onda da, babaları ve dedeleri gibi batıla inanan, hurafata itikat vardı. Fakat mürur-i zaman ile bu inancı azaltmış, bu kadar senelik tecrübe onu hakikat dairesine sokmuştu.

Padişahın bu halini sezen zeki şeyh de artık Hazret-i Peygamber ve Seyyid Ahmed er-Rufâî rüyalarını görmez olmuş, onlar tarafından manevî emirler tebliğ etmekten vazgeçmişti. Çünkü padişahın artık bu gibi şeylere inanmadığına kani idi.

Abdülhamid, şeyhin Arabistan’da büyük bir nüfuza sahip olduğuna, onun vasıtasıyla o illere dair malûmat almakta bulunduğunu, Suriye, Halep, Mısır, Hicaz ve Yemen’de birçok taraftarı olması lazım geldiğini hesap ederek, onu bütün bütün gücendirerek saraydan uzaklaştırmak, fakat siyaset, idare işlerine de, evvelden olduğu gibi, burun somasına da meydan vermek istemiyordu. Ebü’l-Hüda’nın sözlerine eskisi gibi ehemmiyet vermiyordu. Bunun için de şeyh, hususiyle bir umduğunu elde edemeyince, hastalık bahanesiyle dargınlığını hissettirerek kafa tutmaya yelteniyordu.

O zamanlarda, sarayca Ebü'l-Hüda ile her ne şekilde olursa olsun münasebeti olanlarca bu hastalıkların manası malûmdu. Şeyhin hasta olduğu duyulunca herkes gene padişahla dargın diyorlardı. Gerçekten hasta olsa bile buna ne padişah ve ne de başkaları inanıyorlardı.

VI

Ebü'l-Hüda'nın padişahın yakınında bulunmasını çekemeyenlerden, kendi şahsî menfaatlerine uygun görmeyenlerden biri de Mabeyin ikinci kâtibi İzzet Paşa idi. İzzet Paşa Şamlı ve Holo Paşa'nın oğlu idi.

Bu Holo Paşa aslen Kürt'tü. Şam'da, Salahiye Mahallesi'nde yerleşerek köylülere musallat olmak suretiyle bir nevi derebeyliği teşkil ve kesb-i servet etmiş, bu sayede rütbe ve nişanlara sahip olmuş epeyce Kürtler vardı. Hatta asıl Şam âyan ve eşrafından bazıları bile bu Kürtleri istihdam ederlerdi.

İzzet Paşa adliyeye intisap ederek İstanbul Ticaret Mahkemesi reisliğine kadar yüceldikten sonra, o zamanların modasına uyarak jurnalciliğe başlamış ve bu sayede Abdülhamid'e çatarak Mabeyin ikinci kâtibi olmuştu. Padişaha nüfuz ederek sarayda bendegân-ı Hümayun arasında teferrüt etmişti.

İzzet Paşa'nın Şam'da bir hayli hısım ve akrabası olduğu gibi dostları da çoktu. Saraya girdikten sonra Araplar ve bilhassa Suriyeliler için sarayda Ebü'l-Hüda'ya muadil ikinci bir merci hâsıl olmuştu. Artık eskisi gibi bütün Araplar (yukarı söylediğimiz veçhile Trablusgarp, Tunus, Cezayir ve Faslılar Şeyh Mehmed Zâfir Efendi'nin adamları olduğundan onlardan başka Ebü'l-Hüda'ya müracaat etmiyorlardı. Bunun için Ebü'l-Hüda, Arabistan'ın biricik hamisi olmaktan sukut etmiş ve o nispette de sarayda itibarı azalmıştı.

Ebü'l-Hüda İzzet Paşa'yı haklı olarak kendine büyük bir rakip ve kuvvetli bir muarız saydığı gibi İzzet Paşa da onu, Padişah nezdinde nüfuz sahibi olmasına, Arabistan işlerinde çevirmek istediği dolaplara engel addediyordu. Yüzüne gülmekle, “Yâ Hazreti Şeyh” diye hitap ederek hürmet ve saygı göstermekle beraber gizli gizli aleyhinde bulunuyor. Şam'dan, Beyrut'tan, Kudüs'ten, Halep'ten ve o civardan suret-i mahsusada Ebü'l-Hüda aleyhinde yaptırdığı şikâyetnameleri derhal padişaha takdim ile böyle bir herife iltifat buyrulmasının şeref-i padişahî ile mütenasip olmadığını söylemekten çekinmiyordu.

Hele Şam'dan Medine'ye kadar demiryolu yapılmasını padişaha telkin ile bu çok mühim işin, halka yük olmayacak surette bazı vergiler ve rüsüm sayesinde temin mümkün olacağını söyleyerek kendi riyaseti altında “Hicaz Şimendiferi Komisyon-u Âlisi” namıyla bir komisyon teşkili iradesini aldığı zaman padişah, Ebü'l-Hüda'nın da bu komisyon azalığını münasip görmüştü. İzzet Paşa buna:

“Efendimiz! Ebü'l-Hüda, Arabistan âyan ve eşrafı indinde edânîden maduttur. Ona bazı kimseler tarafından verilen paye, sırf teveccüh-i şahaneleri eseridir. Ondan umdukları menfaat için kavuk sallıyorlar. Onun hiçbir kıymet ve değeri yoktur. Arap eşraf ve agniyası onun sözlerine ve tekliflerine kulak bile asmayacaklarından âlî komisyon azalığı gibi mühim bir işte ondan hiçbir yararlık umulamaz. Belki onun vücudu komisyonun kadrini alçaltır.”

Diyerek mâni olmuştu. İki Arap mercii arasına tefrika koymak suretiyle birleşmelerine mâni olmak isteyen padişah, bunu Ebü'l-Hüda'ya haber vermiş: “Ben seni ‘Hicaz Şimendiferi Komisyon-u Âlisi’ne aza yapacak idim, fakat İzzet Paşa buna mâni oldu” mukaddimesiyle başlayarak ikinci kâtibin sözlerini ona yetiştirmişti. Bunun üzerine Ebü'l-Hüda da İzzet Paşa aleyhinde gerçek yalan her ne biliyorsa bir bir söylemiş ve Abdülhamid bunları da İzzet Paşa'ya nakletmişti.

Bu suretle Ebü'l-Hüda ve İzzet Paşa arasında, geçilmesi kabil olmayan derin bir düşmanlık uçurumu açılmıştı. Bunun neticesi olarak İzzet Paşa taraftarları ile Ebü'l-Hüda mensupları birbirine

karşı cephe aldılar. İzzet Paşa tarafı daha kuvvetli idi. Çünkü İzzet Paşa sarayda, padişaha karşı az çok nüfuzu olanları kendi etrafına toplamıştı. Ebü'l-Hüda'nın, rakipleri olduklarını, bir türlü onu çekemediklerini yukarıda söylediğimiz Şeyh Mehmed Zâfir Efendi'nin oğlu Mustafa Bey'le, Kıraat-ı Şerife vekili Esad Efendi ve mensupları İzzet Paşa'ya iltihak etmişlerdi.

Bunların en mühimi meşhur Fehim Paşa idi.

Fehim Paşa, Abdülhamid'in sütkardeşi ve esvapçıbaşısı İsmet Bey'in oğlu idi. Çocukken sarayda büyütülmüş, Harbiye Mektebi zâdegân sınıfında okutularak asker olmuş, padişah, kendisini âdeta evlâdı gibi sevdiğinden, daha pek genç olduğu halde mirliva rütbesine yetişmişti.

Fehim Paşa, uçarı çapkınlardan çok atılgan ve cüretkâr idi. İsteddiği gibi zevk ve sefasını temin için aldığı aylık ve ihsanlar kâfi gelmeyeceğinden ve bazen da para ile arzusuna muvaffak olamayacağından, elinde büyük bir kuvvet bulundurmamak maksadıyla zaptiyeliğe sulûk etmiş, kendisine nüfuz mıntıkası olarak ta Beyoğlu semtini seçmişti. Beyoğlu Mutasarrıflık Dairesi'nin (şimdiki Galatasaray Polis Merkezi[1938]) alt katında, caddeye nazır bir odası vardı. Kendisi oraya ara sıra gelir, maiyetindeki Yahudi dönmesi komiser Süreyya ile birkaç polis memuru orada daima bulunurlardı.

Fehim Paşa, Süreyya delâletiyle şehrin ve bilhassa Beyoğlu'nun ünlü çapkın ve serserilerinden bir haylisini hizmetine almış ve bunlar vasıtasıyla ve yine Süreyya'nın sevk ve teşvikiyle bütün Beyoğlu'nu, sefarethaneler ve ecnebi tebaası da dâhil olarak korkutmuş ve ihtiyaçları sürdürmüş, birçok evleri yıkmış idi. Hatta küçük çocukları Fehim Paşa geliyor diye korkutup susturuyorlardı.

Fehim Paşa aleyhinde vaki olan şikâyetleri padişahın kulağına eriştirmeye kimsenin cesareti yoktu. Bazı kere oğlunun bu ölçüsüz taşkınlıklarından babası İsmet Bey hünkâra sızlanıyor ve fakat padişah, onun kendisine pek sadık olduğunu sandığı ve çok sevdiği için bu şikâyetlere de kulak asmıyordu.

Fehim Paşa'yı sarayda en çok alkışlayanlardan biri, hatta birincisi ikinci kâtip kurenadan Şamlı İzzet Paşa idi. Çünkü düşmanlarına musallat etmek suretiyle ondan istifade ediyordu. Hatta Müşir Deli Fuad Paşa'nın Şam'a, kâtibi Avnullah Kâzimî Bey'in (küçük biraderim) Sinop'a, Ferik Nâzım Paşa'nın (Meşrutiyetin ilânından sonra Kâmil Paşa kabinesinde Harbiye nâzırı iken İttihatçılar tarafından yapılan Babîâli baskınında bir kurşun ile şehit edilmiştir) Anadolu'da -şimdi ismini hatırlamadığım- biri de ve sair mensuplarının öteye beriye sürülmelerini intaç eden Şehzadebaşı vakasını Fehim, İzzet Paşa'nın sevkiyle yapmıştı. Çünkü, Fuad Paşa İzzet Paşa'yı hiç sevmiyor, yüzüne karşı tahkirden bile çekinmiyordu. Sonradan Fehim Paşa, bir Alman vapurunun tevkifi meselesinden dolayı bütün ecnebi sefaretlerinin şiddetli tazyiki ve o zaman sadrazam bulunan Arnavut Ferid Paşa'nın ısrarı üzerine Bursa'ya gönderilmiş ve ilân-ı Meşrutiyet'te orada halk tarafından parça parça edilerek öldürülmüştür.

İşte bu Fehim Paşa da, İzzet Paşa'nın hatırı için Ebü'l-Hüda aleyhtarı idi. Onlar hakkında türlü türlü şeyler uydurarak sık sık jurnal veriyor, fakat padişah bunlara da ehemmiyet vermiyordu. Çünkü bütün bu jurnallerin arkasında Şamlı İzzet Paşa'nın parmağını seziyordu.

Bu hal, yani Ebü'l-Hüda ve İzzet Paşa mücadelesi, Ebü'l-Hüda'nın sık sık hastalanması Meşrutiyetin ilanına değin sürüp gitti.

VII

Manastır, Selanik, Kosova vilâyetlerinden, üçüncü ordudan gelen şiddetli ve tehditkâr telgraflar üzerine Abdülhamid 1324/1908 senesi temmuzunun on birinci günü mecburen Meşrutiyeti ilân etti.

O gün sabahleyin intişar eden gazeteler, iki satırlık bir tebliği resmi ile: “Meclis-i Mebusan’ın tekrar intikadının ve intihabatın yapılmasının vilâyetlere bâ-irade-i seniye tebliğ edilmiş olduğunu” yazdılar.

Bu kısa tebliği resmi herkesi şaşırttı. Kimse ona bir mana veremiyor, hatta inanamıyordu. O gün, derin bir durgunluk içinde geçti, ertesi cumartesi günü de tereddütler içinde geçti. Kimse bu kısa, iki satırlık resmî tebliğe inanmıyor, bunun, istibdat idare aleyhtarlarını, meşrutiyet taraftarlarını meydana çıkarıp sonra ezmek için bir dolap sanıyorlardı.

Ertesi gün yani 13 Temmuz 1324/26 Temmuz 1908 pazar günü, ilk önce Eminönü ve Bahçekapısı’ndaki Selanik Bonmarşesi ve saire gibi Selanikli mağazalarından başlamak üzere bütün şehir bayraklarla, defne dallarıyla donandı. Sokakları dolduran halk büyük bir sevinç ve neşe içinde, çalgılar, davullar ve zurnalarla, arabalarla ve yaya olarak, “Yaşasın hürriyet, yaşasın müsavat, yaşasın meşrutiyet” diye bağırarak dolaşıyorlardı.

Bu nümayişi alayları ikide birde duruyor, bir arabanın arabacı yerine bir taş, bir iskemle gibi yüksekçe bir yere çıkan bir aytaç hürriyetin, meşrutiyetin ne demek olduğunu, kurtulduğumuz istibdat belâsının ağırlığını anlatan söylevler söylüyor, sonra alay, alkışlar içinde harekete geçiyordu.

Bu nümayiş alaylarının hemen hepsi Babıâli önüne geliyor, orada “Yaşa” diye haykırıyorlardı. Birçok alaylar da Yıldız Sarayı’na gidip Hamidiye Camii ile saray arasındaki meydanda nümayişler yapıyorlar, sevinçlerini, sürurlarını ilân ile padişahı alkışlıyor ve “Yaşa” diye bağırıyorlardı.

Meşrutî bir hükümet başında bulunmaya alışmamış, Abdülhamid’in istibdat idaresiyle itilaf etmiş bulunan tab’an müstebit Sadrazam Said Paşa, bu nümayişlere, bu coşkunluklara bir nihayet vermek ve halkın hürriyete karşı gösterdiği sevinç heyecanının önüne geçip gürültü ve patırtının ardını almak maksadıyla 14 Temmuz 1324/27 Temmuz 1908 Pazartesi günü sarayın en sadık bendelerinden ve en ünlü hafiyelerinden Beyoğlu Mutasarrıfı Kayserili Hamdi Bey’i Zaptiye Nâzırı tayin ettiği gibi ertesi gün intişar eden gazetelere de şu resmî tebliği yazdırdı:

“Zât-ı şevket-semât-ı Hazret-i Mülûkâne’ye teşekkürat-ı ubûdiyetkârane ve duavât-ı hâlisâne arz ve ifa edilmiş olması mahzuziyet-i seniye-i Hazret-i Tacdârî’yi hâsıl eylemiş olduğundan ve devair-i devlet vezaif-i memuresini ifaya devam edip muattal kalmamış ve sunûf-ı ahali kâr ve kisiblerinden dûr olmamak üzere tevâli-i teşekkürata bittabi mahal olmadığı Meclis-i Vükelâ kararıyla ilân ve sunûf-ı tebea-i Şahane’ye memnuniyet-i seniye-i Şahane ve selâm-ı âl ü mülûkâne tebşir ve beyan olunur.”

Hürriyet şarabının sermesti olan ve 11 Temmuz 1324/ 23 Temmuz 1908 sabahı Kanunuesasî’nin yeniden tatbiki ve Meclis-i Mebusan’ın intihabı hakkında irade sadır olduğunu iki satırla beyan eden resmî tebliğden sonra bu hususta daha açık ve daha mufasssal tebliğler bekleyen halka karşı Babıâli, bu tebliği ile “Artık bu sevinçler, bu tezahürat yetişir, herkes iş ve gücüyle meşgul olsun” demek istediği anlaşılıyordu. Hele Zaptiye Nezaretine en gaddar ve ünlü hafiyelerden, kimsenin sevmediği birinin getirilmesi, Babıâli’nin, daha doğrusu Sadrazam Said Paşa’nın müstebidane siyasetine devam

edeceğini ve halkı tehdit ile ürküterek susturmak ve sindirmek istediğini gösteriyordu.

Fakat millet bu oyuna gelmedi, kuru gürültüye pabuç bırakıp çekilmedi. Her ne pahasına olursa olsun tam bir hürriyet ve meşrutiyet isteyen millet, münevver gençliğin arkasında olarak nümayişlerine devam etti. Babıâli ve saray, ardi arası kesilmeyen nümayişçi alaylarının tehacümü altında kaldı. Ancak önce çok saygılı, uyumlu olan bu nümayişler, Babıâli'nin ikiyüzlü siyaseti karşısında tehditkâr bir şekil aldı. Sadrazam da dâhil olduğu halde vükelâ arabalarına limon kabuğu atmak, yuha çağırarak gibi tecavüzler de vaki olmaya başladı.

Evvelce hafiyelik ederek meşrutiyet fikirlerini öldürmeye çalışan ve üç dört günden beri birer köşeye saklanıp uzaktan seyirci olanlarında çıkarmak maksadıyla tahrikât ve teşvikata başlamaları üzerine tam bir anarşi baş gösterdi, hükümete zerre kadar haysiyet kalmadı.

Hamdi Bey'in Zaptiye Nezaretine getirilmesinin çok yanlış bir siyaset olup vahim neticeler tevliğ edeceğini suret-i katiyede anlayan Said Paşa, Zaptiye Nâzırı Hamdi Bey'i azli ile yerine Edirne valisi Ziver Bey'i tayine mecbur kaldı.

20 Temmuz 1324/2 Ağustos 1908 günü İkinci Mabeyinci Nuri Paşa vedaatıyla Babıâli'ye getirilip umuma karşı okunan bir hatt-ı hümayundaki şu: "Âşiren: Makam-ı Meşihatte ve Harbiye ve Bahriye Nezaretlerindeki zevattan başka vükelâ-yı sadrazam intihap ve tasdikimize arz edecektir" cümlesiyle Kanunuesasî ahkâmını bozmak için büyük bir dolap çevriliyordu. Kanunuesasî ile tekmil vükelâ-yı sadrazam intihap edeceği musarrah iken bu hatt-ı hümayun, Şeyhülislâm ile Harbiye ve Bahriye nazırlarının, yani bütün kabine kuvvetinin padişah tarafından tayin ve intihap olunacağı bildiriliyordu. Bunu, hatt-ı hümayunun okunduğunu dinleyenlerden bazıları anlamışlardı.

Ertesi gün Said Paşa, bu hatt-ı hümayun ahkâmına uygun olarak gayrimeşrutî bir kabine teşkil etti ve bunun üzerine kıyametler koptu. Hiçbir kayıt ve şarta tâbi olmayarak Kanunuesasî'yi olduğu gibi tatbik ettirmeye karar vermiş olanların mütecellidane azimleri karşısında, gerek kendinin ve gerek arkadaşlarının sokaklarda tahkir ve terzil edilmesi ve yuha diye alaya alınması dolayısıyla, üç gün evvel teşkil ettiği kabinesiyle beraber 27 Temmuz 1908/5 Ağustos 1908 tarihinde istifa etti ve ertesi gün gazetelerde şu tebliği resmî çıktı.

"Ebhetlû, devletlû Said Paşa hazretlerinin taht-ı riyasetinde bulunan Heyet-i Vükela tarafından arz-ı istifa olunmuş ve nezd-i âli-i padişahîde rehini kabul olmuş idüğünden heyet-i cedide-i vükelânın teşkili derdest olup alelusul muamele ifasıyla ilânı mukarrer bulunduğu beyan olunur."

Ertesi gün, yani 24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1908'de yeni kabineyi teşkile memur buyrulan Kâmil Paşa, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Harbiye Nâzırı Arif Paşalar olduğu halde kabinesini teşkil etti. Trablusgarp valisi ve kumandanı olup oradaki sürgünlere karşı hüsn-i muamele etmiş ve halka kendini sevdirmiş bir zat idi. Hemen İstanbul'a gelmesi kendisine telgrafla bildirildi.

İdare-i Mahsusa'nın "Karadeniz" adlı köhne vapuruyla İstanbul'a vasıl olan Recep Paşa, halk tarafından pek büyük bir kalabalık ve heyecan ile alkışlar ve "Yaşa" sedaları ile Galata rıhtımında karşılandı. Doğruca Babıâli'ye gidip Sadrazam Kâmil Paşa ile görüştüktan sonra Bab-ı Seraskerî'ye (şimdiki Üniversite binası) giderek umur-ı memuresine başladı.

Recep Paşa'nın âlim, fâzıl, değerli bir asker, son derece müstakim olduğunu bilenler, onun bu nezarete büyük hizmetler göreceğini, orduyu mükemmel bir hale koyacağını ümit ediyorlardı. Fakat

maatteessüf bütün bu ümitleri boşa gitti.

İşe başladığının üçüncü günü Recep Paşa Harbiye Nezareti'ndeki odasında, bir hayli mühim kâğıtları okuyup inşa eylediği sırada, üzerine bir fenalık gelmiş ve birkaç dakika içinde vefat etmişti. Bu acıklı haber, İstanbul afakında bir bomba gibi patladı. Herkes derin bir hüznün ve eleme düştü. Ertesi gün gazeteler, paşanın meşrutiyet ve hürriyetin ilanında kendisinin memlekete hizmet edebileceği bir makama gelmesinden hâsıl olan heyecan içinde ve kalp sektesiyle vefat ettiğini yazdılar. Cenaze merasimi, âdeta bir padişah cenazesi gibi, hatta ondan birkaç kat fazla kalabalık ve ihtiramat ile yapıldı.

Recep Paşa'nın ölümü hakkında o vakit epeyce dedikodu oldu, türlü türlü rivayetler çıkarıldı. Bunlardan en önemli iki rivayettir.

Biri, Recep Paşa, Abdülhamid bendegânını İstanbul'daki mevkilerinden uzaklaştırmak ve orduda, padişaha karşı mevcut bulunan saygı ve muhabbeti kökünden sökmek teşebbüsünde bulunduğu için Harbiye Nezareti'ndeki saray mensubu bazı kimseler tarafından, içtiği suya keskin bir zehir katılmak suretiyle öldürüldüğü, diğeri de: İttihatçılar, Recep Paşa'nın askerî kuvveti eline alması hâlinde istedikleri gibi dolap çeviremeyeceklerini bildiklerinden onu öldürmeleridir.

Ben bu iki rivayetten, hiçbirinin doğru olduğuna kani değilim. Filvaki İttihatçılar içinde muhalif ve muarızlarını öldürtecek bir hayli adamların mevcudiyeti muhakkaktır. Ancak, Recep Paşa, Trablusgarp'ta sürgünlere karşı gösterdiği himaye ile bir hayli menfilerin firarlarına göz yummuş, hatta mümkün olduğu kadar el altından teshil etmek suretiyle İttihatçıları kendine minnettar bırakmış, bizzat kendi de o cemiyete intisap edip hizmet etmiş bulunduğundan, istikbale ait bir tevehhüm ile ileride bize karşı hareket ederek dolabilmesi istediğimiz gibi çevirmemize mâni olur fikriyle onlar tarafından öldürtülmüş olması ihtimalden uzaktır.

Abdülhamid tarafından, bendegânı vasıtasıyla zehirletilmiş olmasına gelince, buna hiç de lüzum yoktu. Çünkü Kâmil Paşa kabine teşkiline memur olup arkadaşlarının listesini tasdik için arz ve takdim eylediği zaman padişah ona, Recep Paşa'nın bir listeden çıkarılmasını, onun Trablusgarp'ta bırakılmasını söylemesi kâfi idi. Malûmdur ki, Kâmil Paşa padişahın böyle bir arzusunu derhal kabul ve isaftan imtina etmeyecek derecelerde padişaha hürmetkâr idi. O bunu kabul etmeyecek olsa bile, padişahın vükelâ listesini tasdik etmemek, kabine teşkilini başka birine havale etmek suretiyle Recep Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gelmesine mani olması pek kolay idi.

Elhasıl Recep Paşa'nın ölümü, o zaman gazetelerin yazdığı gibi fart-ı heyecandan neşet eden bir kalp sektesinden ileri gelmiştir.

Meşrutiyetin ilânını takip eden günlerden yerden mantar biter gibi İstanbul'da, türlü türlü adlarla birçok gazeteler çıkmaya başladı. Her eli kalem tutan bir muharrir, bir gazeteci olmuştu. Cebinde birkaç lirası olan, zengin olmak ümidiyle veyahut siyasete karışarak bir mevki kapmak sevdasıyla bir gazete çıkarıyordu. Hatta gazetecilik etmek, matbaa açmak için babadan kalma evlerini, evlerinin eşyalarını satanlar bile oldu.

Gazeteler, sansürsüz çıktığı cihetle istediklerini yazmak, ötekine berikine hücum etmek kabil olacağı gibi, izin almak da kolaydı. Bunun için dairesine bir arzuhal vermek kâfi idi. Mezkûr daire de her müracaat edene derhal müsaade ediyordu.

Bu gazetelerin hemen yüzde doksanı nihayet on beş, yirmi gün yaşayabildiler. Dört beş günde tatili neşriyat edenleri oldu. Çünkü mevcut matbaalar, hususiyle mürettepler bu kadar gazeteyi tertip ve tab' edemeyeceklerinden geceli gündüzlü çalışıyorlardı. Ücretler normal zamanlara göre dört beş kat artmıştı. Bu kadar masrafa karşı satış tekabül edemiyordu. Binaenaleyh bire beş kazanmak amelinde bulunanları ellerindeki ufak sermayeler tükenmiş, kazanç ümitlerini de boşa çıkmıştı.

Yani Meşrutiyetten evvel İstanbul'da intişar eden Türkçe yevmî gazeteler *Sabah*, *İkdam*, *Tercüman-ı Hakikat* idi. 11 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908'den sonra birkaç gün içinde çıkan gazetelerin sayısı elliye geçiyordu. İsimleri hatırımda kalanlar:

Yeni Gazete, *Tanin*, gündelik *Servet-i Fünun*, *Hukuk-ı Umumiye*, *İkbal*, *Millet*, *İttifak*, *Saika*, *Hürriyet*, *Feyz-i Hürriyet*, *Üç Gazete*, *Yeni Asır*, *Rasîn*, *İstiklâl*, *İbret*, *Teaviün* gazeteleridir. Biraz sonra *Basiret*, *Serbestî*, *Eşek*, *Tasvir-i Efkâr*, *Volkan* gazeteleri intişara başladılar. Daha sonra *İttihat* ve *Terakki*'nin gazetesi olarak *Şûra-yı Ümmet* çıktı.

Bütün bunlardan yaşayabilenler, uzunca zaman yaşayabilenler *Yeni Gazete*, *Tanin*, *Şûra-yı Ümmet* ve *Tasvir-i Efkâr* olup hareket ordusunun İstanbul'a vusulüne değin yaşayan Derviş Vahdetî'nin meşhur *Volkan*'ı, 31 Mart İhtilali'ne kadar ömürlü olanlar da *Saika* ve *Basiret* gazeteleri idiler. *Serbestî* gazetesi, sermayedar ve nakden yardım buldukça çıkmak üzere birkaç kere öldü ve dirildi.

Yeni Gazete'yi, *Sabah* gazetesi muharrirlerinden olup bilahare Matbuat Müdürü olan Abdullah Zühtü Bey çıkarıyordu. Babıâli ileri gelir memurlarından dayısı Refik Bey'in delâletiyle Sadrazam Kâmil Paşa'ya çatarak onun naşir-i efkâr ve müdafii oldu. Ve bittabi onun maddî ve manevî yardımı ile aylarca yaşadı. İdarehanesi Babıâli Vilayet Konağı karşısındaki köşede, bugün [1938] *Akbaba* gazetesinin bulunduğu binada idi. Karabet matbaasında tertip ve tab' ediliyordu.

Tanin gazetesini Hüseyin Cahit [Yalçın], Tevfik Fikret (vefat etmiştir) ve Hüseyin Kâzım [Kadri] (bu da vefat etmiştir) Beyler birleşerek çıkarmaya başladılar. Siyasetle iştigal hoşuna gitmemiş olan Tevfik Fikret'in çekilmesi, Hüseyin Kâzım Bey'in Selanik valisi olması üzerine gazete, yalnız Hüseyin Cahit Bey'e kaldı, matbaa ve idarehanesi Bezm-i âlem Valide Sultan Kız Lisesi'nin karşısında ve *Servet-i Fünun* Matbaası'nın bitişiğinde ve köşe başındaki bina idi. *İttihat* ve *Terakki* Cemiyetinin gazetesi olduğundan senelerce yaşadı ve nihayet Cumhuriyet devrinde tatil-i neşriyat etmeye mecbur kaldı.

Tasvir-i Efkâr, Ebüzziya Tevfik Bey'in sürgün bulunduğu Konya'dan avdetinde, merhum Şinasi tarafından tesis olunup devr-i Hamidî'de tatili neşriyat etmiş bulunan *Tasvir-i Efkâr*'ın yeniden ihya edilmesidir. Bu gazete de çok zaman yaşadı. Matbaa ve idarehanesi Divanyolu'nda Sağlık Müzesi'nin üst tarafında bugün [1938] büyük bir garaj olan binanın alt katında idi. Ebüzziya Tevfik Bey'in vefatından sonra oğulları Talha ve Velid Beyler tarafından, Nuruosmaniye civarında Şeref Sokağında ve köşe başında tesis olunan matbaada neşrine devam olundu. Çok tutulmuş bir gazete idi. Bilâhare bu da tatili neşriyata mecbur oldu.

Şûra-yı Ümmet, *İttihat* komitesi ileri gelenlerinden Bahaeddin Şakir Bey'in İstanbul'a gelmesinden sonra intişara başlayan ve komitenin gazetesi bulunan bu gazete de bir hayli müddet yaşadı. Matbaa ve idarehanesi Nuruosmaniye civarında, Şeref Sokağı'na muvazi sokakta idi.

Hukuk-ı Umumiye, Abdülhamid sürgün ve mahpuslarından İstanbul'a avdet edenlerin kurdukları Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin gazetesi olup Cemiyetin inhilaline değin intişar etmiştir.

Çemberlitaş'taki Vezirhanı'nda bulunan Şirket-i Sahafiye Matbaası'nda basılıyordu. İdarehanesi Fazlıpaşa Caddesi'ndeki Cemiyet merkezinde idi. *Saika* gazetesini ben çıkarıyordum. Vezirhanı'nda tesis ettiğim Tevhidianâsır Matbaasında basıyor ve yazıyordum. 31 Mart İhtilâli esnasında matbaanın edevatı tahrip edildiği için gazeteyi kapattım.

Milliyet gazetesini kitapçı İbrahim Hilmi [Çığıracan] çıkarıyor ve Çemberlitaş karşıındaki Osmanbey Matbaası'nda basılıyordu. Bu gazete çok yaşamadı.

Basiret gazetesini, 1293/1877'teki Ali Suavi Vakası üzerine Şam'a sürülen eski *Basiret* gazetesini sahibi Ali Bey tarafından, Şam'dan avdetini müteakip çıkardı. Ve benim Vezirhanı'ndaki matbaamda bastırdı. Fakat zarar edildiği için yirmi beş otuz nüsha sonra kapamaya mecbur oldu.

İkinci sayısından itibaren adı *Kibar*'a değişen *Eşek* gazetesi üç genç ortak tarafından on beş nüsha kadar çıkarıldı ve kapatıldı. Bu gazetenin oldukça gülünç bir hikâyesi vardır şöyle ki:

“Eşek” adlı bir gazete çıkarmak için matbuat müdürlüğüne bir arzuhal verilerek müsaade istenmiş. Böyle çirkin bir adla gazete çıkarılmasına izin verilemeyeceği cevabı verilince arzuhalı gören genç, Arap harflerinin okunmasındaki karışıklıktan istifade ederek sormuş:

“Efendim, bu ad niçin çirkin olsun?”

“Eşek” adlı gazete olur mu?”

“Yanılıyorsunuz. Bu eşek değil, gözyaşı demek olan eşktir.”

Gencin bu sözü üzerine izin verilmiş. Fakat ilk nüshasının başlığında uzun kulaklı bir eşek başı görülünce hemen menedildiğinden sahipleri gazetenin adını değiştirmeye mecbur kalmışlar ve “Eşek” de bu suretle “Kibar” oluvermişti.

Volkan gazetesi, sonradır tarihî bir ehemmiyet kazanmış olduğundan buna dair bir iki söz söylemeyi münasip gördüm.

İstanbul mebuslarının intihap olunduğu gün *Volkan* adlı bir gazete çıkmaya başladı. Bunu Derviş Vahdetî namında biri çıkarıyordu. Cağaloğlu'ndan Yerebatan'a giden cadde üzerinde, Kızılay Merkezi'nin biraz ötesindeki Şengül Yokuşu'nun üst başında ve sol taraftaki binada Giritli Ahmed Saki Bey'in o zaman tesis eylediği matbaada basılıyordu.

Derviş Vahdetî Kıbrıslı idi. Lefkoşa'da Evkaf İdaresi kâtibi iken son günlerde azledildiğinden, iade-i memuriyet için çok çalışmış ise de imkânını bulamadığından İstanbul'a gelmiş, yeniden bir memuriyet almak için Evkaf Nezaretine müracaat etmiş, nezaret bu müracaata kulak asmayarak baştan savdığından yardım ve himaye ricasıyla “Cemiyet-i muhtereme”ye (o zaman İttihat ve Terakki komitesine bu ad veriliyordu) başvurmuş, fakat orada da aldırış eden olmamış.

Gerek Evkaf Nezareti'nden ve gerek Cemiyetten ümidini kesince, kendisine hakkı sükût olarak bir memuriyet verirler diye bir muhalif gazete çıkarmayı düşünmüş, kim bilir nereden eline geçirdiği birkaç lira ile *Volkan* gazetesini neşre başlamış.

Köroğlu gazetesinden biraz daha küçük kıtada dört sayfadan ibaret olan (o vakit bütün gazeteler dört sayfa idi) bu gazete gerçekten bir volkan idi. Dört tarafa ateş püskürüyor, herkese ve her şey şiddetle hücum ediyor, yakıp yıkmak, devirip mahvetmek istiyordu.

En ziyade hücum ettiği İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Cemiyet ileri gelirlerinin hâl tercümelerini, çoğu düzme ve yalan olarak, pek çirkin bir suretle neşrediliyordu. Onların nüfuz ve itibarlarını kırmak, halkın gözünden düşürmek için yazmadık ve uydurmadık bir yalan bırakmıyordu. Aynı zamanda Abdülhamid’e “hilâfetpenah, büyük padişah” tazim ilkabıyla hitap ediyor, mürtecilerin, taassup sahibi yobazların heyecanını mucip makaleler yazıyordu.

Böyle bir gazeteyi alıp satmak isteyen, daha doğrusu bana cesaret eden bir müvezzi bulunmadığı ve ikinci nüshadan itibaren satıcılar tarafından boykot yapıldığı cihetle Derviş Vahdetî bastırdığı birkaç bin gazeteyi her gün paket paket koltuğuna alıp sokaklarda koşarak ve bağırarak kendi satıyor, bütün kahvehanelere, gazinolara girerek masaların üstüne meccanen gazetesini halka okutuyordu.

Derviş Vahdetî ve gazetesini sonraları çok mühim roller oynamış olduklarından sırası geldiği zaman tekrar bundan bahsedeceğim.

Meşrutiyetin ilanından beş altı gün sonra, Abdülhamid devrinde mühim dolaplar çevirerek büyük bir servet ve saman sahibi olan ve işin sonu fena ve kendisi için tehlikeli olacağını hisseden ziraat, Orman ve Maadin nazırı, Beyrut Hristiyanlarından Selim Melhame Paşa’nın, damadı İtalya sefaretî ataşemiliteri delâletiyle, bütün varlığını beraber alarak İtalya’ya kaçıp gittiği, bundan üç gün sonra da sarayın en kuvvetli erkânından ve Hicaz Şimendiferi komiser-i âlisinden çaldığı milyonlarla şarkın başlıca zenginleri sırasına geçmiş bulunan Mabeyin ikinci kâtibi Şamlı İzzet Paşa’nın Marya adlı bir İngiliz vapuruyla Mısır’a, bir iki gün sonra da Galata rıhtımından bindiği Fransız “Mesajeri” vapuruyla Mabeyinci Faik Bey’in Avrupa’ya kapağı attıkları haberi halk arasında yayılmış ve bu sırada Ebü’l-Hüda Efendi’nin de oğlu Hasan Bey’le beraber firara hazırlanmakta olduğu kendi sadık adamları tarafından işaa edilmişti.

Bu kaçış ve hazırlanış haberleri erkân-ı istibdadın hesap vermekten birer birer kaçıp yakalarını kurtaracaklarını gösterdiğinden halk eski vükelâ ve ricali devlete, saray memurîn ve mensubînine karşı hücumlarını ve saldırmalarını arttırdı. Gazetelerin neşriyatı, yayılan dedikoduların tesiri ile son derece heyecanlanmış olan ve tetik üzerinde bulunan efkâr-ı umumiye kızdıkça kızmış, her ihtilâl ve inkılâpta olduğu gibi halkın aşağı tabakaları meydan alacak ki hükümetin aczi dolayısıyla, fazlaca taşkınlıklara başlamışlardı. İkide birde bölük bölük insanların kâh şunun ve kâh bunun konağına giderek, gelin, millete hesap verin diye bağırarak tecavüzlerde bulundukları da duyuluyordu.

Gazetelerin birbiri aleyhindeki neşriyat, halkı idareye, ricali istibdada karşı teşvikatı fenalıklar tevlidine başladı. Meşrutiyetin ilânı gününden beri padişahın gösterdiği ikiyüzlülüğün, etrafındakilerin, rical-i istibdadın sevk ve teşvikine atf ve isnat edildiğinden onlara karşı sürüp giden ve gittikçe artan taarruz ve tecavüzlerin fena neticeler vermesinden endişeye düşen Sadrazam Kâmil Paşa’nın verdiği emir üzerine Zaptiye Nezareti, Müstantik Sabri Bey’in maiyetine bir müfreze polis göndererek sabık serasker Rıza, Tophane müşiri Zeki, Sahiliye Nâzırı Memduh, Şehremini Reşid, Birinci Fırka Kumandanı Sadeddin, İkinci Fırka Kumandanı Şevket, Mabeyin Başkâtibi Tahsin, Bahriye Nâzırı Hasan, kurenadan Ragıp, askerî mektepler müfettişi İsmail, Maarif Nâzırı Haşim ve Kabasakal Mehmed Paşalarla Ebü’l-Hüda Efendi’nin oğlu ikinci kitapçı Hasan, sabık Zaptiye nâzırı Hamdi, Matbuat Müdürü Ebu’l-mukbil Beyleri ve adlarını hatırlamadığım daha bazılarını birer birer konaklarından aldırarak Zaptiye Nezareti’ne getirtti ve oradan da Harbiye Nezareti’ne gönderdi. Orada bir iki gün kaldıktan sonra cümlesi, İdare-i Mahsusa (şimdi ki[1938] Akay idaresi)’nin bir vapuruyla Büyükkada’ya nakledilip muvakkaten otellere yerleştirilerek polis nezareti altına alındılar.

Hükümetin bu isabetli tedbiri almaktan maksadı, onları, kendilerine karşı halkı tahrik ve teşvik ile heyecana getiren, tecavüz ve taarruza sevk eden birtakım hususi düşmanlarının şerrinden duçar olmaları muhtemel olan tehlikeden korumak ve aynı zamanda Selim Melhame ve Şamlı İzzet Paşalarla Faik ben gibi kaçıp gitmelerine mâni olmak idi.

O zaman “Ada misafirleri” namı verilen bu zevat, birkaç gün içinde kendilerine uygun birer yer ve mesken tedarik ile başlarını soktular. Ebü’l-Hüda Efendi ise iki sene evvel satın aldığı ve yaz mevsimlerinde oturmak üzere döşetip hazırlattığı köşküne yerleşerek her türlü taarruz ve tecavüzden emin bir halde, tam münzeviyane ve dervişane yaşamaya başladı. Şüphesiz müddet-i ömründe en rahat ve asude geçirdiği hayat, adadaki köşkünde geçirdiği bu günlerdir.

VIII

“Cemiyeti muhtereme” namı verilmekte olan İttihat ve Terakki ileri gelenlerle Kâmil Paşa hükümeti icrasında bir türlü anlaşma, bir birlik, bir barış olamamıştı. Hükümetin istiklâlini kurmaya çalışan sadrazama karşı Cemiyet tahakküm etmek istiyor, hükümet değil, bizim dediğimiz ve istediğimiz olacaktır, diyordu. Yapacağı işleri onun onlara danışmadan, onlardan izin ve emir almadan, kendi rey ve düşüncesine göre başarmak isteyen ve böyle yapan Kâmil Paşa kabinesini istilaya mecbur etmek henüz Meclis-i Mebusan toplanmadığı cihetle bir adem-i itimat reyi ile kabineyi düşürmek imkânı yoktu. Arzularına uyacak her emriyle ona baş eğerek ona göre hareket edecek bir kabine vücuda getirmek istiyor, bunun için de kabinede sözleri geçenleri birer birer istifa ettiriyorlardı.

Kâmil Bey “Cemiyet-i muhtereme”nin bu planını anlamakta güçlük çekmedi. Bu plana karşı bir plan kurdu. İstifa eden her nazırın yerine derhal kendi sözünü dinletecek birini getirdi. Bu suretle bir buhranın önüne geçtiği gibi mütecanis bir kabine vücuda getirmeye çalışıyordu. Buna bir derecelere kadar muvaffak da oldu. Oldukça kuvvetli ve anılan bir heyet-i vükela teşkil ve inşa ettikten sonra kabinesinin programını neşretti. Bu programa göre hükümet şu işleri taahhüt ediyordu:

1. Geçen seneleri suiistimallerine nihayet verilecek,
2. Her sene başında bir istiva yapıлып tamamıyla tatbik edilecek,
3. Masarifat mümkün olduğu kadar azaltılacak,
4. Nafia işlerine, imarata büyük bir önem verilecek,
5. Sanayiî ve ziraatin yükselmesine çalışılacak,
6. Gayrimüslimler de dâhil olduğu halde bütün Osmanlılar askerlik yapacak.
7. Adliye ve maarif işleri düzeltilecek,
8. Ecnebi devletlerle iyi münasebet idame edilecek,
9. Keyfî muamelata meydan verilmeyecek,
10. Harem müdahalelerini intaç edecek harekâttan sakınılacak.

Cidden ve gerçekten güzel olan bir programın taahhüt edildiği veçhiyle tam ve mükemmel cihetle tatbikini herkes arzu ediyor ve umuyordu.

Hükümet hemen işe başladı. İlk iş olarak Maliye için Fransa’dan bir maliyeci, Bahriye için İngiltere’den bir amiral ile birkaç deniz subayı, ordu için Almanya’dan askerî bir talim heyeti, Gümrük, Posta ve Telgraf, Nafia ve Şehremaneti için de Avrupa’nın muhtelif yerlerinden lüzumu kadar mühimmeler getirildi. Fakat maatteessüf bunlardan umulduğu kadar istifade edilemedi. Çünkü bu hükümetin her bir teşebbüs ve gayretinin karşısına bir engel çıkarılmıştı. “Cemiyet-i muhtereme”nin naşir-i efkârı olan *Tanin* ile Kâmil Paşa’nın gazetesi olan *Yeni Gazete* arasında münakaşa ve kalem arbedesi son derece alevlendi.

Kâmil Paşa kabinesi hükümetinin son istiklalini temin etmek ve korumak mevcut bulunan ve her vesile ile yeniden yeniye çıkarılan bir çok güçlüklerle karşı gelmek, matbaanın sırtından toplanmanın

serbestisinden bilistifade adem-i merkeziyet ardından koşan ve ayrılık sevdasını ondan Arnavut, Arap, Kürt, Çerkez, Rum ve Ermeni cemiyetler -Meşrutiyet halini müteakip imparatorlukta yaşayan her millet siyasî bir cemiyet kurmuştu- uğraşıp onları intizam ve inzibat altına alarak memleketin parçalanmasına mâni olmak için hiçbir taraftan müdahalesiz çalışmayı “Cemiyet-i muhtereme” ve daha doğrusu kendi çıkarlarını temin için sonradan Cemiyete sonradan girmiş ve bir kolayını bulup ileri gelirler sırasına geçmiş olan ihtiras sahipleri ise hükümetin kendi direktifleri ve emirleri altında hareket etmesini arzu ediyorlardı.

Hükümeti ellerine atmak, diledikleri gibi iş gördürmek isteyenler, bunun için kuvvete sahip olmak lâzım geleceğini takdir eylediklerinden sonu çok fena ve vahim olacağını düşünerek orduyu siyasete karıştırmak gibi büyük bir kabahati, hatta cinayeti işlemekten, ordudaki birlik ve intizamı bozmaktan çekinmemişlerdi. Bütün genç ve tecrübesiz zabitleri Cemiyete kayıt ve kabul ile onları ellerinde bir alet gibi kullanmaya başlamışlardı. Onlar da, memlekete hizmet ediyoruz sanarak, aldıkları emirler mucibince hareket ediyorlardı. Mesela bir gün bir mülazım sadrazama, Dâhiliye nazırına geliyor ve ona falan yerin valisini derhal azledin, falan vali yapın gibi emirler veriyor, akıl ve mantığa uymayan tekliflerde bulunuyor, hükümet işlerine karışıyorlardı.

Bu hal yalnız İstanbul’a mahsus olmayıp bütün vilayetlere de sirayet etmişti. Her şehir, kasaba ve hatta köyde, eskiden beri halkı soymak, hizmetçi gibi kullanmayı itiyat etmiş olan mütegalibe, beyler, ağalar buldukları yerlerde “Cemiyet-i muhtereme”nin bir şubesini teşkil ve tesis edecek Merkez-i Umumî’yle münasebete girmek suretiyle kuvvet ve meydan bulduklarından valilere, mutasarrıflara, kaymakamlara tahakküme, emirler vermeye, hükümet işlerine parmak sokmaya başlamışlardı. Fukarayı soyuyor, eziyorlardı. Hükümet nüfuzu kalmamıştı. Ve her tarafta bir anarşi hüküm sürüyordu.

Mevcut Arap, Kürt, Çerkez, Arnavut, Rum ve Ermeni cemiyetleri de İttihat ve Terakki’yi taklit ediyorlardı, onlar da oraya parmaklarını sokmuş, kendi ırklarına mensup zabitleri ellerine ve cemiyetlerine aldıklarından orduda Türk, Arap, Kürt, Çerkez, Arnavut gibi zümreler hâsıl olmuş, askerde birlik kalmamıştı. Hepsi birbirine aykırı gözle bakıyorlardı.

Elhasıl imparatorlukta her türlü siyasî ihtiraslara geniş bir meydan açılmıştı. Kâmil Paşa bu müdahalelerin bu yalnızlıkların önünü almaya çalışıyor. *Yeni Gazete*’de bunlardan acı acı şikâyet ediliyordu. Cemiyet gazeteleri de, “Biz hükümeti serbest ve başıboş bırakamayız. Hükümet bizim istediğimizi yapmaya mecburdur. Biz ona yol göstereceğiz, o da bu yoldan yürüyecektir. Çünkü meşrutiyeti 1293/1877’de olduğu gibi tekrar bir darbe-i hükümetten korumak bizim vazifemizdir” diyorlardı.

Arnavut Cemiyeti İsmail Kemal ve Doktor [İbrahim] Temo’nun, Kürt Teâlî Cemiyeti Seyyid Abdülkadir ve Mevlanzade Rifat Beylerin, Arap Cemiyeti Şerif Sadık Paşa’nın, Çerkez Cemiyeti büyük rütbeli bir asker zabiti mütekaiddi olan Şahin Bey adlı bir zatın, Ermeni cemaati sayılı avukatlarından Zohrab Efendi’nin, Rum cemiyeti de Banker Zarifi akrabasından Anderya namında bir zengin başkanlığı altında idiler. Arap Cemiyeti bin altın vermek şartıyla Ebü’l-Hüda Efendi’ye, kendini Cemiyete alıp himaye etmeyi teklif etmiş ise de şeyh buna razı olmamış ve Cemiyete değil bin altın bir altın bile vermemiştir.

Bu ekalliyet cemiyetlerinden başka sabık siyasî sürgün ve mahpuslardan müteşekkil ve Avnullah Kâzımî Bey’in riyasetindeki Fedakâran-ı Millet, Derviş Vahdeti ile birkaç muhalif hocanın ve

Abdülpaşa'nın teveccühüne dayanan İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti vardı. Bu son cemiyet, daha doğrusu müessisi Derviş Vahdeti 31 Mart hadisesinin hazırlanmasında büyük bir rol oynamıştır.

Ada'ya naklolunup polis nezareti altına alınan devr-i istibdat vükela ve ricalini gazeteciler, muhabirler ve muharrirler gidip görüyor, onlarla görüşmeler yapıyor ve gazetelerinde yazıyorlardı.

Bir gün ben de Büyükada'ya gidip Başkâtip Tahsin Paşa'yı ziyaret etmek fikrine düştüm. Vapurdan ada iskelesine çıkınca birine paşanın nerede oturduğunu sordum. Tarif ettiler. Oraya gittim. Paşa ile aramızda ailece hısımlık olduğu halde onun bundan haberi yoktu. İkbali zamanında, ikide birde saraya gittikçe -o vakit gazeteci ve muharrirler sık sık saraya giderler veya götürürlerdi- onu görüyordum. Bu gidişlerimin birinde onunla biraz atışmış olduğumuzdan aramız açıldı. Hatta Deli Fuad Paşa işinden dolayı idama bedel müebbet zindanbend olarak Sinop'a gönderilen kardeşim Avnullah Kazımî Bey'i bahane ederek Abdülhamid'e benim de sürülmemi arz etmiş, fakat hünkâr, benim sürgün yerinden kaçarak Avrupa'dakilerin yanına gitmek ihtimalini düşündüğü için buna razı olmamıştı.

Vefat etmiş olan şifre kâtibi Bosnalı Kâmil Bey'in yerine şifre kâtibi olan Asım Bey -Asım Bey, Şinasi devrinin genç muharrirlerinden ve Namık Kemal'in çevresinde dolaşanlardan olup çok sevdiğim dostlarımdan idi- bunu bana söylemişti.

Paşa'nın ikametgâhına gidip görülmek istediğimi, kapıyı açan hizmetkâra bildirdim. Beni derhal kabul etti. Rengi atmış ve telâşlı bir haldeydi, çünkü benim kendisine tecavüz ve hakaret etmek için gelmiş olduğumu sanmıştı. Gösterdiği yere oturarak dedim:

“Paşa hazretleri! Merak ve endişe buyurmayınız. Sizi en ufak bir surette rencide etmek maksadıyla gelmedim.”

Paşa hayretle yüzüme bakıyordu. Sözüme devam ettim.

“İkbal mevkiinde bulunduğunuz uzun senelerde, birçok defalar görüştüğümüz halde, kim olduğumu size söylemeye lüzum görmemiştim. Çünkü çokları gibi benim de sizden bir şey umduğum, vasıtanızla bir külâh kapmak istediğim fikrine düşeceğinizi hesap etmiştim. Hâlbuki bugün siz düşkün ve yardıma muhtaç bir haldesiniz. Ben ise gazeteciyim, bütün gazetelerde çalışanlar arkadaşlarımdır. Kendi elimde de bir gazete vardır. Dilediğiniz şekilde size yardım edebilirim. İşte buraya gelmekten maksadım size arz-ı hizmettir. Ben, hareminiz hanımefendinin dayısı Hüsnü Bey merhumun oğluyum. Sizin yabancınız değilim, aramızda pek yakın bir mühr-i münasebet vardır. Gazetem, kalemim, hatırımlı sayan bütün arkadaşlarım size istediğiniz yardıma hazırdır. Çünkü hepsi, sizin uzun süren memuriyetinizde, birçokları gibi kimsenin evini yıkmadığınızı bilirler.”

Paşa büyük bir dikkatle dinlediği bu sözlerimden çok müteessir oldu. İki damla gözyaşının yanakları üzerinden kara sakalına doğru yuvarlandığını gördüm.

“Teşekkür ederim” dedi. “Bu gün için bir yardıma ihtiyaç hissetmiyorum. Şayet ileride bir sıkıntıya uğrar ve yardıma ihtiyaç görürsem o zaman size derhal müracaat ve arz ederim. Fakat şunu anlamak isterdim ki ben, mabeyin başkâtibi iken aramızdaki bu karabeti niçin haber vermediniz? Size o zaman yardım eder, hiç olmazsa size bir zarar getirilmemesine dikkat ederdim.”

Bu görüşmeden sonra izin alarak paşanın yanından çıktım. Hazır adaya gelmişken Ebü'l-Hüda Efendi'yi de görmek arzusuna düştüm. Rast geldiğim bir Rum gencine sordum. Şeyhin köşkünü -orada

eski bulunduğu cihetle- herkes biliyordu. Geniş bir bahçe içinde bulunan köşk, Serencebey Yokuşu'ndaki Rufaî tekkesinin tam aksine olarak pek تنها idi. Aralık bulunan bahçe kapısından girdim. Görünürde kimseler yoktu. Köşkün kapısına geldim ve çaldım. Bir hizmetçi kadın kapıyı açtı ve kimi aradığımı sordu.

“Ebü'l-Hüda Efendi'yi görmek istiyorum. Sizi sevenlerden biri gelmiş deyiniz” dedim. Biraz sonra avdet eden hizmetçi kadın beni içeri alıp birinci katta bir odaya götürdü. İki dakika geçmemişti ki efendi geldi. Ve beni görünce çok memnun olduğunu gösterir surette:

“A! Siz miydiniz? Çok memnun oldum.”

Diyerek elimi sıktıktan sonra oturduk. Hal ve hatırını sordum ve bir hizmeti, bir arzusu varsa söylemesini rica ettim.

“Beni böyle bir zamanda hatırlayıp buraya kadar gelerek ziyaret etmenize teşekkürler ederim. İşte gördüğünüz gibi burada تنها ve asude yaşıyorum, bir işim ve arzum da yoktur.”

Dedi. Ben söze başlayarak:

“Efendi hazretleri Meşrutiyet ilânı gününden buraya gelinceye değin neler olduğunu, Meşrutiyeti nasıl karşıladığınızı, ne suretle vakit geçirdiğinizi anlamak istiyorum. Eğer mümkün ise lütfen bana izahat veriniz.”

Şeyh bir dakika düşündü ve sonra cevap verdi:

“Kanunuesasî'nin iadesi için Manastır'dan, Selanik'ten, Siroz'dan ve sair yerlerden tehditkârane telgraflar gelmeye başladığı zaman padişah beni çağırttı. Saraya gidip huzuruna girdim. Çok telâşlı olduğu, pek sıkıldığı halinden belliydi. Bana hitaben: ‘Buna ne dersin? Ne yapayım?’ diye sordu. Ben de: ‘Efendim, dedim, ben bir derviş olduğum ve devlet umuruna, siyasî işlere vukuf ve malumatım olmadığı cihetle bir şey söylemeyi, bir rey dermeyeran etmeyi vazifem harici görürüm. Bununla beraber, emr-i ferman-ı hümayununuza uyarak hatırıma geleni de arz etmeyi borcum sayarım. Bana kalırsa yeni ve eski vükelâyı Mabeyn-i Hümayun'a çağırarak onların aralarında bilmüzakere verecekleri karara göre hareket buyurmanız münasip olur.’

‘Ben de öyle düşünüyorum’ dedi. Bunun üzerine Sadrazam Said, sadr-ı sabık Kâmil, Serasker Rıza, Dâhiliye Nâzırı Memduh, Hariciye Nâzırı Tevfik, Maarif Nâzırı Haşim, Nafia Nâzırı Zihni, Şura-yı Devlet Reisi Rauf, Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşalarla sair vüzera, müşirani, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi ile rical-i adliyeden birkaç zevatı saraya çağırttı ve aldığı telgrafları bunlara tevdi ile bu bapta süratle bir karar vermelerini emir ve irade etti.

O gün akşama ve gece sabaha kadar devam eden hararetli bir müzakere üzerine verilen karar mucibince meşrutiyet ilân edildi ve bildiğiniz kısa tebliğ-i resmî gazetelere verildi. O gün tekkedeki daimî misafirlerden bir kısmı eşyalarını alıp gittiler. Ertesi gün de kalanlar savuştular. Üçüncü gün koca tekkede bizden başka kimseler kalmadı. O zaman bunların artık benden bir iyilik görmek umutları kalmadığından bırakıp gittiklerini, hepsinin iyi gün dostu, ikbal zamanı dalkavukları olduğunu anladım.

Dördüncü gün kalkıp saraya gittim. Kabulü rica ile haber gönderdim. Padişah beni kabul etti, derin derin düşünüyor, odasında geziniyordu. Önümde durarak: ‘Şeyh efendi çok meşgulüm, ben sizi

çağırtmadıkça zahmet edip saraya gelmeyiniz’ dedi. Bunun üzerine yanından çıkıp tekkeye geldim. Hizmetçilerin de çoğu savuşmuşlardı. Kapanıp kaldık. Halk arasında hakkımda türlü türlü şeyler söylendiğini, aleyhimde gazeteler çıkarıldığını –“El-üfürük” adlı bir kâğıt çıkarılıp halka dağıtılmıştı- atıp tutulduğunu haber alıyorum.

Bundan on gün evvel polisler gelerek Zaptiye Nezareti’ne davet ettiler. Bir arabaya binerek gittik. Arabada yanımda Sabri Bey adlı bir komiser, arabacının yanında da bir polis oturuyordu. Yolda halk bize dikkatle bakıyor, fakat kimse tecavüz ve taarruz etmiyordu. Zaptiye Nezareti’nde iki gün kaldım. Bütün saray ve hükümet ricali gizlice oraya getirilmiştiler. Üçüncü günü sabah çok erken Harbiye Nezaretine, o gece de buraya getirildim.”

Şeyhin bu hikâyesini dikkatle dinledim ve ertesi gün *Saika* gazetesinde yazdım.

17 Ağustos 1324/30 Ağustos 1908 günü Hariciye Nezareti tarafından İstanbul’da bulunan bütün sefirlere resmî bir ziyafet verildi. Hariciye nazırı Tevfik Paşa, Bulgaristan kapı kethüdası Keşaf Efendi’yi, Osmanlı Devleti’ne tabi bir mümtaz emaretin memuru, Osmanlı tebaasından biri sayarak elçilerle beraber davet etmemişti.

Keşaf, bu ziyafete çağırılmamasını, temsil eylediği emareti tahkir sayarak gücenmiş, daha doğrusu bir çıbanbaşı koparmak için aldığı emri icra ile 18 Ağustos 1324/2 Eylül 1908 tarihinde kalkıp Bulgaristan’a gitmiştir.

Bu gidişi bir mesele çıkardı. Yazıp çizmeler, mektuplaşmalar başladı. Hükümet bu işle uğraşır ve bir hadise çıkmaması için gayret ve mesai sarf ederken daha mühim bir iş, daha büyük bir siyasî bir mesele ortaya çıktı.

1293/1877 Rus Muharebesi neticesinde Berlin’de yapılan muahede mucibince muvakkaten Avusturya - Macaristan idaresine bırakılmış olan Bosna ve Hersek eyaletini, Avusturya Devleti katî surette memleketine ilhak eylediğini ilân etti.

Meşrutiyetin ilânından beri ötede beride, bilhassa Cemiyet mahalinde Bosna ve Hersek’i alacağız, şöyle yapacağız, böyle edeceğiz, gibi düşüncesiz sözler dolaşmaya başlamıştı. Tabii bu da günü gününe Avusturya Nariciye Nezareti’ne bildiriliyor. Onlar kuşkulanıyordu.

Meşruti bir idare altında terakki etmesi tabii olan Osmanlı Devleti’nin kuvvetlendiği zaman Bosna-Hersek işinin güçlüğe gireceğini dikkat nazarına alan Avusturya mezkûr eyaleti şimdiden ilhak ile bir emri vaki yapmak istemişti.

Bu haber İstanbul’da bomba gibi patladı. Başta *Vatan* gazetesi olmak üzere bütün gazeteler Avusturya-Macaristan bu haksız ve hukuku düvele aykırı hareketini protesto ettiler. Umumi efkâr büyük bir heyecana geldi. Hükümet de, mevcut muahedeye mugayyir olan bu işi bütün Avrupa devletleri nezdinde protesto etti. Geniş bir siyasî muhabere başladı.

“Cemiyet-i muhtereme”, Avusturya-Macaristan devletini bu ilhak beyannamesini geri almaya mecbur etmek için aradığı çareler arasında Avusturya mamulatına karşı kati bir boykot ilânını, en müessir bir tedbir gibi düşündü. Çünkü Osmanlı ve Avusturya İmparatorlukları arasındaki ticarî muamelât çok mühimdi.

Bir gün *Tanin* gazetesi halkı Avusturya emtiasına karşı boykot yapmaya davet etti. Osmanlıların

başlarına giydikleri feslerin yüzde doksandan fazlası Avusturya malı olduğundan Osmanlılar artık fes giymeyecekler, Triyeste'den gelen şekerı yiyecekler, hiçbir Avusturya malı almayacaklardı.

Tanin gazetesinin ön ayak olduğu bu boykot ertesı günden itibaren tatbike başlandı. Nemse malı satan dükkânlar, mağazalara kimse uğramaz oldu. Hatta cemiyet, bu gibi mağazaların, dükkânların önlerine birer adam koyarak girmek isteyenlere, boykotu hatırlatarak menettirdi.

İttihat ve Terakki gazetelerinin bu boykot hakkında, halkın millî hamiyetini uyandıracak surette bir düziye yazdıkları yazılar, makaleler, umumdaki hoşnutsuzluğu, heyecanı arttırıyordu. Burada bulunan Avusturyalılar korkmaya başladıklarından birkaç aile halkı da çıkıp gittiler. Hükümet ecnebilere ve bilhassa Avusturyalılara karşı bir taarruz ve tecavüz yağılmaması için son derece gayret ediyordu.

O sırada meydana çıkan başka bir hadise de umumun heyecanını bir kat daha arttırdı. Bulgaristan emareti istiklâlini ilân etmişti.

Bulgaristan kapı kethüdası Keşaf'ın Hariciye'deki resmî ziyafete davet edilmemesi, buna kızarak - yukarıda yazdığım gibi- çıkıp gitmesi yüzünden çıkan hadise de bir türlü halledilememişti. Bulgaristan'a söz dinletmek kabil olamıyordu. Prens Ferdinand, çoktan beri dilediği ve düşündüğü Bulgar krallığını elde etmeye bir vesile, bir fırsat bulmuştu. Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i ilhakını ilanından dört gün sonra, 11 Eylül 1324/24 Eylül 1908'de Tırnova'da Bulgaristan'da istiklâlini, krallığını ilân etti.

Bu haber, memleketteki hoşnutsuzluğu, asabiyeti arttırdığından Avusturya emteasına karşı yapılmakta olan boykot Bulgar mallarına da teşmil edildi. O esnada bir Girit işi çıktığı için hükümetin içinde bocalayıp durduğu güçlük son derecesine vardı.

IX

“Cemiyet-i muhtereme”, Bosna ve Hersek Bulgaristan ve Girit meselelerini protesto olmak üzere Sultanahmet Meydanı’nda büyük bir miting yapmaya karar verdiğinden Cemiyetin gazeteleri olan *Tanin* ve *Şûra-yı Ümmet* halkı bu mitinge davet etmeye başladılar.

30 Eylül 1324/13 Birinciteşrin 1908 sabahı halk takım takım Sultanahmet Meydanı’na toplanmaya başladılar. Büyük küçük bütün mektepler talebesi de muallimleri refakatinde, oraya getirildiler. Meydanın ortasında bir kürsü kurulmuştu. Çok geçmeden Sultanahmet ve Ayasofya Meydanları, iğne atılsa yere düşmeyecek surette doldu. Kürsüden müteaddit hatipler, şiddetli ve ateşli nutuklar söylediler. Halk bağırıp çağırdı, protesto telgrafları yazılarak büyük devletlere gönderildi.

Bütün bunlardan da bir fayda olmadı. Hükümetin geceli gündüzlü çalışmaları da işe yaramadı. Avusturya - Macaristan hükümeti ilhak beyannamesini geri almaya razı olmadı. Avrupa devletlerinin işe müdahaleleri üzerine birçok müzakereler, yazıp çizmeler, gayret ve measiden sonra Avusturya’nın Devlet-i Aliyye’ye bir miktar nakdî tazminat vermesine karar verildi. Adeta Bosna ve Hersek eyaletini para ile satmak demek olan bu teklife efkâr-ı umumiye kızdı ise de, Cemiyet, geri alınması kabil olmadığı anlaşılan bu ilhak işinden bütün bütün eli boş çıkmaktansa bütçeye, belki de bazı hususî keselere yardım edecek olan bu tazminatın alınmasına taraftardı.

Şiddetle ve çok sıkı bir surette sürüp giden bu boykotun Avusturya-Macaristan’a yüz milyon franktan fazla zarar verdiğini o vakit ki Avrupa gazeteleri yazıyorlardı. Avusturya - Macar imparatorluğu, başta İngiltere olmak üzere vazi Avrupa devletlerinin tazyikinden ziyade bu zarar ve ziyanın devamına mâni olmak maksadıyla Bosna ve Hersek’teki hükümet emlâki bedeli adıyla altmış iki milyon frank tazminat vermeye razı oldu.

Rusya çarlığının tazyik ve taassubu ile de, Bulgaristan istiklâlini tanımaya mecbur kaldığımızdan o iş de bu suretle halledildi.

Bir taraftan, yukarıda yazdığım mühim işlerle uğraşıyorlardı. O zaman İttihat ve Terakki Cemiyetinden başka siyasî ve kuvvetli bir parti bulunmadığı cihetle gerek İstanbul’da ve gerek vilâyetlerde Cemiyet namzetleri intihap edildiler.

Mebusan ve Âyan Meclislerinin 17 Nisan 1908 tarihinde gelmeleri takarrür eylemiş bulunduğundan, birkaç günden beri silip süpürülen dairelerin o gün sabahdan kapıları arkasında kadar açıldı. Bu daireler Ayasofya’daki yanan adliye binasının birinci ve ikinci katında, birbiri üzerinde bulunan salonlar idiler. 1293/1877’de açılan ilk Meclis-i Mebusan birinci katta, sonradan Ağır Ceza Mahkemesi ittihaz olunan salonu âyan heyeti de onun üstündeki adliye kütüphanesi yapılan salonu işgal ediyorlardı. Bu defa da öyle olacaktı. İşte tam otuz sene kapalı kalan bu iki salon o gün açılmıştı.

O gün alaturka saat 6,45/12’de İstanbul’da bulunan ecnebî sefirleri gelerek kendilerine mahsus locaya yerleştiler. Tam saat 7/12,15’de Âyan ve Mebusan gelerek yerlerine oturdular. 7,15/12.30’da da Abdülhamid dört kır at koşulu arabasıyla, yolun iki tarafına dizilmiş askerin ve toplanan halkın arasından, yıldırım gibi geçerek geldi ve locasına girdi.

Bütün vükela oradaydılar. Sadrazam Kamil Paşa, elinde tutmakla olduğu nutk-ı hümayun mahfazasını mabeyin başkâtibi Cevat Bey’e –ilân-ı Meşrutiyeti müteakip, “Cemiyet-i muhtereme”nin

arzusuyla Cevat Bey başkâtip olmuştu- verdi. O da hitabet kürsüsüne çıkarak okumaya başladı. Bu esnada gerek padişah, gerek mebuslar ve âyan ve gerek orada bulunanların hepsi ayaktaydılar. Koca salonda sinek uça işitilecek derecede derin bir sükut vardı.

Okunan nutk-ı hümayunun bazı yerleri alkışlandı. Nutkun okunması biter bitmez hünkâr arkasını dönerek locasından çıktı ve hümayun arabasına binerek, geldiği gibi süratle saraya gitti.

Ben, nutuk okunurken gözlerimi Abdülhamid'e dikmiş, ona dikkatle bakıyordum. Yüzü her dakika renkten renge geçiyor, kâh soluyor, kâh kızarıyordu. Neşesizliği pek açık görünüyordu.

İki gün sonra yapılan toplantı da, söz birliği ile Ahmet Rıza Bey -bu zat burada İdadi müdürü ve sonra Maarif müdürü iken 1900'da memuriyetini bırakarak Paris'e kaçmış ve orada istibdata karşı şiddetli bir mücadele açmıştı- Reis, Edirne mebusu Talât Bey ve Edirne'de posta kâtibi iken Cemiyete intisap ederek mühim hizmetlerde bulunmuştu. Sonradan vezir ve sadrazam olmuş, İstanbul'un işgali sırasında Avrupa'ya kaçmıştı. Berlin'de bir Ermeni fedaisi tarafından katledilmişti -birinci reis vekili ve İzmir mebusu Aristidi Paşa ikinci reis vekili seçildi. Nutk-ı hümayuna verilecek cevabı yazıp hazırlamak için de Talat Bey'in riyaseti altında bir heyet ayrıldı. 13 Kanunuevvel 1324/27 Kanunuevvel 1908 toplantıda hazırlanan sevap okunarak kabul edilmekte padişaha arz olundu.

Meclis-i Mebusan'ı, nutk-ı hümayuna verdiği cevap ertesi günü bütün gazetelerde intişar ettiğinden onu herkes okudu. Bir gün sonra da Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nda milletvekilleriyle Heyet-i Âyan'a mutantan ve mükellef bir ziyafet verdi. Padişaha son derece düşman olan birkaç mebustan başka bütün mebuslar ve âyan bu ziyafette hazır bulunmuşlardı. Hünkâr misafirlerine pek çok nazik ve mültefit davrandı, hususiyle Ahmet Rıza Bey'i yanı başına oturtturarak onunla bir hayli müddet muhtelif hususlar hakkında konuştu.

Bosna ve Hersek eyaletinin ve Yenipazar sancağının Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı, Bulgaristan istiklali işlerinin meclisten müzakere ve tasdiki esnasında, Avusturya'dan alınmış iki milyon frank almak keyfiyeti ortaya atılarak şiddetli bir münakaşa oldu. Berat -Yanya vilayetinden bir liva merkezi idi- mebusu İsmail Kemal Bey'in riyaset ettiği Arnavutluk mebusların ile Zohrab etrafına toplandığı Ermeni mebusların birleşerek Ahrar Fırkası adıyla yeni bir siyasî fırka kurdukları haber alındı. Bu firkaya mensup mebuslar otuz beş kişi olduklarından hâlâ ekseriyet İttihat ve Terakki Partisi'nde idi. Fakat bu muhalif fırka, her vesile ile ekseriyet fırkasıyla münakaşa ediyordu ve İttihatçılara, dilediklerini kolayca yapmak imkânını bırakmıyor ve onları uğraştırıyordu.

Ahrar Fırkası'nın teşekkülü sebebi, daha doğrusu bu firkanın kurulmasını çabuklaştıran sebep, bir gün Meclis-i Mebusan'nda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelir mebuslarından -pek iyi hatırlamıyor isem de Erzurum mebusu Rıza veya Ziya Paşa olacak- birinin, bir münakaşayı müteakip İsmail Kemal Bey'e bir tokat vurması idi.

Bir müddet sonra da Kozmidi ve Boşo Efendiler de riyaset eyledikleri Rum mebusları bir muhalif parti kurdular. İşte bu suretle Meclis-i Mebusan'da üç parti vücuda geldiğinden her toplantıda kıyametler kopmaya başlamıştı.

İnkılâptan evvel ve ilan-ı Meşrutiyetin ilk günlerinde bütün halkın takdis ve tebci eylediği İttihat ve Terakki Cemiyeti, sonradan Cemiyete girmeye bir çare bulan menfaatperestler ve istibdat bakayası yüzünden halk arasında kadir ve itibarını tamamıyla kaybetmişti.

Cemiyetin asıl aza ve erkânı, Meşrutiyet için senelerce yabancı memleketlerde, sürgünlerde, hapishanelerde her türlü sefalet ve felâkete katlanarak, canla başla çalışanlar bir tarafa atılmış, bütün kuvvet türedilerin ellerine geçmişti.

Vatanın, memleketin selâmet ve saadetinden ziyade kendi keselerini, boğazlarını düşünen bunlar her zaman ve her vesile ile hükümetin işlerine parmak sokuyorlar, kuvvetsiz, usulsüz, hatta akıl ve mantığa mugayir emirler veriyorlar, bunların icrası için büyük küçük memurları zorla tutuyorlar, sözlerini, emirlerini, dinlemeyenleri derhal azlettiriyorlardı.

İşte bu yolsuz müdahaleler yüzünden Kâmil Paşa kabinesiyle Cemiyet arasındaki ihtilâf büyüdükçe büyümüş, artıkça artmıştı.

Kabine Ahrar Fırkası'na istinat etmeye, o fırkayı memlekette kuvvetlendirmek için çalışmaya mecbur kaldı. Cemiyetin bu zararlar ve hayatından, nüfuzundan kurtulmak için kabinedeki taraftarlarını değiştirecek heyeti vükelâda bir tasfiye yapmaya lüzum gördüğünden Harbiye ve Bahriye nazırlarıyla diğer bir iki azasını, Meşrutiyet usullerine uygun olmak için istifaya davet etti ise de onlar bunu dinlemediklerinden azil ile Harbiye'ye Ferik Nazım ve Bahriye'ye Hüsnü Paşaları getirdi.

Cemiyet, güya Meclis-i Mebusan'ı muhafaza etmek, hakikatte hükümete karşı elinde bir kuvvet bulundurmak maksadıyla Selanik'ten üç avcı taburunu İstanbul'a getirtmiş ve meclisi bunların muhafazası altına koymuştu. Bu taburların zabitan ve efradı, Abdülhamid'in maiyet taburları gibi, meclisin ve cemiyetin muhafızları olduklarından yüz bularak ve yahut öyle emir alarak gemi azıya almışlardı. İkide bir de taşkınlıklarda da bulunuyorlardı. Bunun için Kâmil Paşa bu taburları tekrar Selanik'e göndermek istiyordu. Bu mesele de ihtilâfı bütün bütün alevlendirmişti.

Kabinesinde, Kanunuesasi'ye ve usul-i meşrutiyete aykırı olarak azil suretiyle değişiklik yapmasından Kâmil Paşa meclisçe istizaha davet edildi. Paşa bu istizaha cevap vermedi. Bunun üzerine meclis, şiddetli münakaşalarla gece yarılarına kadar devam etti ve neticede ekseriyet ile adem-i itimat kararı verildiğinden kabine sükut etti.

Altı ay süren sadareti zamanında, en nazik işleri iyi idare ile sulh ve müsalemeti muhafazaya muvaffak olan Kâmil Paşa'nın yerine, Rumeli vilayetleri umumi müfettişi olup sükut eden kabine de Dâhiliye nâzırı bulunan Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam oldu ve kabineyi teşkil etti.

Kabine selefinin politikasına devam ediyor, İngiltere ve Fransa'ya istinat ederek iş görmek istemekle beraber İttihat ve Terakki Cemiyetinin, daha doğrusu türedilerin amâline de hizmet ediyordu.

Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başına daha büyük bir bela çıktı. Volkancı Derviş Vahdetî'nin, dinî hissiyatı alet ederek külâh kapmak için bazı mutaassıp mürteci, meşrutiyet aleyhtarı, İttihat ve Terakki düşmanı birkaç kişi ile birleşerek kurduğu İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti'ni gazetesinden propaganda ediyor, Yerebatan Caddesi'nde, cami-i şerif ittisalinde tuttukları ve cemiyet merkezi yaptıkları evde, müracaat eden binlerce halkı aza kaydediyorlardı.

Bir gün -1325/1909 Martı iptidalarında- Derviş Vahdetî *Volkan* gazetesinde cuma günü İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti tarafından Ayasofya Camii'nde mevlit okutturulacağından bütün Müslümanları oraya davet ediyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin karşısına müthiş bir dev gibi dikilmek için Derviş Vahdetî ve arkadaşlarının ittihaz ettikleri tedbir çok müthişti. İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti mensupları o gün ellerinde yeşil bayraklar olduğu halde, yüksek sesle tekbir getirerek, hissiyat-ı diniyeyi heyecana getirecek ilâhiler okuyarak takım takım Ayasofya'ya geleceklerdi.

Cuma günü, salâ verilirken etrafta duyulan tekbir sesleri o çevreyi inletiyordu. Elleri yeşil bayraklarla Ayasofya'ya doğru yavaş yavaş ilerleyen binlerce halkın bir kısmı içeri girebilmiş ve bir kısmı da avluda, meydanda kalmıştı.

Her an bir arbedenin zuhurundan, bir tecavüz ve taarruzun vukuundan korkuyor ve titriyorduk. Bereket versin ki ufak bir hadiseye meydan verilmedi. Bu nümayişlerin vahim bir netice vermesini düşünen İttihatçılar çok tedbirli davranmış olduklarından, her dakikada zuhuru muhtemel olan kanlı ve feci bir vaka olmadı. Mevrit okundu. Derviş Vahdetî'nin tertibi üzere camiden çıkan halk, kesilen kurbanların arasından geçerek, ellerinde yeşil bayraklar olduğu halde şehrin sokaklarında dolaştılar.

Akşama doğru herkes dağılıp evlerine, barklarına gittiklerinden Meşrutiyet taraftarları geniş bir nefes aldılar. Bütün bu gösterişlerin altında başka dolaplar dönüyor, perde arkasını görenler bunları seziyorlardı. Yalnız kabine Harbiye nazırı ve şehirde inzibat asayişiyile alâkadar olanlar derin bir uykuda idiler ve hiçbir şeyden haberleri yoktu.

Gazetelerin birbirine karşı tecavüzleri, taarruzları gittikçe artıyordu. Artık matbuat çileden çıkmıştı. Hiç nezahet kalmamış, sövüp saymalar meydan almıştı. *Şura-yı Ümmet* ile *Serbestî* gazetesinin şiddetli ve taşkın münakaşaları herkesi sinirlendiriyordu.

Derviş Vahdetî *Volkan*'ı da, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin nâşir-i efkârı olduğundan beri daha ziyade kükremiş, alevlenmiş, etrafına ateş saçıyor, asayiş ve inzibatı tehlikeye koyacak derecede taşkınlıklar yapıyordu.

O sırada *Serbestî* gazetesi başmuharriri, genç muharrirlerden Hasan Fehmi bir gece (21 veya 25 Mart 1324/3 veya 7 Nisan 1909) Galata Köprüsü'nden geçerken arkasından atılan bir kurşunla katledildi. Bu katil keyfiyeti, başta *Serbestî* olduğu halde bütün muhalif gazeteler dillerine doladılar. Bu katli İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptırdığını yazdılar. Böyle vakalardan istifadeyi düşünenler, *Serbestî* gazetesi sahibi Mevlanzade Rifat Bey'i teşvik ile maktul için, hükümdarlara lâayık bir cenaze alayı tertip ettirdiler. Hatta bu cenaze masrafını Prens Sabahaddin Bey'in verdiğini Mevlanzade'den işitenlerden duydum.

Bu cenaze alayında on bini mütecaviz adam vardı. O gün şehir de fena bir vakanın -asıl istenilen o idi- zuhurundan korkuldu ise de yine "Cemiyet-i Muhtereme"nin korkarak tedbirli hareketi sayesinde bir şey olmadı.

İttihat ve Terakki, en ziyade çekindiği Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ni dağıtmak için düşündüğü tedbiri icra mevkiine koydu. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya, Cemiyetin reisi Avnullah Bey'in bir mutasarrıflık ve hatta icap ederse bir valilikle İstanbul'dan uzaklaştırılmasını söylediklerinden sadrazam 7 Mart 1325/20 Mart 1909 günü Avnullah Bey'i Babıâli'ye davet etti. Büyük bir hürmet ve iltifatla kabul edip oturtuktan sonra:

"Sizin iktidar ve liyakatinizi bilirim. Irak cihetlerinde uzun müddet bulunmanız, Kürtlerle muarefe ve münasebetiniz, o tarafların ahvaline tam vukufunuzla vatan ve memlekete şu sırada mühim

hizmetler göreceğinize şüphe yoktur. Bu günlerde Süleymaniye ve Kerkük cihetlerindeki Hemevend Kürtleri taşkınlıklarını arttırdılar. Sizin onları yola getireceğinize eminim. Bunun için Kerkük mutasarrıfı tayin etmek istiyorum, kabulünüzü rica ederim. Hususiyle bu bir hizmet-i vataniyedir. Sizin ne kadar vatansever olduğunuzu geçmiş ahvaliniz göstermektedir. Memleketinize, bu hizmeti yapmaya hamiyetiniz sizi mecbur eder.”

Demiş ve daha birçok şeyler söylemiş. Nihayet Avnullah Bey, bir hizmet-i vataniye olmak üzere bu memuriyeti kabul etmiş, süratle hazırlanıp gitmesini paşa ayrıca rica ettiğinden 29 Mart 1325/11 Nisan 1909 tarihinde Fransız “Mesajeri” vapuruyla İskenderun’a doğru yola çıkmıştı.

İşte onun bu gitmesi üzerine, kalanların hiç birinde cemiyeti yaşatacak otorite mevcut bulunmadığından Fedakâran-ı Millet Cemiyeti dağıldı ve “Cemiyet-i muhtereme” de mütemadiyen uykularını kaçıran bu kâbustan kurtuldu.

31 Mart 1325/13 Nisan 1909 salı günü sabahleyin Vezirhanı’ndaki matbaama gitmek üzere evimden çıktım. O zaman Kadırga Meydanı’ndan Gedikpaşa’ya çıkan Sarayıçi Yokuşu’ndan 31 numaralı evde oturuyordum. Yokuşu yavaş yavaş çıkıp Gedikpaşa Çarşısı’na ulaştığım zaman halkta büyük bir telâş eseri gördüm. Herkes birbirinin kulağına fısıldıyor gibi konuşuyorlardı. Otuz üç sene istibdatın ağır boyunduruğu altında kalmaktan dolayı hükümete temas eden işlerde her vakit korkak davranmaya alışmış olan halk birbirine korka korka, ne olur ne olmaz kimse duymasın diye dört yanına baktıktan sonra fısıldıyordu:

“Ne var, Ne oluyor?”

Ben de orada rast geldiğim bir bildiğine sordum:

“Ne var? Herkeste bu telâş neden?”

Dostum cevap verdi:

“Ben de pek bilmiyorum. Fakat işittiğime göre asker ayaklanmış, Ayasofya Meydanı’nda toplanıp nümayiş yapıyorlarmış.”

Dostumun verdiği bu haber hiç hoşuma gitmedi. Çünkü derhal hatırıma yeni bir darbe-i hükümet geldi. Çarşıkapısı’na çıktım. Çemberlitaş’a doğru yürüdüm. Atikalipaşa Camii’nin önünde, Ayasofya tarafından gelmekte olan bir bildiğe tesadüf ettim. O beni görünce yanıma gelerek sordu:

“Bey, haberin var mı?”

“Nedir?”

“Avcı taburları ayaklanmışlar, Ayasofya Meydanı’nda toplanıp nümayiş yapıyorlar. ‘Şeriat isteriz, mektepli zabıt istemeyiz’ diye bağıyorlar.”

Bu haberi alınca matbaaya gitmekten vazgeçtim. Divanyolu’ndan Ayasofya Meydanı’na indim. Meydanın sağ ve sol tarafındaki ağaçların altına dizilmiş olan Mebusan ve Âyan dairelerinin önünde toplanmış olan asker bağırıp çağırıyor, her kafadan bir ses çıkıyor, bir gürültüdür gidiyordu. Dikkat ettim, içlerinde hiçbir zabıt yoktu. -Sonradan haber aldığıma göre avcı taburları o sabah bütün zabıtlarını tutup hapsetmişlerdi- çavuşlar, onbaşılar dolaşıp askere emir veriyorlardı. O sırada bahriye silâhendaz taburu da oraya geldi ve meydandaki asker tarafından alkışlarla karşılandı.

Tramvay yolunun Alemdar Caddesi'ne döndüğü köşeye kadar Ayasofya Meydanı, Adliye binasının etrafı asi askerin işgali altında idi. Aralarında başı sarıklı birkaç yobaz dolaşıyor, çavuşlarla konuşuyorlardı.

Asker sırasının arkası, belediye bahçesinin önü ve içi -şimdiki parkın yerinde belediye bahçesi ve gazinosu vardı- bütün tramvay yolu, umumi hapishanenin sırasındaki kahvehaneleri -o zaman orada birbiri yanında üç kahve vardı- önü ve taraçaları halk tarafından doldurulmuştu. Bu kalabalık arasında Derviş Vahdetî, koltuğu altındaki bir yığın *Volkan* gazetesini bağıra bağıra satıyor, iki de bir de de “Padişahım çok yaşa” diye avazı çıktığı kadar haykırıyordu.

Herkes bu gazeteleri kapışıyorlardı. Kimi para veriyor ve kimi gazeteyi alıp yürüyordu. Vahdetî ise para verenden alıyor, vermeyenden istemiyordu.

Ayasofya Meydanı'na kadar gidip oradaki bu hal ve durumu gördükten sonra geri dönerek Firuzağa Camii'nin önüne geldim. Derin derin düşünüyordum. İçin kan ağlıyordu. Orada bir bildiğe rast geldim.

Dedi ki:

“Şurada sıra kahvelerin önünde oturan hocalar ihtilâli idare ediyor, onlar emir veriyorlarmış.”

Bu haberi alınca söylediği hocaların kimler olduklarını görmek için o tarafa doğru yürüdüm. Zaptiye miralay merhum Küçük Ali Bey'in evinin altındaki ikinci kahvehanenin önünde sekiz on kadar softa ile birkaç sivil oturuyor. Heyecanla konuşuyorlardı. Bu hocaların arasından Hoca Hayret Efendi'yi tanıdım. Hoca Hayret Efendi âlim, fazıl, değerli bir zat olup Abdülhamid zamanında hakk-ı sükut olarak Maarif Nezaretindeki Encümen-i Teftiş ve Muayene azalığına tayin edilmiş, Meşrutiyetin ilanından sonra memurların tasfiyesi sırasında kadro harici çıkarılmıştı. Hayret Efendi istibdat devrinde Meşrutiyet taraftarı ise de İttihat ve Terakki'nin çirkin ve yolsuz hareketleri onu bu tarzda Meşrutiyete düşman kılmıştı.

Mumaileyh Encümen-i Teftiş ve Muayene azası bulunduğu sırada bir vakası vardır. Onu burada yazmayı münasip gördüm.

Bir gün Hayret Efendi, Encümen'e gelirken, Nezaret divanhanesinde ve Encümen kapısı önünde duran bir gencin, mütehayyir bir halde elindeki defteri evirip çevirdiğini görmüş, merak etmiş, yanına gidip sormuş:

“Evlât! Elindeki defter nedir?”

“Efendim şiirlerimin mecmuası. Tab'ına müsaade isteyerek geçende Encümen'e takdim etmiştim. Biraz evvel iade ettiler. Bir de ne göreyim? Bütün gazellerin yarısından ziyadesini çizmişler, divançeyi kuyruğu kulağı kesilmiş bir kedi yavrusuna çevirmişler.”

Hayret efendi, gencin elinden defteri alıp bakmış ve bedaheten:

*Olur olmaz çizerler, her kitaptan bir takım yerler
Edibim sanma kim yalnız senin divanı çizmişler.*

Geçende Encümen'de yok iken Hayret, bütün heyet

Demiş encümene girmiş.

Öteki hocaları tanımıyorum. Sivillerin arasında da Cemiyet-i Rüşumiye azasından iken Meşrutîyetin ilânından sonra açığa çıkarılmış olan Mısırlı Selâvi Bey'in Maarif müfettişlerinden Niyazi Efendi bulunuyordu.

O sırada arkamdan bir takım sesler işittim. Dönüp o tarafa baktım. Bir bölük asker, bir sürücü beygirine bindirdikleri bir hocayı ortalarına almış oraya getiriyorlardı. Kalabalık yaklaştığı zaman dikkatle bakarak attaki hocayı tanıdım. Bu, o zaman ders vekili bulunan hoca Halis Efendi idi.

Bütün medreseler, medrese talebesi, hocalar onun emri altında bulunduğu cihetle, kim bilir kimin verdiği haber üzerine bir bölük asi asker gidip hocayı evinden çıkarmışlar, oralarda rast geldikleri bir beygire bindirerek oraya getirmişlerdi.

Hocanın benzi solmuş, yüzü ölü gibi sapsarı kesilmişti. Sarığı âdeta boğazına geçmiş, iki tarafından kulaklarını örtecek derecede aşağıya düşmüştü. Atın üstünde bir canlı adam değil, güya ruhsuz bir ceset vardı. Korkusundan ağzı, dili tutulmuş, kendi kendinden geçmişti. Beygirden düşmemesi için iki yanından iki asker tutuyordu.

Hocayı bu halde kahvenin önüne getirdiler. Kucaklayıp attan indirerek öteki hocaların yanında bir iskemleye oturttular.

Öteki hocalar kahveden su getirip baygın bir halde bulunan hocanın yüzünü yıkadılar, sarığını düzelttiler, onu kendine getirmeye çalıştılar.

Bu hali uzaktan, beş on adım öteden seyrediyordum. O sırada Ayasofya Meydanı tarafından birkaç el silâh sesi duyuldu. Herkes gibi ben de ne oluyor diye o tarafa koştum. Bir mebusu –Lâzkiye mebusu Emir Şekib [Arslan] olacak– Meclis-i Mebusan önünde öldürmüşler, biraz sonra da Divanyolu'ndan inmekte olan Adliye nazırı Nazım Paşa'yı, Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey sanarak, arabasında katletmişlerdi.

Bunu haber alınca işin fenaya varmakta olduğunu anladım. Bu ihtilâlden, bu ayaklanmadan maksadın ne olduğunu bilen yoktu. Ancak hocalara verilen ehemmiyet, mebuslara ve genç zabıtlere karşı gösterilen adavet bunun bir irtica hareketi olduğunu gösteriyordu.

Geri dönüp hocaların bulunduğu kahvenin önüne geldim. Muttasıl kahvenin önündeki iskemlelerden birine oturarak, biraz evvel alıp cebime koymuş olduğum gazeteyi, *Volkan*'ı çıkarıp bir göz gezdirdim. İlk sayfada, büyük harflerle şu serlevhayı gördüm:

“Bütün Müslümanlar namına asker ne istiyor?”

Bunun altında numara sırasıyla şu yazılar vardı:

1. Şeriat ahkâmının tatbiki,
2. Kabinenin ıskatıyla Müslüman bir heyet-i vükelânın teşkili,
3. Bazı mebusların sürgüne gönderilmesi,

4. Çıkarılan alaylı zabitlerin yerlerine iadesi,

Adeta katî bir ultiatom gibi bu istekleri saat yediye kadar yerine getirilmediği halde fena olacağını bildiriliyordu.

Bunu okuyunca tüylerim ürperdi ve vücudumu bir titreme istila etti.

Demek ki otuz    sene u ra arak, binlerce kurbanlar vererek elde edebildiğimiz meşrutiyet ve hürriyetin son saatleri gelmişti.  ld   n  sandı ımız istibdat devri yeniden ba ını kaldırmış, hortlamı , sivri ve keskin dişlerini, kanlı ve katil pençesini g sterme e ba lamı tı.

Oturdu um yerden kalktım.  tede beride silâh sesleri duyuluyordu. Kanlı bir facianın oynanmak üzere olduğunu düşünerek, hiç olmazsa bu iğrenç hallere şahit olmamak için evime dönmeye karar verdim. Firuz a Camii'nin önüne gelince bir kere daha Ayasofya Meydanı'na kadar gitmek istediğinden kendimi alamadım.

Tramvay yolunun Alemdar Caddesi'ne döndüğü köşeye geldiğim zaman elinde süngülü bir martin t fe ini tutan uzun boylu bir Bahriye silah-endaz neferi birdenbire önüme çıkararak beni durdurdu. Ve sert bir sesle sordu:

“Sen g vur musun, Müslüman mısın?”

Hayretle yüzüne baktım ve cevap verdim:

“Hamdolsun Müslüman'ım... Neden sordun?”

“ yle ise başındaki bu pis ne?”

Ba ımda siyah bir deri kalpak vardı. Dedim:

“Herkes giyiyor, ben de giydim.”

Tam o sırada biri benimle onun arasına girdi ve askerin yüzüne bakarak büyük bir cesaretle haykırdı:

“Ne yapıyorsun be adam? Bu senin  eyh lisl mından daha Müslüman'dır, çok hocaların hocasıdır.”

Asker, bu sözler, hele bu cesaret üzerine  a ırarak durakladı. Onun bu halinden bilistifade aramıza giren adam koluma girerek:

“Haydi y r , buradan savu alım...”

Dedi, Yan yana Divanyolu'na doğru yürüdük. Beni o büyük tehlikeden kurtaran en eski kitapçılardan İrfan Efendi idi. -geçen sene [1937] Tan Matbaası karşısında küçük bir dükkânda kitapçılık ederken vefat etmiştir- Başka bir engel ve arızaya uğramadan  emberlita 'a kadar çıktık. Halk, bir sel gibi Ayasofya'ya doğru akıyor, a a ıdan da Bahriye sil hendaz taburu veya avcı taburları efradından bazıları, üçer beşer kişilik takımlar halinde yukarıya doğru çıkıyorlardı.

Arkadaşım orada durarak bana dedi ki:

“Haydi, sen eve git,  u kalpa ı çıkarıp başına bir fes geçir. Sonra istersen yine dışarı çıkarsın.”

Dostumun hakkı vardı. Çünkü başımdaki kalpak ile daima bir tecavüze, bir tehlikeye maruz bulunuyordum. Bahusus bu kargaşalıktan bilistifade asker arasında karışan bir takım eski hafiyelerden birkaçının Ayasofya'ya doğru hızlı hızlı gittiklerini görmüştüm. Onların bana karşı bir tecavüze sebep olmaları ihtimali vardı.

Çarşıkapısı'na doğru yürüdüm. Sol taraftaki Karamustafapaşa Sebili'nin köşesinden döndüğüm sırada, Beyazıt tarafından doludizgin bir süvari zabitinin geldiğini gördüm. Yanımdan geçti. Bir dakika sonra bir gürültü koptu. Bu nedir diye geriye dönüp baktım, herkes o tarafa doğru koşuyordu.

Fatma Sultan Sarayı'nın –yangından sonra arsası bir mahalle haline gelmiştir– önündeki kaldırım üzerinde, biraz evvel yanımdan geçen süvari zabiti, birkaç yerinden süngülenmiş olduğu halde ölü olarak yatıyordu.

Jupitari Efendi adlı bir Rum olan bu zabıt oraya beş altı kişilik bir asker gurubuna rast gelmiş, onlara nasihat vermeye kalkıştığından gözleri kararmış olan efrat üstüne atılıp süngü ile öldürmüştür.

O sırada, bu ihtilâlin zuhurunu haber alıp da asi askere nasihat vermek ve onları sükûnete davet etmek maksadıyla Yerebatan Caddesi'nden Ayasofya Meydanı'na gelmekte olan Şerif Sadık Paşa'nın da asiler tarafından katledildiği şayia oldu.

Bu kanlı faciayı gördükten bu katl haberini duyduktan sonra hemen oradaki dar sokaktan geçerek Gedikpaşa Camii'nin önüne çıktım ve eve gittim. Başımdaki kalpağı çıkarıp elime geçen bir eski fesi başıma geçirdim.

Mahallede bütün kadınlar, babalarının, kocalarının ne olduklarını düşünerek büyük bir telâşa düşmüşlerdi. Avdet eden erkekler de evlerine kapanıp kalmışlardı. Ağızdan ağza oraya kadar gelen dedikodu çok müthişti. Asker ayaklanmış rast geldiklerini kesiyorlarmış, İstanbul'da katliam oluyormuş, evleri basıp yapma edeceklermiş, sonra şehre her taraftan ateş vereceklermiş, daha neler ve neler...

Bir türlü evde duramadım. Ne olup bittiğini görmek için sokağa çıkmak istiyordum. Ailemin ricalarına, yalvarmalarına bakmayarak, başında fes olduğu halde, kapıdan fırladım, süratle Çarşıkapısı'na kadar çıktım. Tam o sırada Divanyolu tarafından bir yaylım ateş patırtısı başladı.

O taraftan koşup gelenlerin söylediklerine göre Ayasofya Meydanı'ndaki avcı taburlarından biri Harbiye Nezaretindeki piyade taburlarını almak, onları da ayaklandırmak için Beyazıt'a geliyorlarmış. Çarşıkapı'daki medresenin -şimdi burası ayakkabıcılar cemiyetidir- önünde durdum. Orada benim gibi birçok insanlar duruyor, Divanyolu'ndan askerin gelmesini bekliyorlardı.

Biraz sonra tam mevcutlu bir tabur askerin, dörder dörder olarak bize doğru gelmekte olduğu görüldü. Bunlar hem yürüyor ve hem de bir düziye havaya silâh atıyorlardı. Önümüzden geçerek Beyazıt Meydanı'na gittiler. Ben de, birçok seyirciler gibi, askerin ardından Beyazıt Meydanı'na gittim.

Henüz oraya ulaşmıştık ki Harbiye Nezareti avlusunun demir parmaklıkları arasından bir yaylım ateş başladı. Ayasofya'dan gelenler de kendilerini karşılayan bu yaylım ateşe mukabele ettiler. Asi avcı taburu ile Harbiye Nezareti kışlasındaki piyade karşı karşıya harp ediyor, her iki taraftan bir takım vatan evlâtları yaralanıp, ölüp yere yuvarlanıyorlardı.

Hassa Ordusu kumandanı Mahmud Mümtaz Paşa bu askerî ihtilâli daha başlar başlamaz kuvvetle bastırmak istemiş ise de sadrazam ile Harbiye nazırı bu hususta emir vermeye cesaret edemediklerinden kumandan Harbiye Nezaretinin kapılarını kapattırmakla oradaki piyade taburlarının asi askerle temasını menetmişti. Harbiye Nezaretindeki askerî ihtilâle davet için Beyazıt'a gelen avcı taburunun büyük kapıya doğru ilerlemekte olduğunu gören paşa, askerinin asilerle birleşmesine tahammül edemeyerek avlu parmaklıklarının yanına çıkardığı askere asiler üzerine ateş emrini vermiş ve bu suretle yukarıda söylediğim Beyazıt meydan muharebesi vuku bulmuştu.

Harbiye Nezaretinden atılan kurşunlar başımızın üstünden, yanımızdan geçerek tramvay yolundaki binaların yüzlerine çarpıyor ve yere dökülüyorlardı. Orada kalmak tehlikeliydi. Bahusus bu kanlı manzara insanı çok müteessir ediyordu. Geri dönüp doğruca evime gittim.

Beyazıt'taki muharebenin şiddetli patırtısı, müthiş silâh sesleri ortalığı bütün bütün karma karışık etmişti. Herkes fena halde korkuyor, tir tir titriyordu. Evde iki saat kadar kaldım ve ikinci vakti tekrar dışarı çıktım. O esnada silâh sesleri kesilmişti.

Ayasofya'da kalmış olan avcı taburlarının ne yaptıklarını görmek arzusuyla Çemberlitaş'a doğru yürüdüm. Osmanbey Matbaası'nın önüne geldiğim zaman Beyazıt tarafından yine silah sesleri duyulmaya başladı. Gittikçe yaklaşan bu patırtı askerin Ayasofya'ya dönmekte olduğunu gösteriyordu.

Matbaanın önünde durarak askerin gelmesini bekledim. Beyazıt'tan gelen asker şimdi daha kalabalıktı. Bir doru ata binmiş olan müşir Gazi Ethem Paşa'yı ortalarına almış, bir düziye havaya silah atmakla sevinçlerini göstererek Ayasofya'daki arkadaşlarıyla birleşmeye gidiyorlardı.

Asi askerin isteği üzerine o gün akşama doğru kabine istifa etti. Devr-i istibdadın son Hariciye nâzırı olup, ekşiye tuzluya karışmadığı ve halk arasında düşmanı bulunmadığı cihetle diğer vükelâ ile beraber adaya sevkine lüzum görülmemiş olan Tevfik Paşa kabineyi teşkile memur edildi. Meşihat'a Ziyaeddin Efendi, Harbiye'ye Gazi Ethem, Bahriye'ye Rifat, Evkaf'a Mısır'ın eski Evkaf nâzırı olup sırada İstanbul'da bulunan Hamade Paşalar, Maliye'ye Nuri, Maarife Abdurrahman Şeref Beyler, Nafia'ya Noradankyan ve Orman ve Maadin'e Mavrokardato Efendiler gelmişlerdi.

Yeni Harbiye nâzırı, Beyazıt'taki muharebeye nihayet vermek, daha ziyade kardeş kanı dökülmesine meydan vermemek üzere süratle Harbiye Nezareti'ne yetişmiş iki taraftan ateşi kestirerek ve kapıları açtırarak askeri birbiriyle barıştırmak olduğundan hepsi birleşerek Ayasofya'ya iniyorlardı.

Akşam olunca herkes gibi ben de evime geldim ise de bir türlü uyum tutmadı. Çünkü patırdılar, gürültüler, silâh sesleri o gece sabaha kadar durmadı.

Ertesi gün 1 Nisan 1324/13 Nisan 1908 Çarşamba günü bütün İstanbul ve çevresi asi askerin, daha doğrusu onları bu maceraya sevk edenlerin ellerinde idi.

Üçer beşer kişilik gruplar halinde, ellerinde süngülü tüfekler dolaşan Karadeniz askerleri gaziolara, kahvehanelere giriyor, oyun oynayanları menediyor ve duvarlarda asılı resimleri kaldırıyorlardı.

Sabahleyin sokağa çıkmıştım. Divanyolu'ndan Cağaloğlu'na giden caddenin sağ köşesindeki kahvehanelerde -şimdi [1938] bu kahvehanenin yerinde büyük ve güzel bir kıraathane vardır- oturuyordum. Biraz sonra oraya, ellerinde süngülü tüfekler olduğu halde üç asker geldi. Bir masada tavla oynayan iki arkadaşı kaldırdılar, tavlayı kapayıp kahveciye verdikten sonra asılı bulunan

resimleri göstererek:

“Bunları şimdi kaldır!”

Emrini verdiler. Resimler arasında Gazi Ethem Paşa’nın da resmi vardı. Onu askerin biri parmağıyla göstererek ilâve etti:

“Bu resim kalsın!”

İstedikleri ve sevdikleri Harbiye nâzırının resmi olduğu için onun asılı kalmasında şer’an bir mahzur görmüyorlardı. Bu da cahilâne taassubun derecesini göstermektedir.

İsyanın birinci ve ikinci günleri köprü üzerinde, Galata’da, İstanbul’un muhtelif cihetlerinde. Üsküdar ve Kadıköyü’nde yüze yakın mektepli genç zabıt öldürülmüş, Yıldız Sarayı’nın önündeki meydanda birkaç yüz asî tarafından Ali Kabulî adlı bir Bahriye kolağası parçalanmış, havaya atılan kurşunların yağmur gibi yere düşmesinden yüzlerce insanların kafaları yarılmış, birkaç kişi de ölmüştü.

Hele Beyazıt’tan Ayasofya’ya kadar caddenin iki tarafındaki binalardan kiremitleri parçalanmamış bir tek bina kalmamıştı.

Yeniçerilerin “İstemezük” devrini andıran cehaletin derecesini göstermekte olan şu vakayı burada yaşıyorum. Okuyucularım o devrin ne kadar cehalet ve taassup içinde olduğunu görsünler.

O sene Tıbbiye Mektebi’nden çıkmış ve Haydarpaşa Asker Hastanesi’nde stajda bulunan akrabamdan Yüzbaşı Haşim Bey -Balkan Harbi’nde şehit olmuştur- o gün başına gelen hadiseyi şöyle anlattı:

“31 Mart Salı günü Selimiye’deki evimden çıkarak hastaneye gidiyordum. Saat üç buçuk raddelerinde idi. Dünden beri şehirde askeri ihtilâl olduğunu, mektepli zabitlerin öldürülmekte bulunduğunu biliyorduk. Babam: ‘Haşim, oğlum bugün gitme!’ demişse de o gün saat beşte nöbete gireceğimden, ne olursa olsun diyerek yola çıkmıştım. Tıbbiye okulu önünden geçiyordum. Önümde ellerinde süngüler, tüfekler olduğu halde yedi sekiz kişilik bir asker grubu çıktı. Beni durdurdular. Grubun kumandanı olduğu anlaşılan asker sordu:

‘Sen nesis?’

‘Yüzbaşıyım.’

‘Onu elbisenden anladık, piyade misin, süvari misin? Onu soruyorum.’

‘Ne piyadeyim, ne süvariyim, doktorum.’

Onların hal ve tavrı, bu sorguları beni ürküttü. Mektepli zabitlerin öldürülmekte olduklarına dair duyduğum şeyler hatırıma geldi. Derhal kendimi toparlayarak cevap verdim:

‘Arkadaş! Sana doktorum diyorum. Hiç doktor mektepli olur mu?’

Bu sözüm üzerine asker arkadaşlarına dönerek:

‘Bu efendinin hakkı var, doktor mektepli olmaz, bırakın işine gitsin.’

Dedikten sonra bana dönerek:

‘Affedersiniz efendi. Seni yolundan alıkoyduk.’

Dedi. Beni bırakıp işlerine gittiler. Ben de hastaneye can attım. Büyük bir tehlike geçirmiştım. Bereket versin ki hatırıma öyle söylemek geldi de kurtuldum. Ertesi gün hastaneden bir hademe gönderip evden bir kat sivil elbise getirttim, onları giyip hastaneden çıktım.”

31 Mart salı günü ayaklanan avcı taburlarının Ayasofya ve Beyazıt Meydanlarında nümayişler, muharebeler yaptıkları, bağırıp çağırarak, “İsteriz, isteriz” diyerek birçok dilekler ortaya atmakla meşgul oldukları sırada derviş Vahdetî ile arkadaşları, bu gibi hadiseler esnasında külâh kapmak, bulanık suda balık avlamak için meydana çıkan birçok serserileri, hapishane kaçaklarını başlarına toplayıp Nuruosmaniye’de Şeref Sokağı’na giderek İttihat ve Terakki merkezini –şimdi [1938] Ebuzziya Matbaası olan Münif Paşa Konağı – *Tanin* ve *Şura-yı Ümmet* matbaalarını yağma ile taşına bilen her şeyi alıp götürdükten sonra makineleri kırıp dökmüşler, parça parça ederek işe yaramaz bir hale koymuşlardı.

Başka gazetelerde aynı akıbete uğramamak için hemen lisanlarını değiştirdiler. İstibdat devrinin barış tarzına döndüler. “Zat-ı akdes-i hilafetpenahi, zillullah-i fi’l-âlem” gibi tabirlerle, cümlelerle dolu yazılar yazmaya başladılar. İhtilali takdir ve tahsin ediyorlar, “aslan askerlerimiz” diye asileri metih ve sena ediyorlar, göklere çıkarıyorlardı.

Bu ihtilâli idare edenler, efkâr-ı umumiyei bütün bütün kaynatıp taşımak, yanlış yola götürmek için ihtilâlin lehine ve İttihatçılar aleyhine yazılmış makale ve fıkra müsveddelerini birkaç grup askerın ellerine vererek *Sabah*, *İkdam*, *Tercüman-ı Hakikat* matbaalarına, o zaman intişar etmekte bulunan başka birkaç gazete idarehanelerine gönderiyorlardı.

Silahlı askerler, o gün İstanbul’daki askerın başkumandanlığını deruhte etmiş olan Hamdi Çavuş’un verdiği emir ve talimat mucibince yazı insanların başında durarak:

“Bunu yazacaksınız. Eğer bu yazı yarın gazetede çıkmazsa alabilirsiniz.”

Diye soru çekiyor, ölümle tehdit ediyorlardı.

O gün akşamüzeri bunlardan bir grup da Vezirhanı’ndaki matbaama gelmişler, orada bulunan başmürettip Müslim Efendi’ye, Meşrutiyet idaresinin fenalığına dair yazılmış bir makale müsveddesi uzatarak:

“Yarın gazetede bunu göreceğiz.”

Dedikten sonra çıkıp gitmişler. Gece evime gelen Müslim Efendi keyfiyeti bana anlattı ve verdikleri yazıyı gösterdi. Ben zaten bir zamandır baklayı çıkarmayıp haftada bir kitabını çıkardığım *İhya-yı Ulum* tercümesiyle haftada iki formasını neşr eylediğim *Jozef Halsume* adlı romanımı tertip ve tabı ile uğraşıyordum. Binaenaleyh gazetem olmadığı cihetle verilen emri yerine getirmem kabil değildi. Bunu sermürettibe söyledim ve:

“Eğer yarın ben matbaaya gelmezden evvel gelirlerse, ‘Bizim gazete yoktur, biz kitap basıyoruz’ diyerek müsveddelerini kendilerine geri ver.”

Dedim. Ertesi gün sabah erkenden gelmişler, başmürettibin verdiği cevaba kızarak zavallıyı bir iyi

dövdükten sonra harf kasalarını yere döküp yazıları karmakarışık ederek ve çiğneyerek çıkıp gitmişler.

Sırf İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni bir darbe-i hükümete karşı korumak için Selanik'ten getirilmiş olan avcı taburlarının bu feci vakayı ihdas etmeleri, Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey sanarak, ona epeyce benzeyen Adliye nazırı Nazım Paşa'nın, yine İttihat ve Terakki ileri gelirlerinden biri zannıyla Lazkiye Mebusu Emir Şekip Arslan Bey'in, asilere nasihat vermek, ihtilâl ateşini teskin etmek maksadıyla Ayasofya Meydanı'na gelmekte olan Şerif Sadık Paşa'nın katilleri, Ali Kabulî Kaptan'ın parçalanması, birçok genç zabitlerin itlâfi gibi kanlı hadiseler ihtilalin fena neticeler vermeye başladığını gösteriyordu.

Bu ayaklanmanın daha büyük fenalıkları mucip olmasını menedecek tedbirleri düşünmek ve kararlaştırmak üzere yetmiş kadar mebus mecliste toplanmak cesaretini göstermişlerdi. Asker bu mebuslardan, ekserisi sarıklı olmak üzere bir heyet seçti ve onları saraya giderek askerin dileklerini padişaha arz etmeye icbar etti. İdarenin yine Abdülhamid'in müstebit ellerine verilmek üzere olduğunu gösteren bu hadise ile İttihat ve Terakki merkezinin, *Tanin* ve *Şura-yı Ümmet* matbaalarının yağma ve tahribi İttihatçıları fena halde korkutmuştu.

Bunda da hakları vardı. Çünkü bu ihtilâlden maksadın yalnız İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni ortadan kaldırmak olduğu, başka bir matbaanın, herhangi bir müessesenin bir mağaza ve dükkânın tecavüze uğramaması ile anlaşılıyordu.

Filhakika ihtilâli tertip edenler işi bir harici siyaset çerçevesine sokmamak, haricin müdahalesini icap ettirmemek için sefarethanelere, yerli ve ecnebi müesseselere, hiçbir mağaza ve dükkâna, meskenlere, İttihatçılarla İttihat taraftarı oldukları sanılan genç mektepli zabitlerden başka kimseye taarruz ve tecavüze meydan verilmemişti.

Bütün İttihatçılar, can korkusuyla saklandılar. İmkânını bulan bazı kodamanlar, Avrupa tarikiyle Selanik'e kapağı atıldılar. Birçoğu da Bakırköy, Yeşilköy gibi civar köylere iltica edip birer yere gizlendiler.

İttihatçıların ortadan kaybolmalarına mukabil, Meşrutiyetin ilanını müteakip bir kolayını bulup da Cemiyete giren ve birdenbire en âteşin hürriyetperver kesilen eski hafiyeler de Cemiyete intisap çaresini bulamadıkları cihetle evlerinde kapanıp kendilerini unutturmağa çalışanlar, memlekette yine istedikleri gibi hareket edebilmek için istibdadın avdetini isteyenler meydana çıkmışlar, ihtilâlin başına geçerek veyahut arasına karışarak emellerini elde etmeye çalışmaya başlamışlardır.

Hatta ilân-ı meşrutiyet günü Rufaî tekkesini bırakarak dağılmış olan Araplardan birkaçı 31 Mart günü Büyükada'da Ebü'l-Hüda Efendi'nin köşküne giderek onu İstanbul'a indirmek ve ihtilâlin başında bulunanlara iltihak ettirmek istemişler ise de Ebü'l-Hüda Efendi böyle tehlikeli bir işe girmeyi istememiş ve cevabı ret vermişti. Bunu o zaman duymuştuk.

Elhasıl İstanbul'da hükümet yoktu. Yeni kabine de şaşırılmıştı. Hiçbir tedbir düşünemiyor, bir şey yapamıyordu. Söz ayağa düşmüştü, zabıta acizdi. Hatta resmî elbisesiyle sokaklarda bir polis bile görülmez olmuştu. Buraya kadar yazdıklarım kendi gördüklerimdir. Burada vakanın ne suretle tertip ve ihzar olunduğuna, maksadına dair o zaman aldığımız malumatı, kısaca yazacağım.

Kendi şahsî menfaatlerine engel olduğu için İttihat ve Terakki'ye, Meşrutiyete muhalif olanlar - bunlar çoğu İttihad-ı Muhammedî Cemiyetine girmişlerdi- Cemiyetin en ziyade güvendiği noktaları

zayıf düşürmek istediklerinden, başta avcı taburları olmak üzere bir kısım askeri, yerlerinden çıkarılan alaylı zabitleri elde etmişler, şeriatı ileri sürerek halkın taassubunu uyandırmışlardı.

İlk günden beri efkâr-ı umumiye Cemiyetin aleyhinde idi. Bunların sebebi istibdat hâdimlerinden birçoklarının Cemiyete kabul edilerek idareyi ellerine almalarına müsaade olunması idi. Son günlerde Hasan Fehmi'nin katli ve yapılan birçok fenalıklar, efkârı bütün bütün Cemiyet aleyhine çevirmişti. Bu temayülü arttırmak, ondan istifade ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kesin bir darbe indirmek için İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti ciddi surette çalışıyor; Vahdetî'nin *Volkan*'ı, Prens Sabahaddin'in yardımı ile çıkan *Serbestî* gazetesi çok şiddetli yazılarla halkın efkârını kaynatıp taşıyorlardı.

İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin kurulmasından beri Vahdetî, birçok defalar Yıldız Sarayı'na gitmiş, tekrar iktidar mevkiine gelmek, zimam-ı idareyi ellerine geçirmek için istibdat devrinin avdeti çarelerini gece gündüz düşünmekte bulunan Abdülhamid bendegânı ile temasta bulunarak onlara, kendisine muavenet edildiği halde katî muvaffakiyeti vaade bulunmuştu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti bir kere ortadan kalkar ise, İsmail Kemal Bey'in Ahrar Fırkası zaten haiz-i ehemmiyet olmadığından İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti için meydan boş kalacak, istedikleri gibi oynayacaklardı. İstibdat ve taraftarlarının de dilekleri bu idi.

İttihat ve Terakki Cemiyetini ortadan kaldırmak için onu zayıf düşürmek gerekti. Bunun için de kuvvetlerinin temelini teşkil eden avcı taburlarını ellerinden almak lâzımdı. İşte bu maksatla, günlerce, haftalarca uğraşarak 31 Mart vakası ihdas edildi. Bunu Abdülhamid'in bizzat tertip ve ihzar ettiğini söyleyenler vardı. Hatta Cemiyet ileri gelirlerinden birçokları bu fikirde idiler. Ancak padişahın o sırada bu ihtilali hazırlayarak icra mevkiine koydurmuş olması ihtimali pek azdır. Çünkü onun son derece kurnazlığı ile beraber korkaklığı, cesaretsizliği, adem-i muvaffakiyeti halinde kendisine pek pahalıya mal olacak böyle kanlı ve mühim bir iş yaptırmaya müsait değildi. Fakat vaka hadis olunca derhal benimseyerek ondan istifade etmeyi istediği de muhakkaktır.

O gün, 31 Mart Salı günü çıkan *Volkan* gazetesinde intişar ettiği, yukarda yazdığım ve Yıldız Sarayı'na gönderilen heyet-i mebusenin, asker namına Abdülhamid'den isteyecekleri dört dilekten biri, kabinenin mevki-i iktidardan çekilmesi maddesi elde edilmiş olduğundan artakalan üç dileğin de temini için ihtilalin devamı lâzım geliyordu. Nasıl ki böyle de oldu.

İhtilalin ikinci ve nisanın birinci çarşamba günü de ilk gün gibi geçti. O gün de Mebusan ve Âyan meclisleri toplanmadılar. Ertesi perşembe günü İstanbul'dan savuşmamak, korkup saklanmaya lüzum görmüş olan elli altmış kadar mebus içtima ettiler.

Üç günden beri İstanbul'da cereyan etmekte olan bu haller bütün memlekette, bu gibi hallerde tabii olduğu gibi kat kat artan ve mübalağalı olarak duyulmuş ve yayılmıştı ve bütün Rumeli ve Anadolu vilayetlerinde büyük bir heyecanı mucip olmuştu. Başka yerlerde de bu gibi ayaklanmaların vaki olarak birçok bigünah kanları dökülmesine ve bunun son ucu olarak Meşrutiyet ve hürriyetin tamiri kabil olmayacak surette yıkılmasına ve milletin yine esiri istibdat olmasına meydan kalmamak üzere her tarafta efkârı tatmin etmek lüzumunu hisseden Meclis-i Mebusan bütün vilayetlere: "Meşrutiyete bir hâlel gelmemiştir" diye bir telgraf çektiği gibi Tevfik Paşa kabinesi de aynı halisane bir fikir ile her cihete bu yolda tebligatta bulundu.

Fakat taşra bu telgraflara hiç inanmadı. Bilâkis bu telgraflar vilayetlerde heyecan ve galeyanı

artırdı. “Eğer Meşrutiyet bir tehlike karşısında değilse böyle telgraflara, bu gibi tebliğlere ne lüzum vardı?” deniliyordu. Her taraftan İstanbul’a hükümeti gayri meşruanın tanınmadığına dair protesto telgrafları yağmaya başladı. Bütün vilayet memurları yeni nazırlarla muharebe etmekten imtina ediyorlardı.

31 Mart vakası, bütün vilayetlerden erken olarak Rumeli vilayetlerinde büyük bir heyecan ve galeyanı mucip olmuştu. Abdülhamid’i ilan-ı Meşrutiyete icbar için en evvel hareket eden, bu teşebbüste ön ayak olan Selanik ve Manastır vilayetleri Meşrutiyetin babası demekti. Üçüncü ordu zabitan ve efradını, İstanbul’da Meşrutiyete indirilen darbe, evlâdı büyük bir tehlikeye düşen bir baba gibi fevkalade müteessir etmişti. İkinci ve üçüncü ordular, Selanik, Manastır ve Edirne vilayetleri halkı mücessem bir intikam kesilmişlerdi.

O sırada Selanik’te bulunan Rumeli Orduları müfettişi Birinci Ferik Mahmud Şevket Paşa, orada bulunan zabitanı toplayıp bir nutuk irad etmiş, bundan hürriyet ve meşrutiyetin elden gitmek üzere bulunduğunu, evlâdının ölüm döşeğinde yatan bir baba kadar müteessir bir lisanla söylemişti.

Paşanın bu sözleri, bütün dinleyenleri birer ateş parçası haline getirdi. Ordu hemen silâha sarıldı. Tehlikeye düşen Meşrutiyet ve hürriyeti kurtarmak için hemen İstanbul’a koşmak isteği ile ayaklanan Bulgarlar ve Rumlar da dâhil olduğu halde binlerce genç ve fedakâr gönüllü büyük ve mukaddes hürriyet savaşı için koşup orduyla birleştiler.

Selanik ve Manastır’da cereyan eden bu hallerden İstanbul’da 3 Nisan cuma günü haber aldık. Bu haber İstanbul’daki ihtilâli, kaynayan kazana bir koca soğuk su konmuşa döndü. Derviş Vahdetî ve arkadaşları da dâhil olduğu halde bütün ihtilâlcileri derin bir düşünceye, büyük bir korkuya düşürdü. Birçokları da saklanarak gözden kayboldular. 3 Nisan cuma günü Topkapı halkı, tabur tabur askerin kale kapısından girdiğini görerek hayret ve telâşa düştüler. Acaba bunlar İstanbul’daki asi askere katılmak için mi geliyorlardı. Yoksa onları yola getirmek ve isyanı bastırmak için mi koşmuşlardı? Yine şehirde üç gün evvelki haller, gürültüler ve patırtılar tekerrür mü edecekti.

Bu asker Çatalca istihkâmlarındaki askerdi. İstanbul’da ayaklanan ve şeriat isteyen arkadaşlarıyla birleşmek ve onları kutlulamak üzere zabitlerinin ihtar, emir ve hatta ricalarına kulak asmayarak yerlerini bırakıp İstanbul’a gelmişlerdi. Bir iki gün kaldıktan sonra yine oraya avdet edeceklerdi.

Onlar daha İstanbul’da iken, iki gün evvel Selanik’ten yola çıkan hareket ordusunun ön takımları askerden hali bulunan istihkâmları işgal ile beri tarafa geçmiş olduklarına Çatalca’dan gelen asker geri dönmeye imkân bulamayıp burada kalmışlardı.

Payitahta yürüyen büyük bir düşman ordusuna karşı koymak üzere 1293/1877 Rus muharebesi sırasında Müşir Macar Mehmed Ali Paşa’nın nezareti altında inşa ve sonradan bir kat daha tahkim edilmiş olan Çatalca hat müdafaası, muhafazaları orayı terk etmemiş olsalardı hareket ordusunun İstanbul’a gelmesini imkânsız ve hiç olmazsa pek güç kılacaktı. Fakat milletin uyanık bahtı oradaki askeri İstanbul’a sevk etmiş boş kalan istihkâmların hareket ordusu tarafından işgalini kolaylaştırmıştı.

Mahmud Şevket Paşa Selanik’te Hareket Ordusu’nun kıtaatını hazırlayıp birbiri ardınca kıtaatını hazırlayıp birbiri ardınca göndermek işiyle meşgul olduğundan ordu kumandanı olarak Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa -Çatalca istihkâmının ilk inşasına nezaret eden Müşir Macar Mehmed Ali Paşa’nın damadıdır- evvelce hareket etmiş, 4 Nisan Cumartesi günü sabahleyin Yeşilköy çevresine vasıl

olmuştu.

Askerin şehre girmesinden evvel halka işin hakikatini ve maksadını anlatmak, yanlış bir zanna meydan kalmamak için kumandan paşa İstanbul'da umum Erkân-ı Harbiye riyasetine aşağıdaki telgrafnameyi göndermiştir:

“Otuz üç senelik medid ve meşum bir devr-i istibdattan sonra milel-i Osmaniye'nin galeyan-ı hamiyeti ile istihsal ve istirdat olunan meşrutiyet-i meşruanızı yine dest-i cellâd-ı istibdada tevdi eylemek maksad-ı melunanesiyle, her türlü hile ve fesadı irtikap etmiş ve nihayet zahiren güya şeriat istiyormuş gibi hakikatte şer-i mübîn-i Ahmedî'ye külliye muhalif olarak kanlı bir ihtihal-i askerî ikaina sebep olmuş bulunan melun ve menfur menfaatperestlerin telkinat-ı iblisanelerine kapılmış ve payitahtın ve amaçgâh-ı ümmet olan Meclis-i Âli-i Mebusan'ın al kanlara boyanmasına ve milletin nasiye-i pâkine müşkülü izale bir şaibe-i siyahı mezellet iras edilmesine sebep olmuş bulunan Hassa Ordusu efradıyla Bahriye ve Tophane efradının harekât-ı vakıası altı yüz senelik lekesiz bir namusu inkıyad ve ifaat taşımakta olan mukaddes Osmanlı ordusunu pek büyük bir hicaba düçar etmiş ve bu lekenin fevkalade bir suretle tathir-i emeli hariyla Ayastafonos ve Küçükçekmece'ye gelmiş olan ikinci ve üçüncü ordulardan müfrez kıtaat-ı muntazama-i Osmaniye müsteînen bi-tevfikihi mukteza-yı şer-i mübîn-i Ahmedî'den olan Kanun-ı Münîf-i Esasî'nin badema her türlü tecavüz ve vikâyesi ve payitaht-ı saltanat-ı seniyede asayiş ve emniyetin iadesi ve tahkimiz emrinde tedabir-i müessire ittihazı ve martın otuz birinci gününü millet-i Osmaniye'nin en meşum yevm-i nühuseti getirmeye sebep olan hafiyelerle deniyyüttabı menfaatperestlerin ceza-yı sezalarının tahini maksadıyla teşebbüs eyleyeceği her gûna icraatta muhafaza-i serbestî edebilmek ve bu sayede Osmanlı ordusunun namusunu ikmal eylemek için İstanbul'da bulunan berrî ve bahrî silâh arkadaşlarından âtîdeki hususatı talep eder:

Evvelen: Mart'ın otuz birinci gününden evvel İstanbul'daki berrî ve bahri kıtaat ve sefaine memur olan bilcümle erkân ümera ve zabitanın tekrar kıtalarına alınmalarına mümanaat etmeyerek bunların kâffe-i evamirine körü körüne itaat ve inkıyat göstereceklerine ve siyasî işlere badema hiçbir surette müdahale etmeyerek yalnız vazife-i mukaddemesi askeriyeleriyle meşgul olacaklarına dair şeyhülislâm ve fetva emini ve ders vekili efendiler hazeratıyla kendi kumandanları huzurunda ve Kur'an-ı Mübin üzerine ellerini basmış oldukları halde bir gün içinde umumen İstanbul'da bulunan efrad ve küçük zabitan yemin edeceklerdir.

Saniyen: Kendilerini “Şeriat isteriz” diye iğfal ederek vatani tehlikeye düşürmüş olan alçakların tedibi için ordumuzca ittihaz olunacak tedabir-i tenkiliye ve inzibatiyeye katiyen müdahale etmeyerek ve ordumuzun efradına yan gözle bile bakmayarak onları kendi öz kardeşleri gibi bilecekler ve kendilerini iğfal etmiş olan hafiyelerle edaniyi yine kendi zabitlerine ihbar eyleyeceklerdir.

Bu iki talebimiz İstanbul'da bulunan berri ve bahrî bilûmum silâh arkadaşlarımız tarafından hüsnü suretle kabul olunarak itaat-ı kâmile ve ciddiye ibraz eyledikleri takdirde esna-yı icraatımız da kendilerine katiyen ilişilmeyeceği hususlarının efrad-ı merkûmeye anlayacakları lisan ile izah olunması ve derece-i mütavvatlarının serian tarafı âciziye iş'arı rica olunur.”

Hareket Ordusu Kumandanı

Bu telgrafla beraber bütün İstanbul halkına hitaben aşağıdaki beyanname neşredildi. Duvarlara yapıştırılmak suretiyle de ilan olundu.

“1. Millet senelerden beri icra-yı mezalim eden kuvve-i istibdadı parçalayarak hükûmet-i meşru’a-i meşruteyi tesis etti. Bu kansız inkılâb-ı mes’uddan mutazarrır olan edani-yi gayr-ı meşru’ bir surette temin-i menfaatlerine hadim olan hal-i sabıkın iadesi için bin türlü hîl ü desayis ve denaete müracaat ederek hükûmet-i meşru’a-yı meşrutiyetimizi rehnedar etmek istedi ve bütün âlem-i insaniyetin tel’in eylediği İstanbul faciasının hüduşuna sebebiyet vererek masum kanlar döktü.

2. Millet, hayat ve ikbalinin kâfûl-i yegânesi olan meşrutiyetin rehnedar edilmek ve ahkâm-ı şer’iye ve saadet ve selâmet-i umumiye-i milliyemizi zamin olan kanun-ı esasimizin ayaklar altına alınmak istenildiğini gördü ve bu harekât-ı denaetkâranenin müsebbib-i aslilerini te’dip etmek lüzumunu takdir ederek hey’et-i umumiyesiyle İstanbul üzerine yürümeye karar verdi. İlk kuvve-i icraiye olmak üzere işte bizi İstanbul surları karşısında gördüğünüz bu Hareket Ordusu’nu buraya gönderdi.

3. Hareket Ordusunun maksat ve vazifesi hükûmet-i meşru’a-yı meşrutamızı hiçbir kuvvetin sarsamayacağı surette tersin etmek ve sırf kuvvet-i şeri’at-i garra ile müeyyed bulunan kanun-ı esasının fevkinde hiçbir kanun hiçbir kuvvet olmadığını ve olamayacağını ispat eylemek ve meşrutiyet-i meşruamızın istikrarından memnun olmayan vatan ve millet hainlerine son ve kat’î bir ders-i intibah vermektir.

4. Mazlum ahali ve bitaraf efrad tamamıyla himaye edilecektir. Ancak, muharrikler, müfsitler ve müşarikler behemehal lââyık oldukları tedibat-ı kanuniyeden kurtulamayacaktır.

5. Hey’et-i fazıla-i ilmiye sertac-i ihtiram ve ibtihacımızdır. Fakat mel’anet ve temin-i menfaat-ı âdiye ve şahsiye maksadıyla yalandan kisve-i ilmiyeye bürünerek din ve şeriat-ı Muhammediye’yi tezyif ve istihfaftan çekinmeyerek teşmil-i mefsedete kalkışan bir takım hafiyeler, menfaatperestler elbette mukteza-yı şer ve kanuna göre muamele görmekten halâs edilemeyeceklerdir.

6. Millet, mebuslarının ve muhterem mebusların şayan-ı itimad görüp intihap eyledikleri hey’et-i vükelânın hayatları ve kanun-ı esasının kendilerine bahş eylediği hukuk-ı nüfûz ve selahiyetleri tamamıyla ve kemaliyle temin ve sükûn ve sürûr-ı umumi kat’iyen istihsale dilecektir.

7. Selâmet-i vatan ve saadet-i milliyemizin istilzam eylediği bu icraat-ı askeriyemiz esnasında memleketin inzibata-ı dâhilî ve sükûnet-i tammesini ve cümlelerin muhafaza-i hayat ve malını temin için her türlü tedâbirin ittihazına tevessül edilmiştir.

8. Muhterem süfera ve bilcümle misafirîn-i ecnebiyenin bî-huzur olmalarına meydan verilmeyecektir.

9. İstanbul vak’a-i faciasından kanları dökülen şehidanın ervah-ı muazzaması karşısında hesap vermeye düçar-ı havf ve haşyet olmaya mahkûm olanlar ancak bu facia-yı hûn-alûdun failleri, muharrik ve müşarikleridir. Bu hakikati herkes bilmeli ve telâş ve heyecana kapılmayıp müsterih olmalıdır.”

Hareket Ordusu Kumandanı

Hüseyin Hüsnü Paşa

Yukarıdaki telgrafname ile beyannameyi aynen yazmaktan maksadım, tarihi birer vesika olmalarından başka otuz sene evvelki yazı tarzının bir numunesini göstermektir. Dilimizin o zamanki yazılışı ile bugünkü sadeliği arasındaki fark dağlar kadardır. Eminim ki bu telgrafname ile beyannameyi tamamıyla anlamak ve ne demek istenildiğini kavramak için bugünün okuyucularından birçoğu epeyce güçlük çekeceklerdir.

Hareket ordusu ön kıtalarının Yeşilköy çevresine geldikleri haberi alındı. Ordu kumandanlığının 4 Nisan tarihli beyannamesi 5 Nisan'da bütün gazetelerde intişar etti.

İhtilâlciler, süt dökmüş kedi gibi her biri bir deliğe girdiklerinden öldürülmekten korkarak saklanmış olan meşrutiyetçiler, İttihatçılar ve genç zabıtlar için artık bir korku sebebi kalmamıştı. Bunun için gizlendikleri yerlerden birer birer çıkarak, Hareket Ordusu'nu karşılamak üzere Yeşilköy'e gitmeye başladılar. Sirkeci Garı'ndan, birbiri ardınca hareket eden katarlar Yeşilköy'e koşan halk ile dolu idi.

Bütün mebuslar, âyanlar oraya gitmişlerdi. Her iki meclis bir arada olarak, 1293/1877 Rus Muharebesi'ne nihayet veren Ayastafanos Muahedesi'nin imza edildiği binada, Ayastafanos kulübünde toplandılar. Meclisler İstanbul hükümetini tanımıyorlardı.

Nisanın altıncı günü Yeşilköy'ü işgal etmiş olan hareket ordusunun ilk kıtaları, arkadan gelecek olan kıtalar ve mühimmatı bekliyor ve her türlü ihtimale karşı hazırlanıyorlardı.

9 Nisan perşembe günü akşamı hazırlığını bitirmiş olan ordu ertesi cuma günü sabahleyin hareketle İstanbul'a doğru yürümeye başladı.

On günden beri ihtilâlcilerin, asi askerlerin idaresi altında bulunan şehirde büyük bir düşünce hüküm sürüyordu. Sokaklarda hiçbir hayat eseri yoktu.

O gün cuma olduğundan Hamidiye Camii'nde selâmlık resmi olacaktı. Bermutat alaya giden asker Yıldız Sarayı'nın önündeki meydanda dizilmişlerdi. Saat tam altı da sarayın büyük kapısından çıkan iki kır at koşulu arabada Abdülhamid vardı.

Kışladakiler teslim olmaktan imtina ile mukavemete kalkıştıklarından, Harbiye Mektebi talebesiyle takviye edilmiş olan hareket ordusu Beyoğlu kolu Taksim ve Taşkışla'lara karşı top ve tüfekte ateş açtılar, kışlalardan da şiddetle mukabele olunduğundan bir saatten fazla çarpışma sonunda, yine cephane kalmadığından asiler için teslim olmaktan başka çare kalmadı.

Kışlalar işgal edilip efrat tahtı muhafazaya alındıktan sonra kol Beyoğlu büyük caddesine doğru ilerledi.

Topkapı yoluyla şehre giren asker Harbiye Nezareti kışlasını, müsademesiz işgal eyledikten sonra Babıâli'ye doğru yürüdü. O zaman askerî kulüp olan şimdiki Halkevi binasının önünden geçildiği sırada kulüpte bulunan birkaç asî nefer veya hademe tarafından –bu cihet tamamıyla anlaşılmıştır– pencereden atılan kurşunlardan biri oradan geçmekte olan cephane arabasına isabetle iştiâl ettirdiğinden binaya karşı asker tarafından yaylın ateş açıldığı gibi birkaç gülle de atıldığından duvarlar delik deşik oldu.

Ben o esnada Şeref Sokağı'nın Cağaloğlu Caddesi'yle birleştiği yerde, sağ köşede, bugün Belediye Su İdaresi şubesinin işgal eylediği 3 numaralı binada idim. O zaman orada Mısır mültecilerinden Arapça *El-Adl* ve Türkçe *Protesto* gazetelerini çıkaran Safa Bey'in ikametgâhı idi.

Bu işial ve müsademeyi oradan gördüm. Karşıdaki Halkevi binasının duvarını delip geçen küllenin açtığı delik hâlâ gözümün önündedir.

Bundan sonra Babıâli'ye doğru ilerleyen kol Eminönü, köprü yoluyla Tophane Kışlası'na gidecekti. Birdenbire Babıâli binasından ateş başladı. Bu ateşi açanlar Babıâli karakol efradı idi. Bu hiç beklenilmeyen taarruza karşı İran Sefarethanesi önünden aşağıya doğru inmekte olan top ile birkaç gülle atıldı, mukabelenin, müdafaanın imkânsızlığını gören karakol efradı terki silâh ettiler. Tophane ve Kasımpaşa'daki Bahriye kışlaları işgal olunduktan sonra o gün için yapılacak bir iş kalmamış ve akşam da olmuştu.

Ertesi 11 Nisan cumartesi günü Yıldız Sarayı civarındaki kışlalar abluka edilip teslim olmaları için kışlalardaki İkinci Fırka efradına haber gönderildi. İkinci Fırka kıtaatı, bilhassa Arap ve Arnavut maiyet taburları şiddetle mukabele etmek istiyor ve teslimi yaklaşıyorlardı. Karşı koymak için hünkârdan izin istediler. Abdülhamid böyle bir müdafaaya kalkışılır ve müsademe vaki olursa kendi hayat ve saltanatının tehlikeye düşeceğini düşünerek:

“Onlar da bizim askerimiz ve kardeşlerimizdir. Kardeşkanının dökülmesini istemem.”

Diye çarpışmaya izin vermemiş olduğundan Yıldız Sarayı ve kışlaları da bilâ müsademe teslim alındı.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'u işgali sırasında, Selanik'te bulunan Mahmud Şevket Paşa İstanbul'a gelerek ordu kumandanlığını eline almıştı.

1294/1878 senesinde, Ali Suavi meselesinden dolayı Harbiye Nezaretindeki Taşkısla'da –sonradan Bekirağa Bölüğü adını alan kışla– mahpus bulunduğumuz sırada bizimle beraber bulunan babası Bağdatlı Süleyman Bey'i görmek üzere geldiği sırada defaatle görmüş ve konuşmuştum. O zaman kendisi ya askerî idadi veya rüşdî talebesi idi.

10 Nisan cuma günü akşamı idare-i örfiye ilân etti.

Gazetelerde neşredilmek, duvarlara yapıştırılmak suretiyle ilân olunan idare-i örfiye kararnamesi şöyle idi:

“Meşrutiyet-i meşrua idaremizin mükemmelen teyid ve takviyesiyle beraber âtiyen onun cüzî mertebede düçar-ı zaaf ve tezelzül olmaması, vatanî mukaddesimizle mevcudiyet-i milliye-i Osmaniye'mizin temin-i selâmet ve bekası esbabının istikmali hakkında bu kere mübaşeret olunan harekât-ı askeriyemizden ve inayet-i Hak'la rehin-i muvaffakiyet olmuş ve bunun netayic-i hasene ve hayriyesinin iktilaf ve meşrutiyet-i mukaddesimizin metin bir surette teâlâ ve takviyesi, fevkalâde haiz-i ehemmiyet olan payitaht asayişinin istihsal ve idamesine mahut mütevakkıf bulunmuş olduğundan bugünden itibaren İstanbul ve bilâd-ı selâse ile İzmit ve Çatalca sancaklarında ve Adalar ve Beykoz ve Kartal ve Gelibolu kazalarında idare-i örfiyenin ilân ve tatbikine karar verildiği ve binaenaleyh bu sırada mahallî asayiş mahalli en ufak bir hareket idarei örfiyece pek ağır mücazâtı müstelzim olacağından herkesin ona göre kemâli basiret ve intibah üzerine hareket eylemesi lüzumu

ilân olunur.”

Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı

Bu kararnamenin neşir ve ilânı üzerine herkese sükûnet geldi, korku ve endişe kalmadı.

O sırada ordunun İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı olduğu şayiası çıkarıldı. Bunu, sonradan Cemiyete girerek yine çıkarlarını temin etmeye muvaffak olan türediler, halka karşı kendilerinin kuvvetini göstermek maksadıyla yapmaya başlamışlardı. Bu şayiayı tekzip ile ordunun hür ve müstakil olduğu ilân edilmek maksadıyla bir beyanname neşrine lüzum görüldüğünden ordu kumandanlığı aşağıdaki beyannameyi neşretti:

“Ceraid-i mahalliye ve ecnebiyeden ekserisi hareket ordusunun İttihat ve Terakki Cemiyeti ile münasebette bulunduğunu dermeyan ediyorlar. Bu fikir ve mütalaa tamamıyla muhalif-i hakikattir.

Umum Osmanlı orduları, kâfil-i feyz ü nusrat-ı muhafazası Osmanî olan idare-i meşrutanın namına ahid ve misak etmiş olmaları hasebiyle ahiren İstanbul'da vukua gelen teşebbüsat-ı irticaiyeyi imha ve Bünyan-ı devleti tarsin emeliyle bilittifak müsteiznen bitevfik-i Teâlâ İstanbul üzerine bir ordu sevk etmişlerdi.

Bu ordunun kumandanlarıyla zabitan ve efrattan hiçbirisi bir cemiyete, furuk-ı siyasiyeden hiçbirisine mensup değillerdir. Esasen siyaset-i devlete müdahaleleri katiyen caiz olmayan zabitan ve efrad-ı askeriye-i Osmaniye yalnız mafevkleri taht-ı nüfuz ve tesirinde bulunmayacaklar ve aksi hareketi sabit olanlar kanunen tecziye edileceklerdir.

Binaenaleyh Hareket Ordusu'nun bir cemiyet-i hafîye veya celiyeye münasebeti veya hususî ordunun herhangi bir tesir tahtında hareket etmekte bulunduğu hakkındaki müddeanın külliyyen asıl ve esası olmadığı ilân ve ihtar olunur.”

12 Nisan 1325/26 Nisan 1909

Bu da Mehmet Şevket Paşa'nın imzasıyla idi.

Kışlalardan ve öteden beriden toplanan asi efrat takım takım Harbiye Nezareti'ne getirilerek oradaki kışlalara dolduruldukları gibi Yıldız Sarayı'ndaki tüfekçiler, kapıcılar, aşçıları ve sair hademe yakalanıp kafil kafil Kumkapı önünde demirli bulunan İdare-i Mahsusa'nın İzmir vapuruna götürülüp muhafaza altına alındılar. Sonra cümlesi Selanik'e gönderildiler.

Mabeyin başkâtibinden başlayarak bütün memurlar hep yeni tayin edilmiş olduklarından Abdülhamid'in yanında eskilerden birkaç haremağası ile hizmetkâr kaldı.

14 Nisan Salı günü Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan bir arada olarak toplandılar. Ve padişahın hal ve ıskatına karar veriler. Bu toplantıya, Abdülhamid'in cülus günü mabeyin başkâtibi olarak az bir zamanda vezir ve sadrazam olan, padişaha her hususta akıl hocalığı eden, 1324/1908'de mecburen ilân olunan Meşrutiyeti de suya düşürmek için yedinci defa sadarete getirilip Harbiye nazırlarının hünkâr tarafından tayin edilmelerine dair olan hatt-ı hümayunu tesvit eden ve “Şapur Çelebi” denmekle maruf olan Said Paşa, Âyan reisi sıfatıyla riyaset eylemiş ve hal keyfiyetini ilk önce meclise o teklif etmişti.

Abdülaziz'in hal'iyle sultan Murad'ın cülus günü babamla beraber, Dolmabahçe Sarayı'nın

sonradan Hazine-i Hassa Nezareti olan paşa dairesinde idim. Babamın çok iyi bir dostu olan Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi yanımıza geldi ve babama:

*Kendi elinle yâre kesüp verdiği kalem,
Fetva-yı hûnuna hakkını yazdı iptida*

Beytini okumuştı. Malûm olduğu veçhiyle Hayrullah Efendi'yi saray imamlığına alarak şeyhülislâmlığa kadar yükselten Abdülaziz idi ve hal'ine fetvayı da o vermişti. Bu defa da Said Paşa'nın hali ve ıskat kararını veren celseye riyaset ve onu ilk önce teklif ettiğini duyduğum zaman otuz üç sene evvel Dolmabahçe Sarayı'nda Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin ağzından işittiğim bu beyti hatırlarım.

Mahmud Şevket Paşa ve Hüseyin Hüsnü Paşalar hazır olduğu halde meclisin o gün öğleden evvel verdiği bu kararı Abdülhamid'e bildirmek üzere şimdi adlarını hatırlayamadığım üç kişilik bir heyet seçilerek derhal Yıldız Sarayı'na gönderildi. Abdülhamid bu heyeti odasında ve ayak üzerinde kabul etti ve tebligatı lâkayt ve sakın bir tavırla kabul edip Çırağan Sarayı'nda kalmayı arzu eylediğini söyledi.

Başka bir heyet de Dolmabahçe Sarayı'nın veliaht dairesinde bulunan Reşad Efendi'nin nezdine gönderilerek bu karar tebliğ edildi.

Ayastafanos'ta (Yeşilköy) hal kararları verildiği, yarım saat sonra İstanbul'a yayıldı. Herkes ağır bir yük altından kurtulmuş gibi geniş nefes alıyor ve seviniyordu.

Yeni padişahın tahta oturma ve biat töreni Harbiye Nezareti'nde yapılacaktı. Bunu duyan halk her taraftan Beyazıt Meydanı'nda toplandılar. Rense, -Arnavutlukta bir kasaba– millî taburu, aba potur ve cepkenden ve keçe külâhtan – bu külâhların üzerinde “Ya hürriyet ya ölüm” yazılı idi – ibaret olan millî kıyafetleriyle Harbiye Nezareti'nin dış kapısından binanın kapısına kadar iki sıra dizilmişlerdi. Top bataryaları yangın kulesinin önünde mevki almışlardı ve onların yanından bir alay süvari ikame edilmişti. Bu toplar, töreni müteakip cülusu, yüz bir pare top atarak halka ilan edeceklerdi.

Yeni padişah Dolmabahçe Sarayı rıhtımından, beraberinde Gazi Ahmed Muhtar Paşa olduğu halde “Söğütlü” yatına binerek Sirkeci iskelesine geldi. Oradan araba ile etrafında Harbiye Mektebi talebesi Hareket Ordusu efradıyla külâhlı gönüllülerden birer müfreze olduğu halde, halkın çılgın ve şiddetli alkışları arasında Harbiye Nezareti'ne geldi. Bütün vükelâ, erkân, ümera ve zabitan-ı askeriye ile rical-i hükümet oraya toplanmışlardı.

Âdet olduğu veçhiyle önce Nakibü'l-eşraf ve Şeyhülislâm tarafından olmak üzere biat resmi yapıldıktan sonra atılan toplar bu mühim hadiseyi halka ve telgraflar da bütün dünyaya ihbar ve ilân etti.

Yeni padişah, Sultan V. Mehmed, yine Ahmed Muhtar Paşa ile beraber arabasına binerek Divanyolu tarikiyle sarayındaki Hırka-i Saadet Dairesi'ne gitti. Oradan da Soğukçeşme, Köprü, Galata yolu ile Dolmabahçe Sarayı'na avdet etti.

O gece İstanbul'da samimi şenlikler yapıldığı sırada Yıldız Sarayı'na giden bir heyet, küçük çocukları ve zevcelerinden birkaçı ile beraber Abdülhamid'i, arabalarla Sirkeci istasyonuna getirerek katarı mahsus ile Selanik'e götürdüler ve orada Banker Alatinî Köşkü'ne yerleştirdiler.

İşte bu suretle otuz üç sene süren devr-i Hamidî'ye nihayet verildi.

Cülus günü Tevfik Paşa kabinesi ipka edilmişti. Birkaç gün sonra ihtilâlcilerin talebi üzerine sukut eden kabinenin tekrar iktidar mevkiine gelmesi yar ve ağıyara karşı iyi bir tesir yapacağı yeni padişaha arz edildiğinden Hüseyin Hilmi Paşa kabine teşkiline memur edilip Tevfik Paşa da Londra sefaretine tayin olundu.

22 Nisan tarihinde teşekkül edip işe başlayan kabine reisi, birkaç gün sonra Meclis-i Mebusan'da programını okuyup itimat kararı istediği zaman bu irticaî hareketi vukuundan evvel keşf ve sonra da tenkil edemediğinden dolayı mesul edilmesi lâzım geleceğini söyleyerek Berat mebusu ve Ahrar Fırkası lideri İsmail Kemal Bey'in itirazına rağmen 5 muhalif reye karşı 192 rey ile kabineye itimat olundu.

Muhtelif rey verenler: İsmail Kemal (Berat), İsmail (Gümülcine), Lütfü Fikri (Dersim), Müfid (Engürü) Beylerle İstanbul Mebusu Zohrap Efendi idi.

31 Mart ihtilalinin mürettip ve müşevviklerini toplamaya başlayan Hareket Ordusu kumandanlığına, imzalı imzasız, yazı ile veya ağızdan birçok ihbarat vuku buluyordu. Suçlu diye bildirilen bu adamlar da hemen yakalanarak Harbiye Nezareti'ne giriliyor. Bekirağa Bölüğü adı verilen Beyazıt Taşkışlası'na dolduruluyordu.

1294/1878 senesi, Ali Suavi vakasından sonra kurulan büyük idare-i örfiye divan-ı harbince muhakemeleri icra edilmek üzere toplanılan binlerce kişilerle altlı üstlü dolan bu kışla bu defa da yine alt ve üst katları dolmuştu.

Tarihin garip bir cilvesi olarak o zaman (1294'te) orada mahpus bulunan Bağdatlı Süleyman Bey'i ziyaret için gelen on dört on beş yaşlarındaki talebe Mahmud Şevket, otuz üç sene sonra idare-i örfiyenin âmiri ve Hareket Ordusu kumandanı olarak, mevkufların hallerini görmek için birkaç kere oraya gelmişti.

İttihat ve Terakki erkânından bazı garazkârlar ile sonradan Cemiyete çatarak iş başına geçmek çaresini bulan birçok devri istibdat mensupları, geçmiş hal ve zamanlarını bilen ve kendileri için daimî bir tehlike teşkil edenleri ortadan kaldırmak için en iyi ve kolay bir fırsat bulduk sanarak, birer birer tutturup hapse gönderiyorlardı. Bunun için de deliğe tıklılması arzu olunan adamı Hareket Ordusu efradından birine göstermek kâfi idi.

Volkancı Derviş Vahdetî, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti mensuplarından birçokları, Meşrutiyet idare muhalifleri hep toplanmıştı. Vakada parmakları olanlardan birkaçı, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinden evvel kaçmış ve kapağı Avrupa'ya atmış idiler.

Kaçamayarak yakayı ele verenlerle, hiç suçları ve hatta haberleri bile olmayan ve sırf vücutlarının kaldırılması istenildiği cihetle kendilerine kabahat isnat edilerek götürülüp kışlaya doldurulanların sayısı birkaç bini aşmıştı.

Fakat her zaman evdeki hesap çarşıya uymaz. Divan-ı Harbe icra-yı nüfuz ederek istediğimizi yaptırırız sananlar çok geçmeden yanıldıklarını anladılar. Mahmud Şevket Paşa divan-ı harpler için lazım gelen evsafi haiz, kanundan başka hiçbir kuvvete baş eğmeyerek erkân-ı askeriyeyi seçmiş ve tayin etmişti.

Ferik Hurşid Paşa'nın başkanlığı altında kurulan divan-ı harp ise, icap eden tahkikat ve tetkikatı yapmaya başladı. 31 Mart Vakası'nda doğrudan doğruya alâkadar olan Derviş Vahdetî'nin *Volkan*'ı, hâdiseden birkaç gün evvel köprü üzerinde öldürülen muharriri Hasan Fehmi için yaptığı şiddetli yazılarla halkı heyecana getiren *Serbestî*, mebus olmadığından dolayı İttihat ve Terakki'ye düşman kesilen Ali Kemal'in -Biz Halep'te sürgün iken Ali Kemal da oraya nefyedilmiş ve vilâyetçe, âdet olduğu veçhile Meclis-i İdare kâtipliğine memur olunmuştu. O zaman vilayet bütün sürgünleri pek serbest tutuyordu. İstedığımız yere, köylere, yazlıklara giderdik. Bir gün vilâyet, İstanbul'dan aldığı bir emir üzerine sürgünleri kale kapılarından dışarı çıkarılmamasını emretti. Bu telgrafın Ali Kemal tarafından saraya gönderilen bir jurnal üzerine olduğunu anlayan bütün sürgünler onunla kati münasebet etmiştiler- başmuharriri bulunduğum *İkdam* ile Kâmil Paşa'nın naşir-i efkârı olan *Yeni Gazete*'nin son günlerdeki neşriyatı efkâr-ı umumiye İttihat ve Terakki aleyhine kaynaştırarak vakanın hüdusunu kolaylaştırdığı söyleniyor ve bu şayiayı *Serbestî* sahibi Mevlanzade Rifat; *Yeni Gazete* sahibi Abdullah Zühtü, *İkdam* sahibi Cevdet ve başmuharriri Ali Kemal Beylerin firarları da teyit ediyordu.

O sırada işlerin çokluğu ve bir divan-ı harple bitirilmesi güç olduğu için Ferik Aydoslu Hüsnü Paşa'nın riyasetinde ikinci bir divan-ı harp de kuruldu.

Birinci divan-ı harp burada kalan, vaka ile hiçbir alakaları olmayan muharrirleri, Ahmet Rasim (mebusken birkaç sene evvel vefat etmiştir) Mahmut Sadık (En değerli ve eski bir sahibi kalem olan mumaileyh dört beş sene evvel sefalet içinde terkin-i hayat etmiştir), Mehmed Halid (emektar ve değerli bir muharrir olan mumaileyh kendini üstüne gaz yağı dökerek yakmıştır), Ekrem Reşat, Selanikli Tevfik, Mithat (ecel-i mevutlarıyla ve zaruret içinde ölmüşlerdir), Vıran Kelleyan, Avanzade Süleyman (değerli bir muharrir olduğu halde son derece işrete iptilâsı dolayısıyla evinden kovulmuş ve Büyükada'da bir taş ocağında ölüsü bulunmuştur), Acem Hüseyin (*Tercüman-ı Hakikat*'te çalıştığı sırada vefat etmiştir), Baba Rüştü (birkaç sene evvel Cerrahpaşa Hastanesi'nde hayata göz yummuştur) ve şimdi isimlerini de hatırlamadığım bir hayli matbuat mensupları sorguya çekilip, vaka ile alakaları olmadığı anlaşıldığından serbest bırakıldılar. O sırada ben de Hurşit Paşa divan-ı harbine üç defa çağırılarak sorguya çekilmiştim.

Nihayet divan-ı harpler, birçok incelemelerden sonra suçlu ve suçsuzları ayırdılar. Suçsuzları derhal tahliye mücrimlerin cezalarını tertip ettiler.

Divan-ı harpler teşekkül edince en önce Ada misafirleri ve enkaz-ı istibdat denilen Abdülhamid bendeganından pek ziyade su-i şöhretleri olanlar yüz yedi kişinin sürgüne gönderilmesi hakkında bir karar verdi.

Bu kararda deniliyordu ki:

“İstanbul'da kalmaları mahal-i asayiş ihlâl edecek derecede bir tesir hasıl eylediği anlaşılan enkazı istibdadın 10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908 tarihinden sonra yaptıkları intikal ve satış muameleleri nazarı itibara alınmamak şartıyla emval ve emlâklerinin haciz altına alınması, rütbe, nişan ve madalyalarının refi ve istirdadı ve hakk-ı tekaütten ispatları ve kendilerinin Osmanlı kalelerinden birinde nezaret altında bulundurulmaları temini asayiş ve inzibat nokta-i nazarından hem elzem görülmüş olduğundan, elde bulunan birçok vesikaların tetkikiyle haklarında kanunî hükümleri sonradan icra edilmek üzere şimdiden iktizasının icrası...”

Bu karar padişaha arz olunarak iradesi alındıktan sonra cümlesi İdare-i Mahsusa'nın İzmir

vapuruyla Midilli kalesine gönderildiler.

Bunlar yüz yedi kişi olup hatırında kalmış olanlar şunlardır:

- Serasker sabık Ali Rıza Paşa (Avrupa’ya gidenlerden biridir).
- Askerî Mektepler Nâzırı ve Tophane Müşiri Zeki Paşa.
- Dahiliye Nâzırı Memduh Paşa.
- Bahriye Nâzırı Hasan Paşa.
- Şehremini Reşid Mümtaz Paşa (Abdülhamid’in sevgili şehremini Rıdvan Paşa’nın Şura-yı Devlet azasından ve Bedirhanogullarından katlettirdikten sonra şehremini olmuştur.)
- Hassa Ordusu Birinci Fırka Kumandanı Müşir Sadeddin Paşa.
- Hassa Ordusu İkinci Fırka Kumandanı Müşir Şevket Paşa.
- Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Tahsin Paşa.
- Mabeyinci Ragıp Paşa.
- Sertüfekçi Müşir Tahir Paşa.
- Askerî Mektepler Nâzır-ı sanisi Rıza Paşa.
- Beşiktaş Muhafızı Vasıf Paşa (Beşiktaş Muhafızı Müşir Hüsnü Paşa’nın muavini idi. Paşanın vefatından sonra muhafız olmuştur).
- Hususî yaver Çerkez Kabasakal Mehmed Paşa (Sonradan idama mahkûm ve Sultanahmet Meydanı’nda salbedilmiştir).
- Saray şeyhi Hayatizade Ebü’l-Hüda Efendi oğlu Mabeyn-i hümayun ikinci kitabetçisi Hasan Bey.
- İbriktar Kâmil Bey.
- Sabık Zaptiye Nâzırı Kayserili Hamdi Bey.
- Matbuat Müdürü ve Sansür Memuru Ebu’l-Mukbil Kemal Bey (1316/1899 senesinde *Tarik* gazetesi başmuharriri bulunduğum sırada Filozof Rıza Tevfik, Avanzade Süleyman Beylerle beraber orada yazıyordu. Sonradan Şişli’deki Hamidiye Etfal Hastanesi Sertabibi İbrahim Paşa’ya çatmış, hafiyelik ve jurnalciliğe başlamış olduğundan birkaç sene zarfında bâlâ rütbesini (birinci ferikliğe muadil mülkî bir rütbe idi) ihraz ile matbuat müdürü olmuştu. Matbuat mensupları arasında “kılkuyrak” demekle maruf idi. Türk matbuatının en ziyade tazyike duçar olduğu zaman, onun müdürlüğü esnasındadır.)
- Şura-yı Devlet Azasından Nazif Sürurî Bey.
- Maarif nezareti evrak müdürü esbak Ali Galip Bey.
- Posta ve Telgraf meclisi reisi Sultanzade Salâhi bey.

Bunlardan bir kaç bir kolayını bularak Midilli’ye uğrayan ecnebi vapuruyla Avrupa’ya kaçtıkları

gibi birkaçı da orada vefat etmişler ve orada kalanları da Balkan Harbi esnasında Akdeniz’de Osmanlı hâkimiyeti kalmadığından İstanbul’a dönmüşlerdi. Bunlar avdetlerinden bir müddet sonra padişah V. Mehmed Reşad tarafından affedildikleri cihetle medenî haklarına yeniden sahip olmuşlardır.

Birinci Hurşid ve ikinci Hüsnü Paşa divan-ı harplerince uzun uzadıya incelemeden ve derin tahkikattan sonra suçlu oldukları tebeyyün eden: *Volkan* gazetesi sahibi ve İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti müessisi Derviş Vahdetî; Mısırlı Mehmet Safa Bey’in çıkardığı Arapça *El-Âdil* ve Türkçe *Protesto* gazeteleri muharrirlerinden Nadir Fevzi; İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi (Nuruosmaniye civarında Şeref Efendi Sokağı’nda bugün Ebuzziya Matbaası olan bina) ile Tanin ve Şura-yı Devlet matbaalarını tahrip ve yıkmaya ön ayak olan Abdülhamid hafiyelerinden Behçetpaşazade Hakkı; sabık Şura-yı Devlet azasından, devri istibdat ve meşrutiyette hafiyelikle işgal eden Tayyar; Zaptiye Nezareti yaverlerinden Binbaşı Ramazan; Miralay Topal İsmail; Enderunlu Mustafa Bey ve Abdülhamid’in başmusahibi Cevher Ağa; yaver-i mahsus Çerkez Kabasakal Mehmed; Erzurum mevki kumandanı Yusuf Paşalar idama mahkûm edilmiş, Ayasofya ve Sultanahmet Meydanı’nda asılmışlardır.

Serbestî gazetesi sahibi Mevlanzade Rifat (İki sene evvel Romanya’da ölmüştür); *İkdam* gazetesi muharriri Ali Kemal (Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın mevki-i iktidarda bulunduğu sırada Maarif ve Dâhiliye Nezaretlerinde bulunmuş, bir müddet *Peyam-ı Sabah*’ı neşretmişti, harekât-ı milliye esnasında İzmit’te halk tarafından linç edilerek öldürülmüştür), *Mizan* gazetesi sahibi Murad, Meclis-i Kebir-i Maarif azasından Kilisli Rasih, Cemiyet-i Rusumiye azalığından kadro harici Mısırlı Sülâvi beyler, Encümen-i Teftiş ve Muayene azalığından kadro harici Hoca Hayret, Darü’l-Hikmetü’l-İslâmiye azasından Rasih Efendilerle isimlerini derhatır edemediğim bazı kimseler hapis ve nefye mahkûm olarak, firarî Rifat, Ali Kemal ve Rasih Beylerden gayrisi Midilli ve Bodrum kalelerinin gönderildiler.

Ali Kemal Bey’in mahkûmiyeti sebab-i hal’dan sonra Yıldız Sarayı’nda ve padişahın masası üzerinde hareket ordusuna karşı silâhla mukabeleyi tavsiye eder birkaç jurnali bulunmuş, mizancı Murat beyin sebebi mahkûmiyeti ise gazetesinin 31 Mart günü, vaka-i irticaiyeyi takdir, tahsin ve tasvip eder yazılar yazması idi.

Murat Bey padişah tarafından affedildiğinden birkaç gün sonra tahliye edilmişti.

Sülâvi Beyle Hoca Hayret Efendi menfalarında vefat etmişlerdir. Hoca Rasih Efendi berhayattır. Mumaileyhi bundan altı sene evvel İstanbul umumî hapishanesinde gördüm. Bir başka siyasî meseleden dolayı mahkûm ve mahpus idi. Cumhuriyetin onuncu yıldönümü münasebetiyle yapılan aff-ı umumide tahliye edilmiştir.

Şeyh Mehmed Ebü’l-Hüda Efendi Meşrutiyet’in ilanından sonra Adana’ya naklinden ve zuhur-ı hadisattan pek çok müteessir olmuş, Abdülhamid sarayına mensup olanlardan birçoklarına yapıldığı gibi kendisine karşı da tahkir ve tecavüz vukuundan korkarak şiddetli heyecanlara kapılmış olduğundan hastalanmış idi. Bunun neticesi olarak vefat etmiş ve dünyadan bütün bütün elini çekmiştir.

İşte Abdülaziz devrinde 1292/1876 senesinde Halep nakibü’l-eşraf kaymakamı olmak için İstanbul’a gelmiş olan Halepli Şeyhun Han kariyesi Rufaî şeyhi Hasan Efendi’nin oğlu ve Derviş Ebü’l-Hüda, fevkalâde şansının yardımı, büyük zekâsının kuvveti sayesinde Osmanlı sarayında otuz

üç sene en yüksek mevkileri işgal etmiş, nihayet her insanoğlu gibi yakasını pençe-i ecele teslim eylemiştir.

Aleyhinde söylenen sözlere meşrutiyetin ilânını müteakip çıkarılan rivayetlere rağmen Ebü'l-Hüda fena bir adam değildi. Fakat etrafını alan bir takım alçakların sevk ve iğvası ile jurnalciliğe sulûk etmiş ve bununla beraber hiçbir kimsenin evini yıktığı duyulmamıştı.

^[1] Bu Abdülkadir Efendi, Sultan Hamid’in son Şeyhülişlâmı Cemaleddin Efendi’nin amcası idi. Halep’in en eski bir ailesinin reisi idi. Kapısı açık, misafirperver bir zat idi.

^[2] Şeyhülislâm Dairesinde.

^[3] Türkiye Cumhuriyeti’nin ilânına kadar İstanbul’a “Dersaadet, Dârüssaade, Dârülhilâfe” derlerdi.

[4] Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa, babamın dayısı Çerkez Hafız Paşa'nın damadı idi.

[5] Yalancı demektir.

[6] 1291/1875 senesinde ikinci defa şeyhülslâm olan bu zat, Abdülaziz'in hal'inden bir ay kadar evvel azledilmiş ve vefat etmiştir.

[7] Halep’te sürgün iken, halkın çiğ patlıcanı hıyar gibi yediklerini gördüm.

[8] “Bir kuruş ver”

^[9] Ebü'l-Hüda'nın bu çil kuruşları sonra Lala Said Ağa'nın küçük oğluna verdiğini bilâhare öğrendim.

^[10] Falcılık sanatı dünyanın her tarafta; hususiyle Avrupa ve Amerika’da bugün bile bir hayli müşteri bulur. Ve çok kazanç temin eder. Gazetelerde ilânları, reklâmları görülür.

[11] Bu numara mezkûr evin bugünkü numarasıdır.

[12] O zaman İstanbul’da cemiyetin nüfuzlu erkân Namık Kemal, şair Ziya, Ebüzziya Tevfık, Evkaf keşebesinden Aksaraylı Aziz, Muharrir Agâh ve Said Beylerle Filibeli Ahmet Paşa, Kazasker Şirvanizade Ahmed Hulusi, Basiretçi Ali Efendiler ve Fatih zaptiye alay beyi dayım Kerim Bey idiler. Babam da onlardan idi. Cemiyet erkânının toplantı yeri Okçularbaşı’nda Sarafim Efendi Kiraathanesi’nin arka tarafındaki oda olup Namık Kemal ve Ziya Beylerle Şirvanîzade Ahmet Hulûsi Efendi ara sıra Tavşanbaşı’ndaki Midhat Paşa Konağı’na da giderlerdi.

^[13] Meşhur *Harabat* adlı seçme şiirler kitabının ve onun terci-i bend ve terki-i bentleri sahibi şair Ziya Paşa'dan. *Zafername* adlı eser de onundur.

^[14] Bosna-Hersek, Rumeli isyanı şiddetle devam ediyordu. Hazine de para yoktu. Oralardaki asker in aç kalmamas ı için mahallerinden gelen telgraflar üzerine Balat sarraflarından, ağır faizlerle tedarik olunan paran ın gönderebilmek üzere oldu ğunu Mahmud Nedim Paşa'ya gizlice Valide Sultan'a ve o da Abdülaziz'e haber vermiş, padişah da hemen iki yaver göndererek o parayı saraya ald ırtmıştı.

[15] Sultan Murad'ın cülûsu günü, Beşiktaş muhafızı tayin olunan Kerim bey Abdülhamid'in cülûsunu müteakip Musul zaptiye alaybeyi olarak oraya gönderilmiş ve orada vefat etmiştir. Annemin teyzesi oğlu olduğundan kendisine dayı derdik.

[16] Şimdiki Vilayet Konağı.

[17] Sultan Aziz'ın bu düşüncesiz sözleri Sultan Murad'ın cülûsu günü Hayrullah Efendi,

Kendi elimle yare kesüp verdiğim kalem

Fetva-yı hûn na-hak mı yazdı iptida

Beytini okumuştı.

[18] Sultan Beyazıt'ta şimdiki üniversite binası.

[19] Beyazıt'ta şimdiki üniversite binası.

[20] Abdülaziz'in intihar etmeyerek Midhat, Damat Mahmud ve Nuri Paşaların emir ve tertibi ile katlettiildiği, güya sonradan anlaşıldığından sarayda kurulan bir mahkemenin kararıyla paşalar Taif'e nefyedilmiş idiler. Hâlbuki Abdülaziz'in katledilmediği ve intihar ettiği muhakkaktır.

[21] Erzurumlu Sübezade Namık Efendi adlı birinin oğlu olup sadaret mektupçuluğundan, padişahın eniştesi Damat Mahmud Celâleddin Paşa'nın sevkiyle cülûsu günü Mabeyn-i Hümayun başkitabetine gelen ve bir sene sonra vezir olup 1296/1880, 1297/1881, 1299/1883, 1300/1884, 1312/1896, 1319/1903 ve 1324/1908 senelerinde yedi defa sadrazam olduktan sonra Meclis-i Âyân reisliğine tayin olunan Said Paşa'dır. 31 Mart Vakası'nı müteakip Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun İstanbul'u işgali sırasında Âyân ve Mebusan meclisleri Ayastafanos'ta (Yeşilköy) toplanmıştı. Her iki meclisin bir arada vaki olan bu tarihî toplantısında âyân reisi olmak dolayısıyla ziyaret eden Said Paşa efendisi, velinimetini olan Abdülhamid'in hal'ine karar verilmesini heyet-i umumiye teklif etmiştir.

[22] Ebü'l-Hüda'nın o gün Abdülhamid'e neler söylediği hâlâ anlaşılamamıştır. Gerek padişah ve gerek Ebü'l-Hüda bunları kimseye söylememişlerdir.

^[23] Abdülhamid’in kendi validesi vefat etmiş olduğundan valide sultan yerini işgal eden üvey annesi.

[24] Abdülhamid, huzuruna kabul ettiği her kim olursa olsun, odasına girdiği zaman ayağa kalkmamak için ziyaretçisini ayakta olarak kabul ederdi, yalnız o gün şeyh için ayağa kalktı.

[25] Ebü'l-Hüda Efendi'nin Serkarin Hacı Osman Bey'in konağına misafir edilmiş olduğunu söyleyenler de vardır.

[26] Sonradan paşa olan bu zat 1908’de ilânı meşrutiyeti müteakip toplanan mecliste de Halep mebusuydu. Umumî Harp’ten evvel vefat etmiştir.

[\[27\]](#) Bu zat İstanbul'da Beşiktaş'ta oturan binbaşılıktan emekli Doktor Ahmed İkbâl Bey'in babasıdır.

[28] Gaziantep ileri gelirlerinden “Mısırlıoğlu” demekle tanınmış Abdullah Efendi’nin oğlu olup İstanbul’da tahsil etmiş ve 1293/1877 Meclis-i Mebusan’ına, babasının delâlet ve tavassutu ile ikinci kâtip tayin olunmuştu. Meclis, malûm olduğu veçhile dağıldıktan sonra Hazine-i Hassa’ya intisap ederek Çiftlikân-ı Hümayun müdürlüklerinde bulunmuştu. Vefat etmiştir.

[29] Mazhar, Rufaî dervîşlerinin seyahatleri esnasında salyan ederken ve tekkelerde tarikat ayini icra eylerken çaldıkları koyun derisinden, kalbur çemberi gibi kalın çemberli, birçok demir halkalar ve zincir parçalarıyla süslü, çalındığı zaman âdeta davul gibi ses çıkaran büyük deflerdir.

^[30] Mabeyin başkâtibi olduğu gün bâlâ rütbesini almış ve 1294/1878 senesinde ise Mülkiye rütbelerinin en büyüğü olan vezaret ile Said Paşa olmuştu.

[31] Ekseriya Kahvecibaşı Mahmut Efendi'yi.

^[32] Bu jurnal üzerine Süleyman Paşa İstanbul’a çağrılarak Bab-1 Seraskeri Taşkışlası’nda (şimdiki üniversitenin Mercan Yokuşu kapısı tarafındaki bina) bir odada hapsedilmiş ve bilâhare Bağdat’a nefyedilmişti. Orada vefat etmiştir.

[33] Abdülhamid’e ilk verilen jurnal budur. Bu journali verene kaydı hayat şartıyla Hazine-i Hassa’dan kırk lira maaş tahsis olunmuş idi.

[34] Ali Suavi Vakası ve Aksaray Cemiyeti dolayısıyla İstanbul’da toplanıp Bab-ı Seraskeri Taşkışlası’na doldurulan bin kûsur adamın muhakemelerini icra için serasker kapısında teşkil olunan idare-i örfiye divan-ı harbince idamına karar verilmiş olan bu Aziz Bey’in cezası padişah tarafından müebbet kürek cezasını tebdil edilerek Akkâ kalesine sürülmüştü. Orada vefat etmiştir. O zaman toplanıp mezkûr kışlaya doldurulanlar arasında babam, ben, serasker iken Beyazıt’ta katl olunan Mahmud Şevket Paşa’nın pederi Bağdatlı Süleyman Bey, Sultan Murad bendegânından birçokları, *Basiret* gazetesi sahibi Ali Efendi ile memurinden ve muhacirlerden bir hayli zevat vardı.

[35] Bu iki kişinin padişahın sůtkardeři Esvapçıbaşı İsmet Bey’le Kilercibaşı Osman Beyler oldukları o vakit rivayet edilmiş ve vakayı yazan Fransız gazetelerinde yazılmıştı. 1914 senesinde bir gůn bunu Kilercibaşı Osman Bey’den sordum, öyle bir řey oldu, fakat Fransız gazetelerinin yazdığı gibi değil diye kaçamaklı bir cevap verdi.

[36] O zaman yalıda Amerikalı bir kıracı vardı. Herif yakalanarak hapse konuldu ise de Amerika sefaretinin vaki olan müdahalesi üzerine memleketine gönderilmekle iktifa olundu.

[37] Bu Tahir Ağa, hizmetine mükâfaten maiyet-i seniye tüfekçileri arasına alınarak uhdesine “Kapıcıbaşılık” rütbesi verilmiş ve üç sene sonra vefat etmiştir.

[38] Gerek bu gerek bundan evvelki tertibatın, padişahın korku vesvesesini artırmak için suret-i mahsusada yaptırılmış olduğu, her ikisi hakkındaki tahkikatın neticesiz kalmış olmasıyla tahakkuk etmiştir. Hatta bu vakalar Avrupa matbuatında epeyce dedikodu tevlit etmişti.

[39] Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Fas ahalisinden olanlar. Şazelî dergâhı şeyhi Şeyh Zafir Efendi'nin etrafına toplandıklarından Ebü'l-Hüda'ya gitmezlerdi.

[40] Bu hal Rodos'un İtalya tarafından işgaline kadar devam etmiştir.

^[41] İstanbul’da Arapça *El-Adil* gazetesini senelerce çıkarmış ve harb-i umumî mütarekesi sırasında Mısır’a gidip orada vefat etmiştir.

^[42] Annemin büyük biraderi olan Şevki Bey o zaman Cinayet Mahkemesi reisi idi. Bilahare Mahkeme-i Temyiz reis-i evveli iken ilân-ı Meşrutiyet'ten evvel vefat etmiştir.

[43] İstanbul’da da *Kevkeb-i Osmanî* ve *El-Adil* Arapça gazetelerinde muharrirlik etmiş, Encümen-i Teftiş ve Muayene’ye memur olmuş, “Mirimîran” rütbesini alarak paşa olmuştur. Umumî Harp’ten sonra Mısır’a dönmüş ve orada vefat etmiştir.

[44] Bu zat, umumî harp esnasında güya Cezayir ve Tunus'ta lehimize bir hareket vücuda getirmek maksadıyla İstanbul'da kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'da mühim bir rol oynamış ve epeyce şahsî fayda temin etmiştir.

[45] Mısır'daki Camiü'l-Ezher gibi bir ilim müessesesidir.

[46] “İcra-yı hükümet etmek için aralarını ayır.”

[\[*1\]](#) Elinizdeki kitap 27 Ekim-28 Kasım 1938 tarihleri arasında *Yeni Sabah* gazetesinde tefrika edilmiştir. Kitap haline getirilirken diline dokunulmamış, sadece imlası gözden geçirilmiştir. (Hazırlayanın notu)